

ศึกษาวิเคราะห์การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศไทย

พระผาดอน กฤษณากวี (โณ)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาดารงหลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา
คณะศาสนาและปรัชญา มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๘

ศึกษาวิเคราะห์การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศไทย

พระสาธอน กุลยานการี (โสน)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

พุทธศักราช ๒๕๕๕

**AN ANALYTICAL STUDY OF SANGHA'S EDUCATION
MANAGEMENT IN THE KINGDOM OF CAMBODIA**

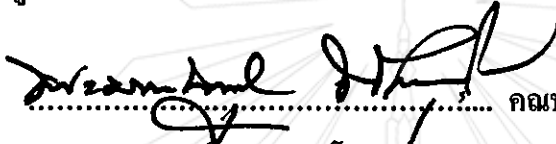

PHRA SALOARN KALYNAKARI (LORN)

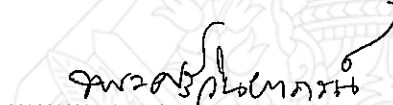
**A THESIS SUBMITTED IN PARTIAL FULFILLMENT OF THE REQUIREMENTS
FOR THE DEGREE OF MASTER OF ARTS
DEPARTMENT OF BUDDHIST STUDIES
FACULTY OF RELIGION AND PHILOSOPHY
MAHAMAKUT BUDDHIST UNIVERSITY
B.E. 2559 (2016)**

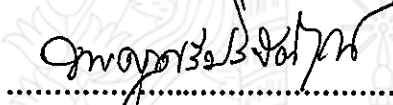
หัวข้อวิทยานิพนธ์ : ศึกษาวิเคราะห์การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศไทย
ชื่อนักศึกษา : พระสาธอน กุลยามภารี (โตน)
สาขาวิชา : พุทธศาสนศึกษา
อาจารย์ที่ปรึกษา : พระครูศรีปริยัติคุณาภรณ์ (ผศ.ดร.)
อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม : พระมหาธีรชัย ปุณณชีโว (ดร.)

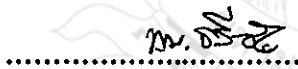
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัยเป็นส่วนหนึ่ง
ของการศึกษาตามหลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต

..... คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
(พระมหาบุญศรี ญาณวฑฺฒโน (ผศ.ดร.))

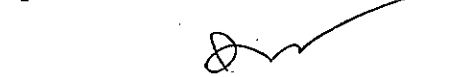
คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ
(พระศรีวินยาภรณ์ (ดร.))

..... อาจารย์ที่ปรึกษา
(พระครูศรีปริยัติคุณาภรณ์ (ผศ.ดร.))

..... อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม
(พระมหาธีรชัย ปุณณชีโว (ดร.))

..... กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ธีรตม์ แสงแก้ว)

..... กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร. มานพ นักการเรือน)

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

Thesis Title : An Analytical Study Promblems in Education of Sangha in Cambodia
Student's Name : Phra Saloarn Kalynakari (Lorn)
Department : Buddhist Studies
Advisor : Phrakhrusripariyattikunaphorn (Asst. Prof. Dr.)
Co-Advisor : Phramahatheerachai Punyjhivo (Dr.)

Accepted by the Graduate School, Mahamakut Buddhist University in Partial
Fulfillment of the Requirements for the Master's Degree.

P.S. Nānavuddho
..... Dean of Graduate School
(Phramaha Boonsri Nānavuddho (Asst. Prof. Dr.))

Thesis Committee

P. Srivinnayaphon
..... Chairman
(Phrasivinayaphon (Dr.))

P. Kunphor
..... Advisor
(Phrakhrusripariyattikunaphorn, (Asst. Prof. Dr.))

Theerachai
..... Co-Advisor
(Phramahatheerachai Punyjhivo (Dr.))

Ther
..... Member
(Asst. Prof. Dr. Theerat Saengkaew)

MANOP
..... Member
(Assoc. Prof. Dr. Manop Nakkanrian)

หัวข้อวิทยานิพนธ์	: ศึกษาวิเคราะห์การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศไทย
ชื่อนักศึกษา	: พระสาธอน กลุยานการี (โณน):
สาขาวิชา	: พุทธศาสนศึกษา
อาจารย์ที่ปรึกษา	: พระครูศรีปริยัติคุณาภรณ์ (ผศ. ดร.)
อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม	: พระมหาธีรชัย ปุณณชีโว (ดร.)
ปีการศึกษา	: ๒๕๕๕

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์นี้มีวัตถุประสงค์ดังต่อไปนี้ ๑) เพื่อศึกษาพัฒนาการของศาสนาพุทธในประเทศไทย ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน ๒) เพื่อศึกษาการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศไทย ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน และ ๓) เพื่อวิเคราะห์คุณค่าการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศไทย วิทยานิพนธ์นี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร โดยศึกษาจากแหล่งข้อมูลต่าง ๆ เช่นพระไตรปิฎก เอกสาร ผลงานการวิจัยของนักวิชาการผู้เชี่ยวชาญ ตลอดจนผลงานของผู้รู้ในทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้อง นำมาวิเคราะห์ประกอบกับคำชี้แนะของอาจารย์ที่ปรึกษา แล้วจึงสรุปผลการวิจัยและนำเสนอในรูปแบบพรรณนาวิเคราะห์

ผลการวิจัยพบว่า

๑) พัฒนาการของศาสนาพุทธในประเทศไทย ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน พบว่า กัมพูชาได้รับพระพุทธศาสนานับตั้งแต่สมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ซึ่งการเข้ามาของพระพุทธศาสนานั้นได้พัฒนามาทุกยุคสมัย แต่ละยุคสมัยมีเหตุการณ์เกิดขึ้นแตกต่างกันไปตามบริบทของสังคมนั้นๆ แต่โดยส่วนใหญ่แล้วมีความผูกพันทางการเมือง พระพุทธศาสนาได้รับการส่งเสริมและสนับสนุนจากรัฐบาล คำสอนในทางพระพุทธศาสนา เข้าไปแทรกซึมกับวิถีชีวิตของชาวบ้าน ทำให้ผู้คนในสังคมรู้จักการช่วยเหลือแบ่งปันซึ่งกันและกัน ซึ่งวิถีชีวิตดังกล่าวได้สืบทอดเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

๒) การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศไทยตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน พบว่าในอดีตให้ความสำคัญด้านวิชาพระพุทธศาสนาอย่างเดียวนั่นคือทั้งปริยัติธรรมและปฏิบัติธรรม จนถึงยุคปัจจุบันตั้งแต่มีการเปิดให้มีการบวชเรียน การศึกษาทางพระพุทธศาสนาก็มีความเจริญเพิ่มขึ้นเป็นลำดับ นอกเหนือจากนี้ยังมีสถาบันและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ พร้อมทั้งได้ประยุกต์ศาสตร์สมัยใหม่เข้ามาในหลักสูตรนี้ด้วย คือ ส่วนหนึ่งเป็นวิชาพระพุทธศาสนาเพื่อสืบทอดอายุพระพุทธศาสนาและวิชาทั่วไป หรือศาสตร์สมัยใหม่

เพื่อให้ความรู้แก่พระสงฆ์ ทำให้พระพุทธศาสนามีการพัฒนาความรู้เคียงคู่กับสังคม และพัฒนาความรู้เท่าทันเทคโนโลยีในโลกปัจจุบัน

๓) วิเคราะห์คุณค่าการจัดการศึกษาของพระสงฆ์ในประเทศไทยด้านพัฒนาสังคม พบว่า ปัญหาในการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศไทย ภายใต้การบริหารประเทศโดยคณะรัฐบาลปัจจุบัน การศึกษาทางด้านพระพุทธศาสนาก็มีความเจริญเพิ่มขึ้นตามลำดับ แต่ก็ประสบกับปัญหาหลายๆ ด้าน ด้านการพัฒนาประเทศ พบว่า เกี่ยวกับการศึกษาของคณะสงฆ์ โดยเฉพาะ ขาดการวางแผนและนโยบายการจัดการศึกษา อาคารสถานที่ อุปกรณ์การเรียนการสอน ครู อาจารย์ที่ทำหน้าการสอน และสิ่งอำนวยความสะดวกอื่น ๆ พร้อมทั้งเงินสนับสนุนงบประมาณจากรัฐบาลยังมีไม่เพียงพอ

Thesis Title : **An Analytical Study Problems in Education of Sangha in Cambodia**
Student's Name : **Phra Saloarn Kalynakari (Lorn)**
Department : **Buddhist Studies**
Advisor : **Phrakhrusripariyattikunaphorn (Asst. Prof. Dr.)**
Co-Advisor : **Phramahatheerachai Punyjhivo (Dr.)**
Academic Year : **B.E. 2559 (2016)**

ABSTRACT

The objectives of this thesis were as follows: 1) To study the development of Buddhism in Cambodia from the past to the present, 2) To study education of the sangha's in Cambodia from past to present. from the past to the present, and 3) To Analytical Study the value in the education of the sangha's in Cambodia. This was documentary research studied through different data, such as Tipitaka, documents, Buddhist works, and other scholars' related research, after that analyzed and added the advisors' comments and then summarized the results of the research and presented in descriptive analysis.

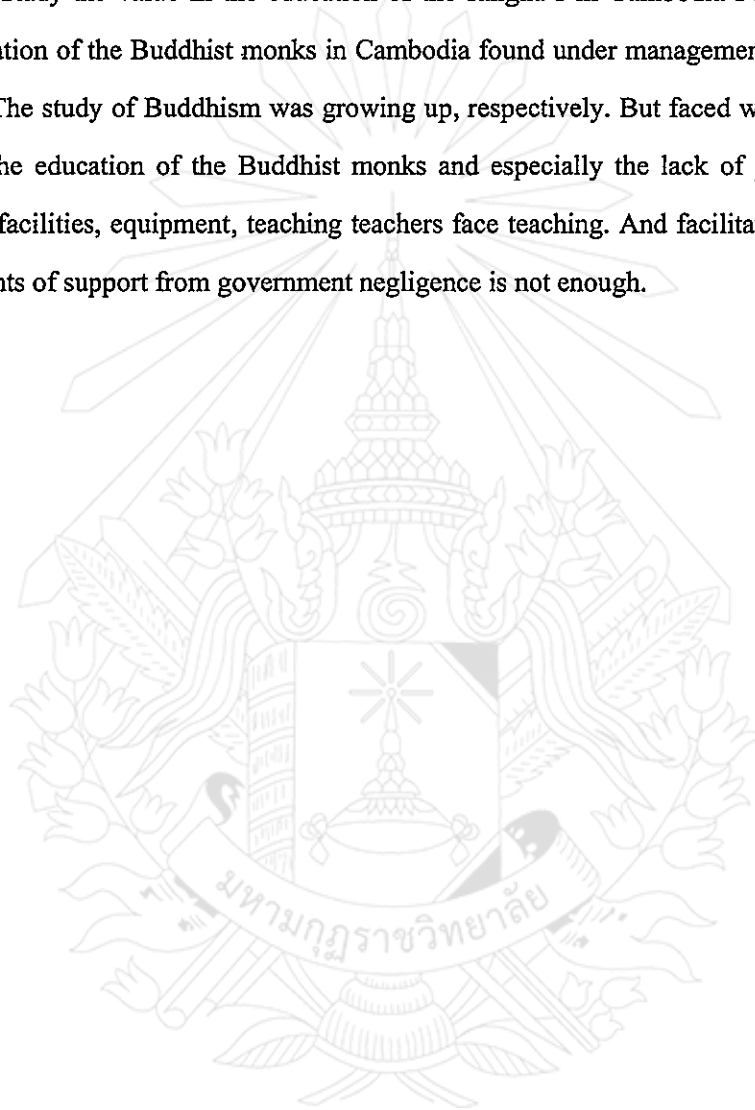
The results of research were found as follows:

1) The development of Buddhism in Cambodia from past to present, Cambodia has been since the days of Buddhism Ashoka. The entry of Buddhism has developed all the time. Each era is different from the other events taking place on the context of the society itself. But in most cases, have political affiliations. Buddhism was promoted and sponsored by leading countries. The fact is that the growth of beauty. But when faced with a house Buddhism came to degenerative eye. However, when Buddhism spread into Cambodia. The principle has been taken. In Buddhist teachings Infiltration into the lifestyle of the villagers in unison. The people in the community know each other, sharing. This way of life has continuity to the present.

2) Education of the Buddhist monks in Cambodia from past to present. Found that in the past the importance of Buddhism is the only Scripture and meditation. Until modern times, since they are open to the priesthood free unlimited age of Buddhist civilization is increasingly becoming a priority. Apart from these institutions and the relevant authorities have been involved in the development of education of the clergy as well. Along with the application of modern

science into the curriculum is a part of the Buddhist religion and age to inherit subjects General (of the laity) or modern science. In order to educate the Buddhist monks make Buddhism. Knowledge development alongside society. And develop their knowledge about technology in today's world.

3) Analytical Study the value in the education of the sangha's in Cambodia Found that Problems in the education of the Buddhist monks in Cambodia found under management. By the current government. The study of Buddhism was growing up, respectively. But faced with many problems related to the education of the Buddhist monks and especially the lack of planning. Educational policies, facilities, equipment, teaching teachers face teaching. And facilitates more. The financial statements of support from government negligence is not enough.

สารบัญคําย่อ

ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าจากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย และอรรถกถาภาษาไทยฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย โดยในการอ้างอิง ได้ใช้ชื่อย่อของคัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถาไว้ในเชิงอรรถของวิทยานิพนธ์ ซึ่งชื่อย่อนี้มีคำเต็ม ดังนี้

คำย่อ	คำเต็ม
พระสุตตันตปิฎก	
ขุ. อิติ.	= สุตตฺตฺนฺตปิฎก ขุทฺทกนิกาย อิติวุตฺตค

วิธีการอ้างอิงคัมภีร์ มีหลักดังนี้

๑) คำย่อเกี่ยวกับพระไตรปิฎก ผู้วิจัยใช้วิธีการอ้างอิงแบบ ๓ ตอน คือ ชื่อคัมภีร์ เลขเล่ม / เลขข้อ / เลขหน้า. ตัวอย่างเช่น ขุ. อิติ. ๒๕ / ๒๘๗ / ๒๕๓ หมายถึง สุตตฺตฺนฺตปิฎก ขุทฺทกนิกาย อิติวุตฺตค เล่ม ๒๕ ข้อ ๒๘๗ หน้า ๒๕๓.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงได้ด้วยดีเพราะความอนุเคราะห์จากมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตสิรินธรราชวิทยาลัย จังหวัดนครปฐม

กราบขอบพระคุณผู้บริหารพระปริยัติธรรมเมธี รักษาการแทนรองอธิการบดี พระครูอาหารธรรมานุวัตร พระครูสิทธิธรรมนิเทศ (ผศ. ดร.) พระครูศรีปริยัติวิธาน (ดร.) พระครูประสาธตธรรมนายมา โนช มาละการ และอาจารย์เจ้าหน้าที่ทุกท่านที่เมตตาคอยให้คำแนะนำและให้กำลังใจเสมอมา

กราบขอบพระคุณ พระครูศรีปริยัติคุณากรณ์ (ผศ. ดร.) อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์และพระมหาธีรชัย ปุณฺณชีโว (ดร.) อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม แนะนำสิ่งต่าง ๆ เป็นอย่างดี

กราบขอบพระคุณ พระศรีวินยาภรณ์ (ดร.), ผู้ช่วยศาสตราจารย์ (ดร.) ชีร์คม์ แสงแก้ว และรองศาสตราจารย์ ดร. มานพ นักการเรียน คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ช่วยแนะนำสิ่งต่าง ๆ เป็นอย่างดี

ขออนุโมทนาขอบคุณ ดร.วิญญู กิณะเสน ที่สอนและให้ความรู้ตลอดจนช่วยตรวจสอบแก้ไขเกี่ยวกับการทำวิทยานิพนธ์ และ ดร.พินโย พรหมเมือง ที่ช่วยตรวจสอบภาษาอังกฤษ

ขออนุโมทนาขอบคุณ นางสาวฉัฐศุภางค์ สารมาศ เจ้าหน้าที่ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตสิรินธรราชวิทยาลัย ซึ่งได้เมตตาอนุเคราะห์ด้านข้อมูลเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องทำให้งานวิจัยได้สำเร็จสมบูรณ์

ขอขอบคุณคณะเพื่อน ๆ สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษาทุกรูป ที่ให้การช่วยเหลือพร้อมกำลังใจเป็นแรงกระตุ้นให้ผู้ทำวิจัยโดยตลอด

อนึ่งคุณความดีและประโยชน์ที่ได้รับจากวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยขออุทิศให้แด่บุพการีและผู้มีพระคุณทุก ๆ ท่าน และหากความผิดพลาด บกพร่องถ้าจะมี ผู้วิจัยขอน้อมรับเพื่อแก้ไขต่อไป

พระสาโลน กลุยานการี (โลน)

สารบัญ

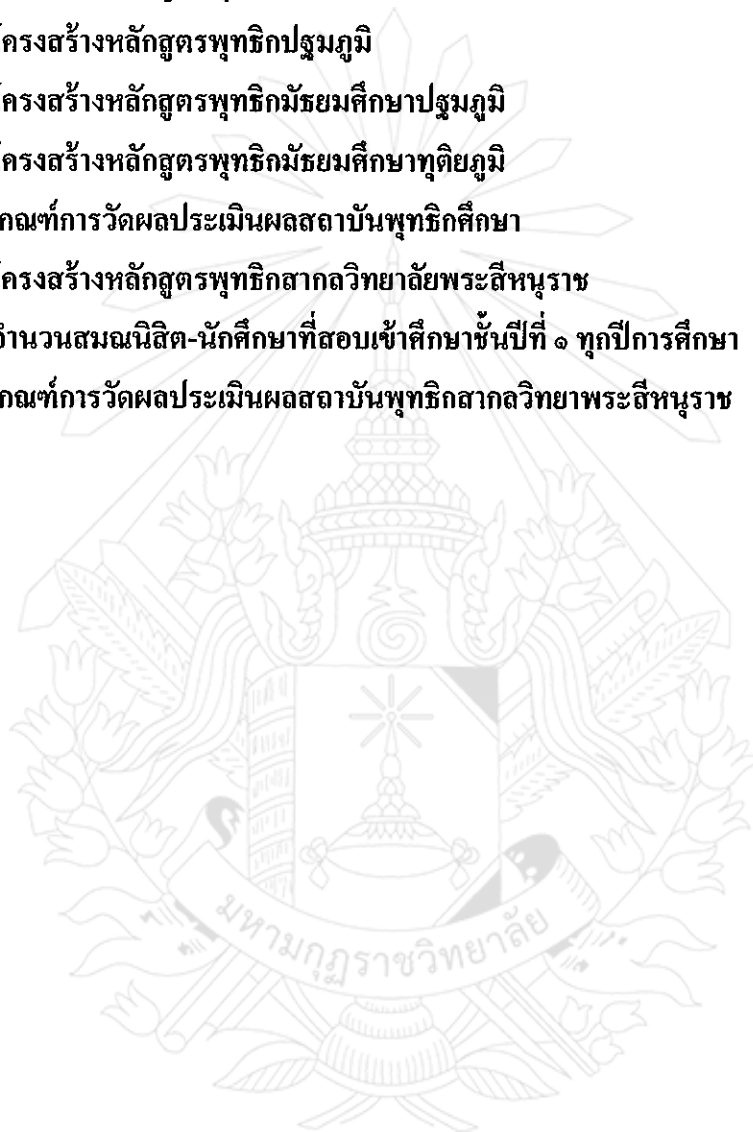
หน้า

บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญคำย่อ	ฉ
สารบัญ	ช
สารบัญตาราง	ฅ
สารบัญแผนภูมิ	ญ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๓
๑.๓ สมมติฐานของการวิจัย	๔
๑.๔ วิธีการดำเนินการวิจัย	๔
๑.๕ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๕
๑.๖ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๑๑
๑.๗ คำนิยามศัพท์ที่ใช้เฉพาะในการวิจัย	๑๑
บทที่ ๒ พัฒนาการของพระพุทธศาสนาในประเทศไทยตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน	๑๓
๒.๑ พัฒนาการของพระพุทธศาสนาในยุคเริ่มต้น	๑๓
๒.๒ พัฒนาการของพระพุทธศาสนาในยุคพูนัน	๑๕
๒.๓ พัฒนาการของพระพุทธศาสนาในยุคเจนละ	๒๐
๒.๔ พัฒนาการของพระพุทธศาสนาในยุคพระนคร	๒๔
๒.๕ พัฒนาการของพระพุทธศาสนาในยุคหลังพระนคร	๔๐

๒.๖	พัฒนาการของพระพุทธศาสนาในสมัยปัจจุบัน	๖๔
บทที่ ๓	การศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศไทย ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน	๗๔
๓.๑	การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในสมัยพูนัน	๗๔
๓.๒	การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในสมัยเจนละ	๗๕
๓.๓	การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในสมัยพระนคร	๗๖
๓.๔	การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในสมัยหลังพระนคร	๗๗
๓.๕	การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในสมัยอาณาจักรมอญ	๗๘
๓.๖	การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์หลังยุคอาณาจักรมอญจนถึงปัจจุบัน	๘๖
๓.๗	สรุปการศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศไทย ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน	๑๑๒
บทที่ ๔	วิเคราะห์คุณค่าการจัดการศึกษาของพระสงฆ์ในประเทศไทย	๑๑๕
๔.๑	วิเคราะห์คุณค่าด้านการพัฒนาสังคม	๑๑๕
๔.๒	วิเคราะห์คุณค่าด้านการพัฒนาประเทศ	๑๑๗
บทที่ ๕	สรุปผล และข้อเสนอแนะ	๑๒๓
๕.๑	สรุปผลการวิจัย	๑๒๓
๕.๒	ข้อเสนอแนะ	๑๒๘
บรรณานุกรม		๑๒๙
ประวัติผู้วิจัย		๑๓๓

สารบัญตาราง

		หน้า
ตารางที่ ๓.๑	โครงสร้างหลักสูตรพุทธศึกษาศาสนาญานินคณฝรั่งเศส	๘๑
ตารางที่ ๓.๒	โครงสร้างหลักสูตรพุทธศึกษาปฐมภูมิ	๘๐
ตารางที่ ๓.๓	โครงสร้างหลักสูตรพุทธศึกษามัธยมศึกษาปฐมภูมิ	๘๑
ตารางที่ ๓.๔	โครงสร้างหลักสูตรพุทธศึกษามัธยมศึกษาทุติยภูมิ	๘๒
ตารางที่ ๓.๕	เกณฑ์การวัดผลประเมินผลสถาบันพุทธศึกษา	๘๖
ตารางที่ ๓.๖	โครงสร้างหลักสูตรพุทธศึกษาศาสตรบัณฑิตวิทยาลัยพระสิหนุราช	๑๐๓
ตารางที่ ๓.๗	จำนวนสมณนิสิต-นักศึกษาที่สอบเข้าศึกษาชั้นปีที่ ๑ ทุกปีการศึกษา	๑๐๕
ตารางที่ ๓.๘	เกณฑ์การวัดผลประเมินผลสถาบันพุทธศึกษาศาสตรบัณฑิตวิทยาลัยพระสิหนุราช	๑๐๘

สารบัญแผนภูมิ

แผนภูมิที่ ๓.๑ โครงสร้างการบริหารงานของพุทธมณฑลวิทยาพระศรีนครราช

หน้า

๑๐๑

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

การศึกษาของคณะสงฆ์ นับว่าเป็นเรื่องที่สำคัญในการสืบทอดอายุของพระศาสนาให้มีความเจริญมั่นคง คงอยู่กับพุทธบริษัท และปัจจุบันพระสงฆ์มีบทบาทหน้าที่อย่างมากในการฝึกอบรมบ่มนิสัยเยาวชนของชาติให้เป็นบุคคลที่มีความพร้อมทั้ง กาย วาจา ใจ โดยยึดหลักพระธรรมนำตนในการดำเนินชีวิต อันเป็นบ่อเกิดของความสงบสุขในสังคม เห็นได้จากโครงการพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน ที่พระสงฆ์ลงไปเพื่อเป็นแบบอย่าง คือ สอนให้รู้ ทำให้ดู อยู่ให้เห็นของการพัฒนาคุณธรรมผู้เรียนให้มีศีลธรรมเว้นจากการก่อปัญหาต่าง ๆ ที่กำลังปรากฏอยู่ในสังคม ปัจจุบันนับได้ว่าเป็นโครงการที่ดีในระดับหนึ่งของการเผยแผ่พระพุทธศาสนาแบบเชิงรุก ซึ่งจากในอดีตนั้นนักเรียนจะต้องไปเรียนที่วัด แต่เมื่อสังคมมีความเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัยอย่างรวดเร็วในยุคข้อมูลข่าวสาร พระสงฆ์ก็ต้องปรับตัวให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวด้วย เพื่อสนองตอบความต้องการของสังคมเกี่ยวกับการปลูกฝังพัฒนาผู้เรียนให้เป็นคนที่มีคุณธรรม จริยธรรมในการดำเนินชีวิตอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างสงบสุข^๑

พระดำรัสที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ที่พระองค์ทรงตรัสแก่พุทธสาวก ไปประกาศพระศาสนาในช่วงแรกความว่า ภิกษุทั้งหลาย พราหมณ์และคฤหบดี เป็นผู้มียุปการะมากแก่เธอทั้งหลาย บำรุงเธอทั้งหลายด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานเภสัช แม้เธอทั้งหลายก็จงเป็นผู้มียุปการะมากแก่พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย จงแสดงธรรมอันงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถพร้อมทั้งพยัญชนะอันบริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิงแก่พราหมณ์และคฤหบดีเหล่านั้นเถิด ภิกษุทั้งหลาย คฤหบดีและบรรพชิตทั้งหลายต่างอิงอาศัยกันด้วยอำนาจของอามิสทานและธรรมทาน อยู่ประพฤติพรหมจรรย์เพื่อต้องการสลัด โธมะ เพื่อทำความสิ้นสุดแห่งทุกข์โดยชอบ ด้วยอาการอย่างนี้^๒

^๑พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), สารนโยบายพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน, (กรุงเทพมหานคร : หจก. เซน ปรีณตัง, ๒๕๕๑), หน้า ๑๔.

^๒พ.อิตี., ๒๕/๒๘๗/๒๕๓.

พระพุทธศาสนาในประเทศไทยพบว่ามีพระพุทธรูปหลายองค์เป็นศาสนาสถาปัตยกรรมประจำชาติกว่าสองพันปีในอดีตนั้น จากหลักฐานศิลาจารึกที่ค้นพบในโวกัญ และเอกสารจดหมายเหตุต่าง ๆ ของราชทูตจีนระบุว่าพระพุทธรูปเข้ามาประเทศไทยในยุคพุนั้น และมีความเจริญรุ่งเรืองมากที่สุดในยุคพุนั้น ที่สำคัญคือรัชสมัยของสมเด็จพระเจ้าศรีมหาราชา พระเจ้ากาฬทิพย์ธรรมมัญ และพระเจ้ารุทรธรรมมัญ ทรงมีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา และได้เป็นพุทธศาสนูปถัมภ์ ต่อมาในรัชสมัยของสมเด็จพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ได้ทรงสร้างศาสนสถาน เช่น ปราสาทบายน ปราสาทตาพรหม เป็นต้น เพื่อให้เป็นศาสนสถานประจำรัชกาล และได้ทรงให้ความอุปถัมภ์แก่ศาสนา การศึกษาของพระภิกษุ สามเณร พร้อมทั้งได้ผนวชพระราชบุตรชื่อตามดินทะเลในพระพุทธศาสนาและส่งไปศึกษาที่มหาวิหาร ประเทศศรีลังกา แต่พระพุทธศาสนาในยุคต้น ๆ นี้ค่อนข้างจะเป็นศาสนาในรูปแบบมหายานมากกว่า ก่อนที่จะเปลี่ยนมาเป็นพระพุทธศาสนาเถรวาทเต็มรูปแบบในต้นคริสต์ศักราชที่ ๔ จนถึงปัจจุบันนี้

นับตั้งแต่ยุคหลังพระนครเป็นต้นมา สถานภาพของพระพุทธศาสนาในกัมพูชาต้องตกอยู่ในสถานภาพที่ไม่แน่นอน บางครั้งเมื่อประเทศชาติมีความมั่นคงพระพุทธศาสนาก็ถูกพัฒนาขึ้นไปในทางที่ดีมีความเจริญรุ่งเรือง แต่บางครั้งก็กลับเสื่อมลงเพราะความไม่มั่นคงและความเปลี่ยนแปลงทางการเมือง และผลจากการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในแต่ละครั้งนั้น ก็จะมีผลกระทบต่อพระพุทธศาสนาในกัมพูชาโดยตรง ดังเช่น ตัวอย่างที่เกิดขึ้นในช่วงที่อาณาจักรขอมฝรั่งเศสเข้ามาปกครองประเทศ (ปี พ.ศ. ๒๔๐๖-๒๔๕๖) ได้ทำการปฏิรูประบบองค์กรศาสนา นับแต่ระดับสูงถึงระดับท้องถิ่น จนนำไปสู่การประท้วงต่อต้านอย่างรุนแรงจากพุทธศาสนิกชนชาว กัมพูชา ต่อมาในยุคของสมเด็จพระนโรดมสีหนุ นับว่าเป็นยุคทองแห่งพระพุทธศาสนา เนื่องจากรัฐบาลเข้ามามีส่วนร่วมในการส่งเสริม สนับสนุนและยกย่องพระพุทธศาสนาเป็นอย่างดี โดยเฉพาะได้นำเอาหลักธรรมพระพุทธศาสนา “ทางสายกลาง หรือพุทธสังคมนิยม” มาเป็นแผนพัฒนาเศรษฐกิจ และสังคมแห่งชาติ อย่างไรก็ตาม พระพุทธศาสนาได้เริ่มเสื่อมลงอย่างต่อเนื่อง จนถึงขั้นจบในระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๑๘-๒๕๒๒ ภายใต้การปกครองแบบคอมมิวนิสต์ นำโดยนาย พอล พต (Pol pot) ที่รู้จักในนามเขมรแดง ถึงแม้ว่าพระพุทธศาสนาได้รับฟื้นฟู แต่ก็อยู่ในข้อจำกัด เนื่องจากรัฐบาลต่อมาออกข้อบังคับผู้ที่ประสงค์บวชจะต้องมีอายุ ๕๐ ปีขึ้นไป ปัจจุบัน

พระพุทธศาสนาได้รับการฟื้นฟู และสนับสนุนจากภาครัฐ จนบรรจุในรัฐธรรมนูญว่า เป็น “ศาสนาของรัฐ” พระสงฆ์มีส่วนร่วมในการพัฒนาสังคมมากขึ้น”

การศึกษาของคณะสงฆ์กัมพูชาตกต่ำมากที่สุดในช่วงระหว่างสาธารณรัฐเขมรในสมัยรัฐบาลของนายพลลอน นอล และกัมพูชาประชาธิปไตยของนายพล พต พระพุทธศาสนาถูกยกเลิก พระสงฆ์ถูกบังคับให้สึกและสังหารชีวิต แต่พระพุทธศาสนาก็ได้รับการฟื้นฟูอีกครั้งในรัฐบาลของเฮง สارين อย่างไรก็ตามการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์กัมพูชายังไม่เป็นรูปธรรม จนกระทั่งหลังจากเลือกตั้งปี พ.ศ. ๒๕๓๖ การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์เริ่มได้รับฟื้นฟู รัฐบาลได้ให้การสนับสนุนคณะสงฆ์ให้ตื่นตัวทางการศึกษามากขึ้น ขณะเดียวกันรูปแบบการจัดการศึกษายังยึดรูปแบบดั้งเดิมคือเน้นด้านปริยัติธรรม โดยให้ความสำคัญหลักศีล สมาธิ และปัญญา เพื่อสืบทอดอายุพระพุทธศาสนาพร้อมทั้งได้ประยุกต์ศาสตร์สมัยใหม่เข้ามาในหลักสูตรนี้ด้วย เพื่อให้สอดคล้องต่อความต้องการของสังคม นอกเหนือจากนี้ ยังมีสถาบันและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์นี้ด้วย แต่การจัดการศึกษายังไม่เป็นรูปธรรมเนื่องจากอยู่ในช่วงที่ประเทศไม่สามารถรักษาสถียรภาพทางการเมือง ปัจจุบันอาจกล่าวได้ว่า การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศกัมพูชามีความพัฒนาก้าวหน้าอย่างรวดเร็ว แต่ขณะเดียวกันก็ยังประสบกับปัญหาหลายด้าน

ด้วยเหตุนี้ ผู้ศึกษาจึงสนใจที่จะทำการศึกษาวิเคราะห์ปัญหาในการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศกัมพูชา ตั้งแต่อดีตจนกระทั่งถึงปัจจุบัน ว่ามีวิวัฒนาการเป็นมาอย่างไรเกี่ยวกับการบริหารจัดการศึกษา การจัดหลักสูตรการเรียนการสอน รวมทั้งสภาพปัญหาการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศกัมพูชา ซึ่งจะ เป็นประโยชน์ในการยกระดับการศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศกัมพูชาให้สูงขึ้น และจะส่งผลให้เกิดการเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้มีความเจริญรุ่งเรืองยิ่งขึ้นสืบไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

ในการวิจัยเรื่อง ศึกษาวิเคราะห์ปัญหาในการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศกัมพูชา ในครั้งนี้ผู้วิจัยได้กำหนดวัตถุประสงค์ของการวิจัยไว้ ดังนี้

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาพัฒนาการของศาสนาพุทธในประเทศกัมพูชา ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน

“พระสุธีธ สุธมฺมเถโร (ยนต์), “การศึกษาของคณะสงฆ์ในราชอาณาจักรกัมพูชา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๓, หน้า ๒.

- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศไทย ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน
 ๑.๒.๓ เพื่อวิเคราะห์คุณค่าการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศไทย

๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาวิเคราะห์ปัญหาในการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศไทย โดยแบ่งขอบเขตของการศึกษาดังต่อไปนี้

๑.๓.๑ ขอบเขตแหล่งพื้นที่ ได้แก่ การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศไทย ซึ่งได้จากการสัมภาษณ์พระภิกษุสงฆ์ที่เป็นนักศึกษา คณาจารย์ นักวิชาการ เจ้าหน้าที่กรมศาสนา และประชาชนทั่วไปที่สามารถให้ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาของคณะสงฆ์ได้

๑.๓.๒ ขอบเขตด้านเนื้อหา ได้แก่ ศึกษาจากคู่มือ หลักสูตรพระปริยัติธรรม แผนกธรรม แผนกบาลี แผนกพุทธศึกษา และหลักสูตรการศึกษาระดับอุดมศึกษา พร้อมทั้งเอกสาร ตำรา วิชาการ วิทยานิพนธ์ งานวิจัย ข้อมูลทางอินเทอร์เน็ต รวมทั้งบทความอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาในประเทศไทย

๑.๔ วิธีการดำเนินการวิจัย

ในการศึกษาวิเคราะห์ปัญหาในการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศไทย ครั้งนี้ เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ด้วยวิธีแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis) โดยมีขั้นตอนดังนี้

๑.๔.๑ ขั้นรวบรวมข้อมูล

๑) ศึกษาการวิจัยจากเอกสาร (Documentary Research) ซึ่งสำรวจข้อมูลจากเอกสาร ปฐมภูมิ คือ ศึกษาค้นคว้าและเก็บข้อมูลวิชาการต่าง ๆ ในประเทศไทย และรวบรวมข้อมูลทางทุติยภูมิ คือ เอกสาร ข้อมูลต่าง ๆ ทางวิชาการประกอบด้วยวิทยานิพนธ์ งานวิจัย ตำราวิชาการ วารสาร และบทความที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาของกัมพูชา

๑.๔.๒ ขั้นวิเคราะห์ข้อมูล

๑) นำข้อมูลที่ได้มาทำการแยกแยะจัดประเภท อธิบายความ ตามความเหมาะสมแก่เนื้อหาในแต่ละบท

๒) นำข้อมูลที่ได้ไปเขียนลงแต่ละบทตามความสอดคล้องและเหมาะสมแก่เนื้อหาของการศึกษา

๑.๔.๓ ขั้นนำเสนอผลงานการศึกษา

ในการศึกษาวิเคราะห์ปัญหาในการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศกัมพูชา ในครั้งนี้ ผู้วิจัยนำเสนอผลการศึกษา จากเอกสารและข้อมูลภาคสนาม ตามลำดับขั้นตอน ด้วยวิธีแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis)

๑.๕ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาวิเคราะห์ปัญหาในการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศกัมพูชา ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาค้นคว้ารวบรวมจากคัมภีร์ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาวิเคราะห์ปัญหาในการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศกัมพูชา เพื่อเป็นแนวทางในการทำการวิจัย และในเรื่องนี้ผู้วิจัยได้นำเอาผลงานเหล่านั้นมากล่าวไว้ในที่นี้พอสังเขป ดังนี้

๑.๕.๑ เอกสารที่เกี่ยวข้อง

หนังสือพระพุทธศาสนา พ.ศ. ๒๕๐๐^๔ ได้กล่าวถึง การเผยแผ่พระพุทธศาสนาเข้าสู่ประเทศกัมพูชามีมาตั้งแต่ยุคต้น ๆ จนถึง พ.ศ. ๕๐๐ (ค.ศ. ๙๖๕) โดยเอกสารนี้ ได้กล่าวถึงความสำคัญของพระพุทธศาสนาที่มีต่อสังคม เช่น พระพุทธศาสนากับประชาชน พระพุทธศาสนากับรัฐ พระพุทธศาสนากับเยาวชน พระพุทธศาสนากับการศึกษา เป็นต้น โดยเฉพาะการศึกษาฝ่ายปริยัติธรรมของคณะสงฆ์จัดว่ามีความเจริญพอสมควรมีการสร้างโรงเรียนหลายแห่ง และที่สำคัญนับแต่ปี พ.ศ. ๒๔๗๒ เป็นต้นมา การศึกษาของคณะสงฆ์เป็นรูปธรรมมากขึ้น คือมีกลุ่มพระสงฆ์ ซึ่งเป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถทางศาสนาได้ประชุมตกลงกันจัดรูปแบบการศึกษา ปรับปรุงการบริหารการจัดการ และแปลคัมภีร์พระไตรปิฎกเป็นฉบับภาษาบาลี และภาษาเขมร มีจัดคณะกรรมการแบ่งหน้าที่กันทำอย่างเป็นระบบจนได้สำเร็จในที่สุด เมื่อปี พ.ศ. ๑๕๐๘ ได้จัดพิธีฉลองพระไตรปิฎกเป็นทางการ พร้อมทั้งมีจัดตีพิมพ์เผยแพร่ ซึ่งคัมภีร์นี้ได้ส่งอิทธิพลต่อการศึกษาค้นคว้าแก่การศึกษาของคณะสงฆ์และประชาชนทั่วไปจนปัจจุบันนี้

พระเทพเวที (ประยูรค์ ปยุตโต)^๕ ได้รวบรวมและเรียบเรียงประเด็นเกี่ยวกับการศึกษาของคณะสงฆ์ไว้ในหนังสือ “พระพุทธศาสนากับการศึกษาในอดีต” สรุปโดยย่อว่า การศึกษาในทางพระพุทธศาสนานั้น การศึกษาเป็นความหมายหรือเป็นตัวแทนของชีวิต

^๔พระพุทธศาสนบัณฑิต, พุทธศาสนา ๒๕๐๐, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (พนมเปญ : สถาบันพุทธศาสนบัณฑิต, ๒๕๔๕) หน้า ๑๕.

^๕พระเทพเวที (ประยูรค์ ปยุตโต), พระพุทธศาสนากับการศึกษาในอดีต, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้า ๘-๑๖.

พรหมจรรย์คำสอนและบทบัญญัติต่าง ๆ ในทางพระพุทธศาสนามีสาระสำคัญที่ส่งเสริมการอบรม โดยมีหลักฐานที่สนับสนุนการศึกษาอยู่สองทางคือ

๑. ในทางธรรม มีดังนี้

๑.๑) จุดมุ่งหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา คือ นิพพาน แม้คุณวิเศษอื่น ๆ ที่มนุษย์ต้องการจะสำเร็จเพียงด้วยความปรารถนา หรือด้วยการร้องขออ่อนวอนให้อำนาจวิเศษใด ๆ บันดาลให้ได้ บุคคลจะต้องเข้าถึง โดยประจักษ์แก่ตนเอง

๑.๒) หลักพระพุทธศาสนา อวิชา คือ ความไม่รู้ เป็นรากเหง้า เป็นต้นตอของความชั่วและความทุกข์ทั้งปวง การกำจัดความชั่วและความทุกข์ กระทำได้โดยฝึกอบรมให้ปัญญาเพิ่มพูนขึ้น ให้วิชาเกิดขึ้น เมื่อรู้สภาพของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงแล้ว ก็กำจัดความชั่วได้หมดสิ้น หลุดพ้นจากความทุกข์ เป็นอิสระโดยสมบูรณ์ การสร้างความรู้ ปัญญา หรือวิชา จึงเป็นสิ่งจำเป็น

๑.๓) การประพจน์พรหมจรรย์หรือหลักความปฏิบัติทั้งหมดในพระพุทธศาสนา เรียกสั้น ๆ ก็คือ สิกขา หรือการศึกษา มีองค์ประกอบ ๓ ประการคือ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และ อธิปัญญาสิกขา

๒. ในทางพระวินัย มีบทบัญญัติที่ส่งเสริมการจัดการศึกษาดังนี้

๒.๑) ในพระวินัย มีบทบัญญัติกำหนดไว้ให้ผู้อุปสมบทใหม่ต้องถือนิสัย คือ อยู่รับการฝึกอบรมจากอุปัชฌาย์หรืออาจารย์จนกว่าจะมีความรู้ความสามารถปกครองตนเองได้เป็นเวลาอย่างน้อยที่สุด ๕ ปี

๒.๒) คณะสงฆ์มีสภาพเป็นหลักฐานมั่นคงขึ้น เพราะมีวัดเป็นเครื่องกำหนดวัดเป็นหน่วยสังคมตัวอย่าง พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติกฎข้อบังคับต่าง ๆ ไว้โดยละเอียดเพื่อให้พระภิกษุสงฆ์อยู่ร่วมกันอย่างเป็นระเบียบเรียบร้อยในสังคม และยังคงเกี่ยวข้องกับบุคคลในหน่วยย่อยอื่น ๆ ด้วย

พระธรรมปิฎก (ประยูร ธมฺมปุตฺโต)^๖ ในหนังสือชื่อ “พระพุทธศาสนาในเอเชีย” ได้กล่าวถึงการศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศกัมพูชานับตั้งแต่ฝรั่งเศสเข้ามาจนถึงรัชสมัยของสมเด็จพระสีหนุ ว่าระบบการศึกษาของคณะสงฆ์มีความเจริญขึ้น เช่น ได้เปิดการเรียนการสอนบาลีชั้นสูง เรียกว่าศาลาบาลีชั้นสูง ซึ่งได้เปลี่ยนชื่อใหม่เป็น “พุทธทศวิทยาลัย” และได้พัฒนามาเป็นมหาวิทยาลัยพุทธศาสนา ที่ตั้งขึ้นโดยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสีหนุเรียกว่า มหาวิทยาลัยพระสีหนุราช เริ่มดำเนินการสอนในชั้นปริญญาตรี เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๐๒ (ค.ศ. ๑๙๕๘) ปริญญาโทเมื่อปี พ.ศ.

^๖พระธรรมปิฎก (ประยูร ธมฺมปุตฺโต), พระพุทธศาสนาในเอเชีย, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๐), ๓๖๗ หน้า.

๒๕๐๕ (ค.ศ. ๑๙๖๑) ทั้งนี้ในช่วงปี พ.ศ. ๒๕๑๑ (ค.ศ. ๑๙๖๘) มีการจัดพิมพ์พระไตรปิฎกชุดภาษาบาลี แปลเป็นภาษาเขมรถึง ๑๑๐ เล่ม สำเร็จเสร็จสิ้น หลังจากนั้นมา ประเทศกัมพูชาประสบปัญหาปั่นป่วนวุ่นวาย อันเนื่องมาจากภาวะสงครามทั้งภายในและระหว่างประเทศซึ่งส่งผลกระทบต่อพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก ดังที่มีการเรียกยุคนี้ว่า Zero year

จันทร์ บุญฉวี^๑ ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “พระพุทธศาสนากับการศึกษาในประเทศกัมพูชาระหว่าง ปี ๑๙๔๐-๑๙๕๓” สรุปว่า การศึกษาของสถาบันสงฆ์มีการเรียนพระธรรมวินัยโดยจัดขึ้นตามวัดต่าง ๆ มีทั้งพระภิกษุ สามเณร และฆราวาส ลูกศิษย์วัดที่มาพำนักอาศัยศึกษาอยู่ในวัดที่ศึกษาในสถานศึกษาต่าง ๆ ของรัฐ และศึกษาหลักสูตรทางศาสนาด้วย โดยมีพระสงฆ์เป็นผู้สอนมีลักษณะการสอนในระบบพี่สอนน้อง เป็นเวลายาวนาน แต่หลังจากมีสงครามเกิดขึ้นในประเทศ การเรียนการสอนของพระสงฆ์ถูกหยุดลงไปบางวัดไม่มีพระอยู่ และพระภิกษุสามเณรถูกลี้กลาสิกขามาเป็นทหาร เพื่อรับใช้ประเทศชาติในช่วงเกิดสงคราม ต่อมาหลังจากที่สงครามสงบลงทางรัฐบาลได้ส่งเสริมให้เจ้าอาวาสแต่ละวัดจัดการศึกษาตาม โรงเรียนธรรมวินัยทุกวัดทั่วประเทศ เพื่อให้การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์กัมพูชาได้กลับมาเจริญขึ้นอีก

ชาติรี เปรมฤดี^๒ ได้เขียนหนังสือชื่อ “ชะตากรรมพระพุทธศาสนาระหว่างสงครามในสาธารณรัฐเขมร” กล่าวถึงพระพุทธศาสนาในประเทศกัมพูชาช่วงระหว่างปี ค.ศ. ๑๙๓๑-๑๙๗๐ ว่าอยู่ภายใต้แรงกดดันทางการเมืองระหว่างประเทศที่มีแผนทำลายล้างพระพุทธศาสนา เพื่อเผยแพร่หลักการศาสนาใหม่ (ทฤษฎีคอมมิวนิสต์) โดยมีการทำลายที่สุขาภิบาลที่ทำการของรัฐ โรงเรียน วิทยาลัย มหาวิทยาลัย โรงเรียนปริยัติธรรม โบสถ์ วัด พระวิหาร ที่ประชุม และที่สำคัญ คือ พระสงฆ์หลายพันรูปได้ถูกทำร้ายจนมรณภาพ นอกจากนั้นคัมภีร์พระไตรปิฎก เอกสาร ตำรับตำราทางศาสนาได้ถูกเผาทิ้ง ในเอกสารชิ้นนี้มีประโยชน์ต่อความเข้าใจเกี่ยวกับสถานการณ์ของพระพุทธศาสนาในแง่ของการต่อต้านหลักการศาสนาใหม่ โดยมีการออกแถลงการณ์ร่วมของพุทธสมาคมต่าง ๆ เพื่อเรียกร้องขอความมีสันติภาพกลับคืนสู่สังคม

^๑Chan Bunny, “Buddhist Education in Cambodia from ๑940-๑953”, (2000, Trimester ๑), (January-March, 2000 : Aksornsat - Manutsat, 2543), Pp. 30 - 3๑.

^๒ชาติรี เปรมฤดี, ชะตากรรมพระพุทธศาสนาระหว่างสงครามในสาธารณรัฐเขมร, (กรุงเทพมหานคร : ชุติมาการพิมพ์), ๒๕๑๗, หน้า ๓๐.

อินท์ โอมสาเมง^๙ ในหนังสือ “ประวัติปรัชญา ศาสนา ศิลธรรม และการเมือง” ได้กล่าวถึงพัฒนาการการศึกษาของคณะสงฆ์หลังปี ค.ศ. ๑๕๑๕-๒๐๐๒ ว่า ขณะที่ประเทศกัมพูชาตกอยู่ภายใต้การปกครองของเขมรแดง สถานภาพพระสงฆ์แย่่มากที่สุด ส่วนการศึกษาไม่สามารถดำเนินการได้ บุคลากรทางการศึกษาถูกประหารชีวิต หอสมุด หนังสือ ศาสนสถาน ถูกทำลายและเผาทิ้ง จนถึงปี ค.ศ. ๑๕๑๕-๑๕๘๘ แม้ประเทศได้ฟื้นฟู แต่การศึกษายังไม่ได้ดำเนินการเป็นรูปธรรมอันเนื่องมาจากประเทศยังอยู่ในสถานภาพปั่นป่วน เมื่อปี ค.ศ. ๑๕๘๘-๒๐๐๒ การศึกษาของคณะสงฆ์ได้เปิดเป็นทางการมากขึ้น โดยสามารถเปิดทำการเรียนการสอนระดับประถมศึกษาจนถึงอุดมศึกษา กล่าวคือ พุทธิกมหาวิทยาลัยพระสีหนุราช สามารถดำเนินการเรียนการสอนอีกครั้งมีนักศึกษาจำนวน ๑๑๒ รูป ส่วนมัธยมศึกษาเปิดได้ ๑๔ แห่ง จำนวนนักเรียน ๒,๖๐๐ รูป นอกจากนี้เอกสารชิ้นนี้ยังได้กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงระบบการบริหารบุคลากรทางการศึกษาหลักสูตร โดยเฉพาะหลักสูตรการศึกษาได้ปรับรูปแบบใหม่ คือ ประยุกต์หลักสูตรเดิมกับศาสตร์สมัยใหม่มาใช้ด้วยกัน เช่น ปรัชญา การเมือง ปัญหาประชาชน หลักประชาธิปไตย เป็นต้น

๑.๕.๒ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

พระระพิน ค้วงลอย^{๑๐} ได้ทำการวิจัยเรื่อง “การศึกษา สถานภาพของพระสงฆ์ กัมพูชา ระหว่าง ค.ศ. ๑๕๑๕-๑๕๘๘” พบว่า สถานภาพพระสงฆ์ กัมพูชา ตกต่ำเนื่องจากอุดมการณ์คอมมิวนิสต์ของรัฐบาลที่นำมาใช้ในการปกครองประเทศ ทำให้ สถานภาพพระสงฆ์ทางด้านการศึกษา การปกครอง การเผยแผ่และสังคมสงเคราะห์เปลี่ยนไป โดยเฉพาะสถาบันการศึกษาของพระสงฆ์ที่เป็นฐานของการพัฒนาองค์กรสงฆ์มีจำนวนน้อย และ ไม่เพียงพอต่อความต้องการศึกษาของพระสงฆ์สามเณรที่มีจำนวนกว่า ๖๐,๐๐๐ รูป ทั่วประเทศรวมทั้งขาดการสนับสนุนอย่างเพียงพอจากภาครัฐไม่ว่าจะเป็นงบประมาณที่จะให้จัดมีการเรียนการสอนงบประมาณครูและสนับสนุนให้มีการเปิดโรงเรียนทางด้านพระพุทธศาสนาเพื่อส่งเสริม และ รักษาศาสนาให้อยู่คู่กับสังคม

^๙อินท์ โอมสาเมง, ประวัติปรัชญา ศาสนา ศิลธรรม และการเมือง, (พนมเปญ : ม.ป.ศ., ๒๕๔๘), หน้า ๒๖๖-๒๖๘.

^{๑๐}พระระพิน ค้วงลอย, “การศึกษาสถานภาพของพระสงฆ์ กัมพูชา ระหว่าง ค.ศ. ๑๕๑๕-๑๕๘๘”, สารนิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิตประวัติศาสตร์เอเชีย, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ), ๒๕๔๕, ๑๕๑ หน้า.

สมสุเพียบ เปรียบ (Samsopheap Preap)^{๑๑} ได้ทำการวิจัยเรื่อง “A Comparative study of Thailand and Khmer Buddhism” เป็นผลงานวิทยานิพนธ์ที่เกี่ยวข้องกับการเมืองการปกครอง พอสรุปได้ว่าพระพุทธศาสนาเข้าสู่ประเทศกัมพูชามาเป็นเวลาช้านานแล้วและมีบทบาทอย่างสำคัญในการเยียวยาจิตใจผู้คนให้อยู่ร่วมกันอย่างเป็นปกติสุขสถาบันสงฆ์เป็น สถาบันหนึ่งที่นักการเมืองพยายามเอามาเป็นเครื่องมือในทางการเมืองดังนั้นถ้าสถาบันสงฆ์ไม่เข้มแข็งพอก็ย่อมหมายความว่าการศึกษาของสถาบันสงฆ์อาจจะเสื่อมไปตามการเมืองด้วย อย่างไรก็ตาม วิทยานิพนธ์เล่มนี้มีประโยชน์ต่อการศึกษาของผู้วิจัย กล่าวคือ ทำให้ทราบว่า ตามรัฐธรรมนูญ รัฐบาลกัมพูชาต้องให้ความสำคัญสนับสนุนความคุ้มครองและการศึกษาแก่พระภิกษุสามเณร โดยเล็งเห็นความสำคัญว่า พระพุทธศาสนาทำให้สังคมอยู่ด้วยกันได้ไม่ก่อความเดือดร้อน สร้างความรักความสามัคคีกันในสังคม

พระปอเหมา แซ่ลิ้ม^{๑๒} ได้ทำการวิจัยเรื่อง “ผลกระทบของสงครามการเมืองต่อพระพุทธศาสนาในกัมพูชา ค.ศ. ๑๙๗๐-๑๙๗๕” พบว่า ระบบการศึกษาของคณะสงฆ์กัมพูชานั้นได้รับผลกระทบจากการปกครองของรัฐบาล ทำให้ระบบการศึกษาของชาติทั้งของคณะสงฆ์และฆราวาสได้ตกต่ำลง เนื่องจากว่างบประมาณของการพัฒนาการศึกษาถูกตัดลง กล่าวคือ ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๑๔ เป็นต้นมา งบประมาณแผ่นดินกว่า ๖๐ เปอร์เซ็นต์ ถูกตัดไปเป็นค่าใช้จ่ายในด้านการทหาร และเกิดจากภาวะสงครามภายในกำลังทวีความรุนแรงมากขึ้นเรื่อย ๆ ทั้ง ครู อาจารย์ และนักเรียน ทูกว่าย ที่อยู่ในเขตปกครองของรัฐและในเขตยึดครองฝ่ายคอมมิวนิสต์ถูกเกณฑ์ไปเป็นทหาร จากเหตุการณ์ดังกล่าวทำให้เกิดผลกระทบต่อระบบการศึกษาสงฆ์ไปด้วย

พระสุวรรณฐา อินุทริยสัวโร (ลิ้ม)^{๑๓} ได้ทำการวิจัยเรื่อง ศึกษาเปรียบเทียบ การศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศไทยกับคณะสงฆ์ในประเทศกัมพูชา พบว่า ผลการเปรียบเทียบ

^{๑๑}Samsopheap Preap, “Comparative study of Thailand and Khmer Buddhism”, International Master Degree of Arts Program Gratitude School, (Bangkok : Mahachulalongkornrajavidyalay University, 2548), Abstract .

^{๑๒}พระปอเหมา แซ่ลิ้ม, “ผลกระทบของสงครามการเมืองต่อพระพุทธศาสนาในกัมพูชา ค.ศ. ๑๙๗๐-๑๙๗๕”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : สถาบันธรรมกายนานาชาติ), ๒๕๔๙, ๒๓๐ หน้า.

^{๑๓}พระสุวรรณฐา อินุทริยสัวโร (ลิ้ม), “ศึกษาเปรียบเทียบการศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศไทยกับคณะสงฆ์ในประเทศกัมพูชา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๒, ๓๖๓ หน้า.

การศึกษาของคณะสงฆ์ไทยกับคณะสงฆ์กัมพูชามีทั้งความเหมือนและความต่าง ของระบบการศึกษาโดยอาศัยเหตุผล ๒ ประการ คือ (๑) การศึกษาของคณะสงฆ์ไทยได้ดำเนินการจัดการศึกษาอย่างต่อเนื่อง และได้ปรับปรุงโครงสร้างบริหารจัดการศึกษาพัฒนาเจริญรุ่งเรืองมาตลอด พร้อมทั้งได้ขยายจัดการศึกษาไปตามวิทยาเขตวิทยาลัยสงฆ์ และสถาบันสมทบทั้งในและต่างประเทศ โดยมีปัจจัยหลัก คือบุคลากรทางการศึกษามีความพร้อมทั้งด้านปริมาณและวิชาการ และ (๒) การศึกษาของคณะสงฆ์กัมพูชา มีสภาพการบริหารจัดการศึกษาไม่มีความต่อเนื่องจากผลของสงครามกลางเมืองในประเทศและการบุกรุกของประเทศเพื่อนบ้านส่งผลกระทบต่อระบบการศึกษาของชาติทั้งฝ่ายพุทธจักรและอาณาจักรหยุดดำเนินการศึกษาหลายปีและได้เริ่มฟื้นฟูระบบการศึกษาขึ้นมาใหม่ช่วงการปกครองประเทศโดยรัฐบาลปัจจุบัน ส่วนด้านบุคลากรทางการศึกษานั้นมีจำนวนจำกัดทั้งด้านปริมาณและวิชาการ เพราะผู้นำทางการศึกษาทางฝ่ายพระสงฆ์ถูกจับไปสังหารช่วงระบอบคอมมิวนิสต์ปกครองประเทศ และหนีไปต่างประเทศแต่ปัญหาเหล่านี้ ณ ปัจจุบันกำลังพัฒนาเจริญขึ้นขยายจัดการศึกษาไปยังจังหวัดต่าง ๆ ตามลำดับ

พระสุเชี่ย สุวณฺณเถโร (ยนต์)^{๑๔} ได้ทำการวิจัยเรื่อง การศึกษาของคณะสงฆ์ในราชอาณาจักรกัมพูชา ผลการวิจัยพบว่า กัมพูชาได้รับพระพุทธศาสนานับตั้งแต่สมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ซึ่งการเข้ามาของพระพุทธศาสนานั้นได้พัฒนามาทุกยุคสมัย แต่ละยุค สมัยมีเหตุการณ์เกิดขึ้นแตกต่างจากกันไปตามบริบทของสังคมนั้น ๆ แต่โดยส่วนใหญ่แล้วมีความ ผูกพันทางการเมือง เมื่อบ้านเมืองมีเสถียรภาพพระพุทธศาสนาได้รับการส่งเสริม และสนับสนุนจากผู้นำประเทศจนมีความเจริญอกงาม แต่เมื่อบ้านเมืองประสบกับปัญหา ที่สำคัญคือทางการเมือง พระพุทธศาสนาก็ตกต่ำเสื่อมไปด้วย เนื่องจากพระสงฆ์ถูกนำไปเป็นเครื่องมือทางการเมือง

รูปแบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศกัมพูชาในยุคต้น ๆ ให้ความสำคัญ ด้าน วิชาพระพุทธศาสนาอย่างเดียวนั่นคือ ทั้งปริยัติธรรมและปฏิบัติธรรม แต่เมื่อมาถึงยุคกัมพูชาตกอยู่ภายใต้การปกครองของฝรั่งเศสมาจนถึงปัจจุบันการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ได้พัฒนาเป็น รูปแบบและโครงสร้างการจัดการศึกษาก่อนข้างชัดเจน ที่สำคัญคือหลักสูตรโดยแบ่งเป็นสองด้าน คือด้านหนึ่งเป็นวิชาพระพุทธศาสนา และอีกด้านหนึ่งคือวิชาสมัยใหม่ จึงทำให้การจัดการศึกษาใน ระหว่างช่วงดังกล่าว มีความพัฒนาอย่างรวดเร็ว แต่ในช่วงที่กัมพูชาประสบกับปัญหาทางการเมือง ที่สำคัญคือในยุครัฐบาลลอนนอล และเขมรแดง การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ตกต่ำถึงขั้นขีดสุด เมื่อพระพุทธศาสนาได้รับฟื้นฟูในรัฐบาลของ เฮง สัมริน การจัดการศึกษาของ

^{๑๔}พระสุเชี่ย สุวณฺณเถโร (ยนต์). “การศึกษาของคณะสงฆ์ในราชอาณาจักรกัมพูชา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (อ้างแล้ว), ๒๐๐ หน้า.

คณะสงฆ์ยังไม่ได้รับการฟื้นฟูมากพอ เนื่องจากได้รับผลกระทบจากความไม่มั่นคงทางการเมือง หนึ่งถูกจำกัดอายุ ๕๐ ปี ขึ้นไปของผู้ประสงฆ์บวชจากข้อบังคับของภาครัฐ ปัจจุบันการศึกษาของคณะสงฆ์ก็พัฒนา มาก้าวหน้าอย่างรวดเร็ว จนสามารถเปิดทำการเรียนการสอนไปจนถึงระดับอุดมศึกษา ขณะเดียวกันการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ก็ยังคงประสบกับปัญหาและอุปสรรคหลายด้าน เช่น ขาดการวางแผนนโยบายการจัดการศึกษายังไม่เป็นเอกภาพระหว่างสถาบันที่เกี่ยวข้องทั้งในส่วนกลางและส่วนภูมิภาค การจัดสรรงบประมาณไม่เพียงพอจากภาครัฐ ไม่ว่าจะเป็นงบประมาณ ด้านการพัฒนา ฝึกอบรมและผลิตครูผู้สอน งบประมาณการสร้างอาคารเรียน งบประมาณอุปกรณ์การศึกษา ตลอดจนงบประมาณค่าตอบแทนครูผู้สอน การกำหนดหลักสูตรการศึกษาของสถาบันการศึกษาสงฆ์ยังไม่สอดคล้องกับการจัดการศึกษาในระบบโรงเรียน/สถานศึกษาของรัฐ ซึ่งเป็นปัญหาหนึ่งส่งผลให้พระสงฆ์ต้องหันไปสนใจวิชาชีพมากกว่าวิชาพระพุทธศาสนา

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องสรุปได้ว่า การจัดการศึกษาถือเป็นหัวใจหลักของการดำรงอยู่ของศาสนาจะเกิดขึ้นได้อยู่ที่กระบวนการศึกษาพัฒนาศาสนทายาทให้เป็นผู้มีความรู้ทั้งทางธรรมและทางโลก จากเอกสารและงานวิจัยที่นำมาแสดงไว้ทั้งหมดนี้ยังไม่มีผู้วิจัยรายใดทำวิจัยเรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์ปัญหาในการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศกัมพูชา” ผู้วิจัยจึงได้สนใจทำวิจัยเรื่องนี้ เพื่อที่จะจรจรหลวงพระพุทธศาสนาให้เจริญงอกงามและแพร่หลายสืบไป

๑.๖ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๖.๑ ทำให้ทราบถึงพัฒนาการของพระพุทธศาสนาในประเทศกัมพูชา ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน

๑.๖.๒ ทำให้ทราบถึงรูปแบบการจัดการศึกษาคณะสงฆ์ในประเทศกัมพูชา

๑.๖.๓ ทำให้ทราบถึงผลการวิเคราะห์สภาพปัญหาในการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศกัมพูชา

๑.๗ คำนิยามศัพท์ที่ใช้เฉพาะในการวิจัย

กัมพูชา หมายถึง ราชอาณาจักรกัมพูชา (เขมร : ព្រះរាជាណាចក្រកម្ពុជា พระราชอาณาจักรกัมพูชา (“พระราชอาณาจักรกัมพูชา”) เป็นประเทศตั้งอยู่ในส่วนใต้ของคาบสมุทรอินโดจีนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มีพื้นที่ ๑๘๑,๗๓๕ ตารางกิโลเมตร มีพรมแดนทิศตะวันตกติดต่อกับประเทศ

ไทย ทิศเหนือติดกับประเทศไทยและลาว ทิศตะวันออกและทิศใต้ติดกับเวียดนาม และทิศตะวันตกเฉียงใต้ติดอ่าวไทย

คณะสงฆ์กำพูชา หมายถึง เจ้าคณะ พระเถระ พระภิกษุ สามเณร ผู้ที่มีหน้าที่รับผิดชอบในการจัดการศึกษาที่เป็นชาวกัมพูชาซึ่งครองสมณเพศจนถึงปัจจุบัน

ศึกษาวิเคราะห์ หมายถึง การเล่าเรียน ฟัง ฟัง อบรม เพื่อให้เกิดความชำนาญ และมีทักษะการแยกแยะ พิจารณาในประเด็นปัญหาต่าง ๆ ซึ่งการศึกษาค้นคว้าหรือการศึกษาหาคำตอบอย่างละเอียดรอบคอบตามกระบวนการวิเคราะห์ต่อประเด็นตามที่เกิดขึ้น

การจัดการศึกษา หมายถึง การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์กำพูชานับแต่ยุคต้น ๆ จนถึงปัจจุบัน ซึ่งเป็นกระบวนการจัดการเรียนการสอน ตามหลักสูตร ซึ่งเป็นกิจกรรมระหว่างครูผู้สอนกับนักเรียน ที่ผ่านการถ่ายทอด สิ่งที่เป็นหลักการ ทฤษฎีโดยอาศัยเทคนิควิธีการที่จะทำให้การเรียนการสอน และผู้เรียนแผนกบาลี แผนกธรรม บรรลุจุดประสงค์ที่วางไว้

การศึกษา หมายถึง ระบบการศึกษาของพระสงฆ์ที่กำลังศึกษาในด้านพระปริยัติธรรม เช่น แผนกธรรม เป็นการจัดการเรียนการสอนประโยคนักธรรมชั้นตรี-โท-เอก แผนกบาลี เป็นการจัดการเรียนการสอนในระดับประโยค ๑-๒ ถึงประโยค ป.ธ. ๘ แผนกสามัญศึกษาและการศึกษาระดับอุดมศึกษา

ด้านการพัฒนาสังคม หมายถึง ปัญหาในการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศกำพูชาภายใต้การบริหารประเทศโดยคณะรัฐบาลปัจจุบัน การศึกษาทางด้านพระพุทธศาสนาก็มีความเจริญเพิ่มขึ้นตามลำดับ แต่ก็ประสบกับปัญหาหลาย ๆ ด้าน

ด้านการพัฒนาประเทศ หมายถึง เกี่ยวกับการศึกษาของคณะสงฆ์โดยเฉพาะ ขาดการวางแผนและนโยบายการจัดการศึกษา อาคารสถานที่ อุปกรณ์การเรียนการสอน ครู อาจารย์ที่ทำหน้าการสอน และสิ่งอำนวยความสะดวกอื่นๆ พร้อมทั้งเงินสนับสนุนงบประมาณจากรัฐบาลยังมีไม่เพียงพอ

บทที่ ๒

พัฒนาการของพระพุทธศาสนาในประเทศไทยตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน

การวิจัยเรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์ปัญหาในการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศไทย” นี้ผู้วิจัยได้มุ่งศึกษาประวัติ ความเป็นมาในการพัฒนาของพระพุทธศาสนาในประเทศไทยตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน จากคัมภีร์ เอกสาร ข้อมูลต่าง ๆ ทางด้านวิชาการประกอบด้วยวิทยานิพนธ์ งานวิจัย ตำราวิชาการ บทความจากแหล่งข้อมูลต่าง ๆ เป็นลำดับ ดังนี้

๒.๑ พัฒนาการของพระพุทธศาสนาในยุคเริ่มต้น

ในยุคเริ่มต้นพระพุทธศาสนาได้มีพัฒนาการ ดังนี้

๒.๑.๑ ดินแดนประเทศไทยหรือเขมร ในอดีตหลายพันปีมาแล้ว เป็นถิ่นฐานของชนชาติ มอญ-เขมร อาศัยอยู่ สันนิษฐานว่า อพยพมาจากอินเดีย ผ่านเข้ามาทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ของคาบสมุทรอินโดจีน แล้วกระจายกันอยู่ กระจุกกระจาย มีอำนาจครอบครองดินแดนคาบสมุทร อินโดจีนทั้งหมด ได้ผสมผสานกับคนในท้องถิ่นเดิมและกับคนที่อพยพมาทีหลัง ทั้งในชาติพันธุ์ และทางวัฒนธรรมมีความเจริญเพิ่มขึ้นตามลำดับ ต่อมาได้มีชนอินเดียเข้ามาติดต่อค้าขายและได้นำเอาวัฒนธรรมอินเดียมาเผยแพร่จึงทำให้กัมพูชารับเอาวัฒนธรรมอินเดียมาด้วย

๒.๑.๒ การศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศไทยในอดีต แม้ว่าเอกสารต่าง ๆ ที่กล่าวถึง การศึกษาในอดีตของกัมพูชาจะเป็นแบบใดก็ตาม แต่สิ่งที่ยืนยันได้ก็คือการเข้ามาของ พระพุทธศาสนาในประเทศไทย ซึ่งประกอบไปด้วย ทั้งสิ่งก่อสร้าง ศาสนสถานต่าง ๆ ที่เราได้ ประจักษ์ชัดเจน ปัจจุบันกล่าวคือ นครวัด นครธม เป็นต้น ซึ่งสิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าคนสมัยนั้นมีความรู้ความสามารถในแขนงวิชาการต่าง ๆ อย่างแตกฉาน มิฉะนั้นคงไม่มี ศิลจารีก โบราณวัตถุ โบราณสถานอันล้ำค่าให้เราได้ศึกษาค้นคว้า และเรียนรู้ถึงความเจริญรุ่งเรืองของอาณาจักร อารยธรรม อันยิ่งใหญ่ไพศาลของบ้านเมือง และได้ส่งผลสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

๒.๑.๓ พระพุทธศาสนาได้เผยแพร่เข้ามาในประเทศไทย นับตั้งแต่พระพุทธศาสนาได้เผยแผ่เข้ามาในกัมพูชาได้นำเอาหลักธรรม คำสอนในทางพระพุทธศาสนา เข้าไปแทรกซึมกับวิถีชีวิต ของชาวบ้านให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ทำให้ผู้คนในสังคมรู้จักการช่วยเหลือแบ่งปันซึ่งกันและกัน ซึ่งวิถีชีวิตดังกล่าวได้สืบต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาในเชิงประวัติศาสตร์ การเผยแผ่พระพุทธศาสนาเข้าสู่ประเทศไทยแล้ว จะพบว่ากัมพูชานับได้ว่าเป็นหนึ่งในกลุ่ม

ประเทศในสุวรรณภูมิ (เอเชียอาคเนย์) ที่ได้รับพระพุทธศาสนาภายหลังทำสังคายนาครั้งที่ ๓ (ตติยสังคายนา) เมื่อปีพุทธศักราช ๒๓๔ โดยมีพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระเป็นพระประธาน ภายใต้พระราชูปถัมภ์ของพระเจ้าอโศกมหาราช แห่งมคธรัฐ ภายหลังการสังคายนาครั้งนั้น พระเถระซึ่งเป็นพระประธานก็ได้ส่งสมณทูตไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาไปสู่ประเทศต่าง ๆ ที่สำคัญคือพระโสณเถระและพระอุตตรเถระ ได้นำพระพุทธศาสนาเข้าสู่ประเทศสุวรรณภูมิ ดังในคัมภีร์ปฐมสมันปาสาทิกาที่ว่า^๑

“ทำตติยสังคายนาเสร็จแล้วพระ โมคคัลลีบุตรติสสเถระดำริว่าพระพุทธศาสนาจะตั้งอยู่โดยชอบในปัจฉิมประเทศทั้งหลาย เสร็จแล้วพระมหาเถระได้ส่งภิกษุทั้งหลายเป็นสมณทูตไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาเป็น ๘ สาย สายของพระ โสณเถระและพระอุตตรเถระไปสู่สุวรรณภูมิ”

สำหรับประเทศกัมพูชา จากพระราชพงศาวดารกรุงกัมพูชาระบุว่าพระพุทธศาสนาเข้ามายังดินแดนกัมพูชาตั้งแต่พระพุทธเจ้าทรงยังมีพระชนมายุอยู่ กล่าวคือ เมื่อพระพุทธเจ้ามีพระชนมายุ ๘๐ พระพรรษา ก่อนที่จะปรินิพพาน พระองค์กับพระอานนท์เสด็จผ่านประเทศกัมพูชา ซึ่งในตอนนั้นประเทศนี้ยังเป็นชื่อ “เกาะโลกทะเลโลก” หรือ “โคกหมัน” และในมุมมองของนักประวัติศาสตร์และโบราณคดีกัมพูชาแล้ว ประเทศทั้งหลายที่ได้กล่าวมาข้างต้น ในอดีตเคยเป็นดินแดนที่อยู่ใต้การปกครองของกัมพูชา มีประชาชนพูดภาษาตระกูลมอญ-เขมร และละว้า (Mon-Khmer and Lawa) ซึ่งในปัจจุบันนี้เรียกกันว่าสุวรรณภูมิ^๒

นอกจากพระมหาเถระทั้งสองได้นำเอาพระพุทธศาสนาเข้าสู่สุวรรณภูมิ (กัมพูชา) เมื่อพระพุทธศตวรรษที่ ๓ แล้ว ยังมีพวกพ่อค้าเรือทะเลชาวอินเดีย และพ่อค้าเกวียนได้นิมนต์พระสงฆ์และพระพุทธรูปที่บึงกรเพื่อทำศาสนกิจ หรือเป็นที่พึ่งหรืออาจจะเป็นการเชื่อได้ว่าตัวแทนของศาสนานี้เป็นเครื่องป้องกันศัตรู จึงนำมารวมเดินทางเข้าสู่ดินแดนแห่งนี้ด้วย และพระพุทธศาสนาที่นำมาเป็นนิกายเถรวาท^๓

^๑ พุทธศาสนบัณฑิต, พุทธศาสนา ๒๕๐๐, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (พนมเปญ : วิทยาลัยพุทธศาสนบัณฑิต, ๒๐๐๑), หน้า ๑๑-๑๒.

^๒ นักองศ์ นพรัตน์, ราชพงศาวดารกรุงกัมพูชา, แปลโดย ทองดี ชนรัชต์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (จันทบุรี : สำนักพิมพ์ศรีปัญญา, ๒๕๕๐), หน้า ๕-๗.

^๓ พุทธศาสนบัณฑิต, พุทธศาสนา ๒๕๐๐, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (พนมเปญ : สถาบันพุทธศาสนบัณฑิต, ๒๕๔๕), หน้า ๔๘.

สรุปได้ว่าเมื่อพุทธศาสนาได้เผยแผ่เข้ามาสู่สุวรรณภูมิ ดินแดนแถบประเทศกัมพูชา เป็นดินแดนแห่งแรกที่ได้เอาพุทธศาสนาจากอินเดีย และได้รับอิทธิพลในด้านความเจริญทางด้านจิตใจมาจากประเทศอินเดีย ศาสนาแรกที่เป็นศาสนาสำคัญของชาวกัมพูชา คือ ศาสนาพราหมณ์ และศาสนาที่รองลงมา คือ พระพุทธศาสนา ศาสนาทั้งสองนี้ ได้วางรากฐานลงในประเทศนี้เป็นครั้งแรก และในปัจจุบันนี้ ก็ยังแผ่อิทธิพลออกไปอย่างกว้างขวาง ตามประวัติศาสตร์ของกัมพูชา ประชากรส่วนใหญ่ยังคงนับถือศาสนาทั้งสองนี้อยู่

๒.๒ พัฒนาการของพระพุทธศาสนาในยุคฟูนัน (พ.ศ. ๕๔๓-๑๐๕๓)

“ฟูนัน” เป็นภาษาจีน สันนิษฐานว่า เพี้ยนมาจากคำเขมรว่า พนม ซึ่งแปลว่า ภูเขา ในสมัยนี้ชาวเขมรส่วนใหญ่ นับถือตามความเชื่อดั้งเดิม คือ นับถือตามบรรพบุรุษ ได้แก่ ถีลลทธิโลกธาตุ ดิน น้ำ ลม ไฟ และผีसानางไม้ จดหมายเหตุของจีน เรียก ฟูนัน เขมรนับถือทั้งศาสนาพราหมณ์ และพุทธศาสนา ในสมัยฟูนันหรือเรียกว่า สมัยนครพนม พุทธศตวรรษที่ ๖-๑๑ (พ.ศ. ๕๔๓-๑๐๕๓) โดยนับตามคัมภีร์สมันตปาสาทิกา หรือคัมภีร์มหาวงศ์ แห่งเกาะลังกาซึ่งได้ระบุว่า พระพุทธศาสนาเข้ามายังประเทศกัมพูชาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๓ (พ.ศ. ๒๓๔) ก่อนคริสต์ศักราช ๓๐๕ ปี แม้เอกสารต่าง ๆ ไม่ได้กำหนดเป็นที่ชัดเจนว่าพระพุทธศาสนาเข้ามาในรัชกาลใดหรือพระเถระรูปใดก็ตาม เนื่องจากว่าเหตุการณ์ทั้งหลายไม่ว่าจะเป็นกัมพูชาหรือภูมิภาคอื่น ๆ ที่ตั้งอยู่ดินแดนสุวรรณภูมิ ก่อนคริสต์ศักราชนั้นไม่มีหลักฐานปรากฏเป็นที่ชัดเจน จึงนับได้ว่าเป็นยุคก่อนประวัติศาสตร์^๕

สำหรับคำว่า นครพนม หรือ ฟูนัน เป็นคำเรียกตามหลักฐานของจีน อันเป็นที่ตั้งแห่งพระราชธานี ชื่อว่า “ตมู” (To-Mou) ตามคำโบราณของกัมพูชาเรียกว่า “ตะมะ” หลักฐานศิลาจารึกกัมพูชา เรียกว่า “กรุงพนม” และภาษาสันสกฤตว่า “ปวัตพูपाल” แปลว่า “เสด็จพนม” หรือบรรพตพูपाल ซึ่งมีนักปราชญ์ได้สันนิษฐานกันว่า “พนม” ซึ่งแปลว่า “ภูเขา” ในความหมายภาษาไทย โดยพงศาวดารกัมพูชาได้กล่าวถึงราชวงศ์อาณาจักรฟูนันว่า มีพราหมณ์ชาวชมพูทวีป ท่านหนึ่งมีนามว่า โกลนทัณณะ คือ พระบาทโกลนทัณณะที่ ๑ ตามตำนานกัมพูชาเรียกว่า “พระทอง” และในภาษาจีนเรียกว่า “ฮวนเตียน” ได้มาสู่พระราชอาณาจักรฟูนัน และทรงขึ้นครองราชย์หลังจากได้สมรสกับพระราชินี หลิวเย่ หรือบางแห่งเรียกว่า เหลียวยี่ เป็นพระมเหสี พระองค์ทรงครองราชย์ช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ ๑ ทรงประทับที่พระราชธานี ชื่อว่า วายธปุระ อยู่ใกล้บ้านพนมปัจจุบัน^๕ และ

^๕ พุทธศาสนบัณฑิต, พุทธศาสนา ๒๕๐๐, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (อ้างแล้ว), หน้า ๓๖-๓๗.

^๕ ชา อวม และคณะ, ประวัติศาสตร์กัมพูชา, แปลโดย ศานติ ภักดีคำ, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทพิณเนศ พรินท์ติ้ง เซ็นเตอร์ จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๑๑.

หลักฐานของฝ่ายจีนได้บันทึกไว้ว่า ณ นครฟูนัน มีพระราชินีเป็นกษัตริย์ครองราชย์สมบัติเป็นธรรมเนียม ทรงมีรูปสวयงามสง่าเหมือนพระราชกุมาร และมีพราหมณ์คนหนึ่งชื่อว่า ฮวนเตียน ได้ศรจากเทวดาแล้วลงสำเภามายังนครฟูนัน พระนางเหลียวยี่ ผู้เป็นกษัตริย์ทรงทราบก็ได้ยกทัพไปรบกับฮวนเตียน แต่ผลการรบนั้นถูกพ่ายแพ้จึงยอมรับพราหมณ์นั้นมาเป็นพระสามี พระเจ้าฮวนเตียนกับพระนางเหลียวยี่ จึงเป็นปฐมกษัตริย์แห่งอาณาจักรฟูนัน^๖ ทำให้อาณาจักรแห่งนี้ได้เจริญรุ่งเรืองครอบคลุมภาคใต้ของประเทศกัมพูชา ปัจจุบัน รวมทั้งดินแดนบางส่วนของตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยและดินแดนส่วนล่างสุดประมาณหนึ่งในสี่ของเวียดนามใต้ อาณาจักรที่เจริญรุ่งเรืองร่วมสมัยกัน คือ อาณาจักรจัมปา หรือพวกจาม ตั้งอยู่ทางด้านตะวันออก และทางด้านเหนือของประเทศเวียดนาม ปัจจุบันประชาชนชาวฟูนัน มีการเคารพนับถือพระพุทธศาสนาตั้งแต่ยุคของ พระโสณะเถระ และพระอุตตระเถระ ได้มาเผยแผ่ในสุวรรณภูมิปะปนกันกับการนับถือโลกธาตุ ผีสางเทวดา ยกเว้นพระราชสำนักและชนชั้นสูงที่นับถือศาสนาฮินดูนิกายไศวะเป็นหลัก^๗ การพัฒนาการของพระพุทธศาสนาในยุคฟูนันได้มีกษัตริย์ของกัมพูชาได้ทรงขึ้นปกครอง ดังนี้

๒.๒.๑ **ต้นราชวงศ์โกณฑัญญะที่ ๑** ได้นำระบบรูปแบบการปกครองตามแบบอินเดียมาใช้ในการบริหารประเทศ ซึ่งมีอยู่ ๒ ประเด็นใหญ่ ๆ คือ (๑) การเมืองการปกครอง ได้แก่ ระบบการปกครองแบบเทวราชาตามความเชื่อของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ว่าพระมหากษัตริย์ คือเป็นเทพเจ้าทรงอวตารลงยังโลกมนุษย์ นอกจากนี้ยังมีระบบปกครองจตุสดมภ์คือ เวียง วัง คลัง นา สำหรับปกครองอาณาจักรและประเพณีสืบราชสมบัติของอาณาจักร และ (๒) วัฒนธรรม ได้แก่ การนับถือศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ประกอบด้วย ประติมากรรม สถาปัตยกรรมที่เกี่ยวข้องกับเทวาลัยและเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู เช่น เทวรูปต่าง ๆ มีศิลปะ และปราสาทหิน เป็นต้น^๘ ฉะนั้น การนำรูปแบบการปกครอง หรือได้รับวัฒนธรรมของอินเดียดังกล่าว สิ่งที่ได้ื่อนำมาตามมาด้วย ก็คือ ตัวอักษรตามแบบอินเดีย สันสกฤต-อักษรปัลลวะ มาใช้สำหรับบันทึกงานทางด้านราชการและงานทางด้านพระศาสนา เรียกภาษานี้ว่า ภาษาชั้นสูง หรือ ภาษาราชสำนัก แต่สำหรับคนพื้นเมืองของชาวฟูนัน ยังใช้ภาษาเขมรในการสื่อสารระหว่างกันเหมือนเดิมเพราะสมัยนั้นภาษาเขมรมีแต่ภาษา

^๖ โชม งาม, แสงแห่งพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (พนมเปญ : ม.ป.ส., ๒๐๐๕), หน้า ๑๓๓.

^๗ สุชาติ หงษา, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาจากอดีตสู่ปัจจุบัน, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๔๕), หน้า ๗๕.

^๘ คณีย์ ไชยโยธา, พระมหากษัตริย์กับพระพุทธศาสนาในประวัติศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส.พรีนติ้ง เฮาส์, ๒๕๔๘), หน้า ๖๔.

พูดไม่มีอักษรสำหรับใช้ในการเขียน และภาษาเขียนจึงได้เกิดขึ้นในรัชกาลนี้ ดังที่ราชทูตจีนตอนมาเยือนกัมพูชาในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ ๒ กล่าวว่า ประชาชนชาวพูนัน มี ประเพณี คำรับ คำรา มีห้องเก็บเอกสาร เขียนอักษรแบบตัวหนังสือของอินเดีย งานศพเหมือนประเทศจาม ประชาชนเคารพนับถือทั้งพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ นอกจากนี้ ยังปรากฏหลักฐานที่อาจยืนยันได้ถึงความเจริญรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนาในสมัยพูนัน จากแหล่งเอกสาร ๓ ชุด ดังกล่าวคือ ๑) จากพงศาวดารจีนชุดหนึ่ง (๒) จากศิลาจารึก และ ๓) จากโบราณวัตถุ เช่น พระพุทธรูป^๕ เป็นต้น

มีการค้นพบพระพุทธรูปโบราณ ที่ทำด้วยสัมฤทธิ์ ทำด้วยหิน และทำด้วยไม้ เป็นศิลปะเขมรแบบ อมราวดี คุปตะ คันธาระ มนุรา หรือ อชันดา เป็น ศิลปะอยู่ในยุคพนมดง มีศูนย์กลางของการสร้างพระพุทธรูป ๒ แห่ง คือ ที่อังกอร์ปุระ จังหวัดตาแก้ว และที่ตระพังแวง ตอนใต้ของจังหวัดพระตะปung จังหวัดตราวิญ-เวียดนาม ปัจจุบันเป็นปฏิมากรศิลปะยุคพนมดง มีแพร่หลายอยู่ทั่วไปเต็มอาณาจักรพนม ดังเช่น เทวรูป จากหลักฐานดังกล่าวข้างต้น เป็นการชี้ให้เห็นถึงการมีตัวตนของพระราชอาณาจักรพูนัน ว่ามีการติดต่อค้าขายกับจีนและประเทศอื่น ๆ ในแถบนี้มาแล้วเป็นเวลาหลายร้อยปี รวมทั้งเอกสารฝ่ายจีนในยุคสามก๊ก (ซัน-กัว-เจ, San-Kuo-Tche) ในรัชกาลพระเจ้ากรุงจีนชื่อ วู (Wou) ในปีค.ศ. ๒๒๐-๒๘๐ ได้ส่งกังไท (Kang-Thai) กับ จู-ยง (Tchou-Ying) มาที่พระราชอาณาจักรพูนัน อย่างเป็นทางการ และได้บันทึกไว้ว่า ประชาชนในพระราชอาณาจักรพูนัน นับถือพระพุทธศาสนา บ้านเมืองมีความเจริญรุ่งเรืองเป็นอย่างมาก มีการทำพาณิชย์กรรม ทั้งในประเทศและนอกประเทศ โดยเฉพาะเรื่องการเมืองระหว่างประเทศ นั้นมีความสัมพันธ์อันดีต่อกันกับประเทศเพื่อนบ้าน พร้อมกันนั้น พระเจ้าโกณฑัญญะที่ ๑ ได้มอบอำนาจให้พระราชโอรส และพระราชธิดาของพระองค์ ได้ปกครองนครทั้งหลายแล้วก็ทรงสวรรคต ในต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๓ ในพระชนมายุ ๕๐ พรรษา^๖

๒.๒.๒ รัชสมัยพระเจ้าโกณฑัญญะที่ ๒ โดยเรื่องราวเกี่ยวกับพระองค์นั้น ไม่มีการจดบันทึกไว้เป็นที่ชัดเจน จึงเกิดการสับสนเป็นจำนวนมากในเรื่องของพระองค์ ซึ่งทรงเกิดในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๔ นับถือพระศิวะ ศิวินกาย เจริญรุ่งเรืองอย่างมาก พระพุทธศาสนาหายากก็เจริญเช่นเดียวกัน โดยเฉพาะพระพุทธศาสนาหายากได้รับเคารพนับถือเป็นส่วนใหญ่ คือ ประชากรายกึ่ง ส่วนพระราชวงศานุวงศ์และขุนนางนับถือศาสนาพราหมณ์ มีพระวิษณุและพระศิวะ เป็นต้น^๗

^๕พุทธศาสนบัณฑิต, พุทธศาสนา ๒๕๐๐, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (อ้างแล้ว), หน้า ๓๖-๕๓).

^๖โซม กวน, แสงแห่งพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (อ้างแล้ว), หน้า ๑๓๒-๑๓๓.

^๗ชา อวม และคณะ, ประวัติศาสตร์กัมพูชา. แปลโดย ศานติ ภักดีคำ, (อ้างแล้ว), หน้า ๑๒.

พระราชาทรงครองราชย์ตามลำดับต่อ ๆ กันมา เอกสารของจีนได้บันทึกไว้ว่า พระราชาแห่งอาณาจักรนครพนม ราชวงศ์โกณฑัญญะ ทรงมีพระนามว่า จู-เย-ปา-มู (ชัวยวรมัน) กล่าวคือพระเจ้าโกณฑัญญะชัวยวรมัน พระองค์ทรงขึ้นครองราชในปี พ.ศ. ๑๐๒๑-๑๐๕๖ ซึ่งแต่ก่อนนั้นทรงนับถือศาสนาพราหมณ์ ต่อมาก็ทรงกลับมานับถือพระพุทธศาสนา ทำให้ในรัชกาลของพระองค์มีการส่งพระภิกษุชาวอินเดีย ชื่อว่า พระนาคเสน จากอาณาจักรฟูนัน ไปยังประเทศจีน ในปี พ.ศ. ๑๐๒๗ และก็ได้กล่าวถวายพระพรต่อพระเจ้ากรุงจีนว่า ใน “อาณาจักรฟูนันบ้านเมืองมีความเจริญรุ่งเรืองอย่างมาก ประชาชนนับถือทั้งศาสนาพราหมณ์ และพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะพระพุทธศาสนานั้นมีความเจริญรุ่งเรืองอย่างมาก มีพระภิกษุสงฆ์เป็นจำนวนมาก ทรงประพฤติปฏิบัติชอบ ตามหลักพระธรรมวินัยอย่างเคร่งครัด”^{๑๒} ภายหลังจากพระนาคเสนได้เดินทางกลับจากเมืองจีนแล้ว ในปี พ.ศ. ๑๐๔๖ พระบาทโกณฑัญญะชัวยวรมัน ได้ส่งราชทูตอีกท่านหนึ่งไปสู่พระราชสำนักจีนเป็นครั้งที่ ๒ โดยการส่งไปคราวนี้นอกจากจะสร้างสัมพันธไมตรีทางการเมืองแล้ว พระองค์ทรงทำหน้าที่เผยแผ่พระพุทธศาสนาไปยังประเทศจีนด้วย พร้อมทั้งได้ส่งเครื่องบรรณาการที่เป็นพระพุทธรูปทำมาจากคอกหินทะเล และวัตถุเครื่องบริวารอื่น ๆ พร้อมกับพระภิกษุจากฟูนันจำนวน ๒ รูป^{๑๓} เพื่อไปทำหน้าที่เผยแผ่พระพุทธศาสนาตามคำขอร้องของพระเจ้ากรุงจีน ในระหว่างปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๕ และต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๖ โดยพระเถระทั้ง ๒ รูปนั้น รูปแรกชื่อว่า พระสังฆปาละ เรียกตามความหมายภาษาจีนว่า เส็ง-คา-ปู-ลู หรือเรียกเป็นภาษาจีนสำเนียงญี่ปุ่นว่า โซโย หรือโซกุย ท่านเกิดในปี พ.ศ. ๑๐๐๒ เป็นผู้ที่มีความแตกฉาน ทางด้านภาษาศาสตร์หลายภาษา และเป็นผู้ทรงพระไตรปิฎก ท่านมีจริยาวัตรงดงาม เป็นที่น่าเลื่อมใส จนมีกิตติศัพท์เลื่องลือไปถึงกรุงจีนแห่งราชวงศ์เหลียง ทรงมีจิตศรัทธาในพระพุทธศาสนา จึงขอมิมนต์ท่านจากนครฟูนัน ให้ไปช่วยสอนหลักธรรมและแปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาจีนที่เมืองจีน ท่านได้ทำการแปลพระไตรปิฎกเป็นเวลา ๑๖ ปี ที่ฟูนัน-กวาน (Fuonan-Kouan) แปลว่า สำนักงานประเทศพนม (ส่วนพระมหาละเอออีกรูปชื่อว่า มั่น-โล-โต (Man-to-lo = มั่นตระ) หรือ มั่น-เสน-โต (Man-to-Sien = มั่นทาร์เสน) ในปี พ.ศ. ๑๐๔๗ ท่านได้ทำการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในเมืองจีนกับพระสังฆปาละด้วย ผลงานที่สำคัญของพระมหาละเออทั้ง ๒ รูป ได้ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกฉบับภาษาจีนฉบับปัจจุบัน^{๑๔}

^{๑๒}สูง ลิว, พระพุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, พนมเปญ : บรรณาการยาศา
ธรรม, ๑๙๗๒), หน้า ๔๐-๕๐.

^{๑๓}พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ จูตญาโณ), ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๔,
(กรุงเทพมหานคร : มหามงกุฎราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, ๒๕๔๒), หน้า ๓๗๘-๓๗๙.

^{๑๔}พุทธศาสนบัณฑิต, พุทธศาสนา ๒๕๐๐, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (อ้างแล้ว), หน้า ๕๐-๕๑.

๒.๒.๓ รัชกาลของพระเจ้ารุทรวรมัน ทรงครองราชย์ ในปี พ.ศ. ๑๐๕๑ แผ่นศิลาจารึกที่ปราสาทตาพรหมแห่งแม่น้ำบาตี กล่าวว่า พระเจ้ารุทรวรมัน เป็นพระราชบุตรของพระบาท โภณทัตญะชยวรมัน ทรงประกาศถวายพระองค์เป็นอุบาสก เคารพพระเกศาธาตุเส้นหนึ่งขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า^๕ ดังนั้น การที่พระเจ้ารุทรวรมัน ทรงประกาศพระองค์เป็นพุทธมามกะ คือเป็นผู้ที่ถึงพร้อมด้วย พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ เป็นที่สักการบูชาสูงสุด แสดงให้เห็นชัดว่า รัชกาลของพระเจ้าโกณฑัญญะชยวรมัน และพระเจ้ารุทรวรมัน พระพุทธศาสนาแบบดั้งเดิมที่เผยแพร่มาในราวพุทธศตวรรษที่ ๓ ยังเจริญรุ่งเรืองไม่ขาดสาย และมีการสืบทอดเรื่อยมา แม้การปกครองบ้านเมืองจะมีการเปลี่ยนแปลงไปตามยุคตามสมัยก็ตาม แต่พระพุทธศาสนาส่วนมากจะอยู่ในจิตใจของประชาชน ถึงแม้พระราชานับถือหรือไม่ก็ตาม สำหรับประชาชนชาวกัมพูชาก็ยังเคารพนับถือพระพุทธศาสนาโดยตลอด เพราะเหตุนี้ ภายหลังจากพระเจ้ารุทรวรมัน ซึ่งเป็นกษัตริย์องค์สุดท้ายได้ปรากฏนามของอาณาจักรฟูนันเสด็จทรงสวรรคตแล้ว อาณาจักรเจนละที่เคยเป็นเมืองขึ้นและเป็นเมืองอยู่ระดับที่สองรองจากอาณาจักรฟูนันก็เข้มแข็งขึ้น พระเจ้าอวรมันที่ ๑ ผู้เป็นพระนัดดา (หลาน) ของพระเจ้ารุทรวรมัน ได้มาอภิเษกสมรสกับพระราชธิดาของเจ้านครเจนละ ราชวงศ์สุริยวงศ์ ที่เคยปกครองนครเจนละ^๖ จนมีความเจริญรุ่งเรืองและมีกำลังกองทัพเข้มแข็งได้ประกาศอิสระจากอาณาจักรฟูนัน และสามารถยึดครองอาณาจักรฟูนันมาเป็นเมืองขึ้นของนครเจนละ ได้สำเร็จในราวปี พ.ศ. ๑๑๗๐ โดยบางท่านได้บอกว่าในปี พ.ศ. ๑๐๕๓ อาณาจักรฟูนัน จึงสิ้นสุดลงอย่างสมบูรณ์ และได้เริ่มต้นของอาณาจักรเจนละ หรือ เจนลา ต่อไป

กล่าวสรุปได้ว่า พระพุทธศาสนาในยุคนี้มีความเจริญมากพอสมควรมีการเผยแผ่อย่างกว้างขวาง ดังที่พบเห็นตามศิลาจารึก และพระพุทธรูปมากมาย มีนักวิชาการหลายท่านแสดงความเห็นว่า ชาวฟูนันนับถือพระพุทธศาสนาเถรวาท เช่น ศิลาจารึกบางแห่ง มีข้อความเป็นแบบเถรวาท ส่วนคัมภีร์วิมุตติมรรคที่สังฆปาละแปลก็เป็นของฝ่ายเถรวาท จึงสรุปได้ว่าพระพุทธศาสนาที่เข้ามายังอาณาจักรฟูนันครั้งแรกนั้น เป็นพระพุทธศาสนาเถรวาท ต่อมาศาสนาฮินดูนิกายไศวะได้แผ่เข้ามาทางชนชั้นปกครอง และทั้งพระพุทธศาสนาและศาสนาฮินดูได้เจริญรุ่งเรืองอยู่คู่เคียงกันตลอดจนถึงยุค

^๕ พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต), พระพุทธศาสนาในเอเชีย, (อังกแล้ว), หน้า ๗.

^๖ พระสุวรรณธู อินทุริยส์วโร (ลีม), “ศึกษาเปรียบเทียบการศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศไทยกับคณะสงฆ์ในประเทศกัมพูชา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๒, หน้า ๑๔๖.

๒.๓ พัฒนาการของพระพุทธศาสนาในยุคเจนละ (พ.ศ. ๑๐๕๓-๑๓๔๕)

อาณาจักรฟูนันได้สิ้นสุดลง อาณาจักรเจนละ ก็ได้สถาปนาขึ้นแทนที่และเริ่มก่อตั้งขึ้นตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๔ (พ.ศ. ๑๐๕๓-๑๓๔๕) ระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ ๖-๘ (ค.ศ. ๕๕๐-๘๐๒) คำว่า เจนละ หรือ เจนลา (Chenla) ก็เหมือนกับคำว่า ฟูนัน เพราะส่วนแล้วเป็นภาษาจีน ซึ่ง “เจนละ” เป็นคำที่เรียกในภาษาเขมรว่า จอน-เลอ หมายถึง ชั้นบนหรือที่สูง ซึ่งเหมือนกับคำพูดของเขมรสุรินทร์ที่นิยมใช้กัน คือ “เขมรจอน-เลอ และเขมรจอน-โกรม” หรือเขมรชั้นบน และเขมรชั้นล่างนั่นเอง^{๑๑}

อาณาจักรเจนละ ตั้งอยู่ถัดไปจากอาณาจักรฟูนันขึ้นไปทางตอนเหนือและอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของประเทศจามปา ตรงกับภาคใต้ของลาวและภาคเหนือของกัมพูชาปัจจุบัน ตามหลักศิลาจารึกได้ระบุว่า วงศ์กษัตริย์ของเจนละสืบเชื้อสายมาจากฤๅษีกัมพูสว้ยัมภูวะ ทรงสมรสกับเทพธิดาเมธา จึงได้ชื่อว่า “กัมพูชา” ผู้เกิดจากกัมพู คือ เป็นยุคเริ่มต้นที่แท้จริงของกัมพูชาในสมัยเจนละ ตรงกับคำกล่าวของเปลลีโอต Pelliot ว่า อาณาจักรเจนละ คือกัมพูชานั้นเอง^{๑๒}

ในต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๑ อาณาจักรฟูนันมีการเปลี่ยนแปลงเรื่องของการครองราชสมบัติภายในประเทศ และเจนละได้อาศัยโอกาสนั้น จึงทำให้เจนละแยกตัวอิสระออกจากฟูนัน และได้ยกทัพมาตีกรุงตุมู (To-Mou) คือ เมืองวธยาปุระ (บาพนม) ทำให้พระราชาวธยาปุระ ได้ย้ายเมืองไปอยู่ที่กรุงตอนใต้ ชื่อว่า นา-ฟู-นา (Na-fou-Na) นรวรรณคร (อังกรบุรี) และในราชวงศ์ซุ่ย กล่าวอีกว่า กษัตริย์เจนละมีนามว่า เจ-ตุ-เส-นา (จิตรเสนา) คือ พระบาททวารมัน มายึดเอากรุงพนมได้สำเร็จ สมัยนั้นนักปราชญ์กำหนดชื่อว่า “สมัยเจนละ” โดยมีพระราชากรองราชย์และทรงพัฒนาด้านพระพุทธศาสนา ดังนี้

๒.๓.๑ พระเจ้าทวารมันที่ ๑ (พ.ศ. ๑๐๕๓-๑๑๔๓ / ค.ศ. ๕๕๐-๖๐๐) พระองค์ทรงขึ้นครองราชย์ เป็นปฐมกษัตริย์ หลังจากได้รับชนะอาณาจักรฟูนันกับพระอนุชาของพระองค์ทรงมีพระนามว่า จิตรเสนา ในสมัยรัชกาลนี้นับถือศาสนาฮินดูนิกายไศวะเป็นหลัก เพราะปรากฏหลักฐานว่า พระบาททวารมันที่ ๑ ทรงได้สร้างเทวาลัยอุทิศพระศิวภัทเรศวร และประดิษฐานศิวลึงค์องค์หนึ่งในตอนปลายรัชกาล^{๑๓}

^{๑๑}มีแชล ตราแณ, ประวัติศาสตร์ในกัมพูชา วัฒนธรรมเจนลา (ศตวรรษที่ ๖), (พนมเปญ : ม.ป.ส., ๒๕๔๓), หน้า ๑๕.

^{๑๒}จันง ทองประเสริฐ, ประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในเอเชียอาคเนย์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สุทธาสภาลาดพร้าว, ๒๕๑๔), หน้า ๒๕๘.

^{๑๓}พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พระพุทธศาสนาในเอเชีย, (อ้างแล้ว), หน้า ๘.

๒.๓.๒ พระเจ้ามเหศวรธรรมันที่ ๑ (พ.ศ.๑๑๔๓-๑๑๕๘/ค.ศ.๖๐๐-๖๑๕) พระองค์ทรงครองราชย์เป็นองค์ที่ ๒ หลังจากที่พระบาททวารมณที่ ๑ ทรงสวรรคตโดยพระองค์ไม่มีรัชทายาทครองราชย์ต่อ พระบาทมเหศวรธรรมัน ก็ทรงสืบทอดปณิธานของพระบาททวารมณต่อมาอีก พร้อมทั้งทรงยึดได้เขตกระเจ็ด และมณฑลบุรี เพื่อเป็นการรับรองดินแดนทางด้านตะวันออก นอกจากนี้พระองค์ยังได้ผูกสัมพันธ์กับจามปา เมื่อพระองค์สวรรคตอาณาจักรเจนละ ก็มีเสถียรภาพมากขึ้น^{๒๐}

๒.๓.๓ พระเจ้าอีสานธรรมันที่ ๑ (พ.ศ. ๑๑๕๘-๑๑๗๘ / ค.ศ. ๖๑๕-๖๓๕) พระองค์ทรงเป็นพระโอรสในพระบาทมเหศวรธรรมันที่ ๑ ในรัชกาลของพระองค์ทรงมีพระราชอำนาจเข้มแข็งทรงปราบอาณาจักรพวนันทรวมเข้าเป็นดินแดนของอาณาจักรเจนละโดยสิ้นเชิง ในปี พ.ศ. ๑๑๗๐ และขยายอาณาเขตออกไปแทบทุกทิศ โดยเฉพาะทางตะวันตกแผ่มาถึงจังหวัดจันทบุรีปัจจุบัน ซึ่งในรัชกาลนี้ตามพงศาวดารของกัมพูชา ได้มีการค้นพบหลักศิลาจารึกหลายแห่งที่พูดถึงพระพุทธศาสนา คือ ศิลาจารึกค้นพบที่สมบูรณไพรกุก จังหวัดกำแพงม จารึกในพ.ศ. ๑๑๖๕ บทความปรากฏในศิลาจารึกกล่าวว่า “มีพระพุทธศาสนา และการเคารพนาคราชชื่อมุจลินท์ ที่ปกปักรักษาพระพุทธรูป” และในศิลาจารึกนี้ได้กล่าวถึงพราหมณ์ชื่อ “ปศุปติ” เป็นผู้ที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญเป็นนักปราชญ์ มีความรอบรู้สูงสุด คือ มีความรู้ทางด้าน ไวยากรณ์ ทางไวยากรณ์ ทางนิยายทางสมิกยะ (สังขยา) และทางพระพุทธศาสนา นอกจากนี้ยังมีศิลาจารึกที่พนมบารายณ์ก็ได้ปรากฏนามของพราหมณ์ “ปศุปติ” นี้ด้วย ซึ่งหลักศิลาจารึกนี้ เป็นการแสดงเครื่องหมายให้รู้ว่ามีศิลาจารึกพระพุทธศาสนาเป็นปฐมในสมัยเจนละ พงศาวดารจีน แห่งราชวงศ์ซุ่ย ม้า-ตวน-หลิน ได้บันทึกว่า “รัชสมัยของพระองค์นี้มีพระภิกษุ ภิกษุณีหลายรูป”^{๒๑}

เพราะฉะนั้น ตามหลักฐานที่ปรากฏในหลักศิลาจารึก จดหมายเหตุของ ม้า-ตวน-หลิน (Ma Tuan Lin) ทำให้เราได้ทราบถึงพระพุทธศาสนา ในรัชสมัยของพระบาทอีสานธรรมันที่ ๑ ว่าประชาชนกัมพูชาในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ มีการพัฒนารูปแบบประเพณีของคนพื้นเมืองมากขึ้น โดยเฉพาะการนำเอาคติความเชื่อเรื่องพญานาคมุจลินท์เข้ามามีบทบาทในความเชื่อดังกล่าวถือได้ว่าเป็นการประยุกต์เอาความเชื่อดั้งเดิมของชาวกัมพูชาที่เคยเชื่อว่า พญานาคเป็นบรรพบุรุษของตนให้เข้ามามีบทบาทเป็นผู้พิทักษ์รักษาพระพุทธศาสนาแทน ซึ่งความเชื่ออันนี้ ทำให้มีแรงบันดาลใจในการสร้างพระพุทธรูปลักษณะนาคปรกขึ้น เพื่อสื่อความหมายว่า “ชาวกัมพูชาจะเป็นผู้พิทักษ์รักษาพระพุทธศาสนาให้มีความเจริญรุ่งเรืองควบคู่กับประเพณีของตนตลอดไป เช่นกับพญานาคมุจลินท์

^{๒๐}ชา อวม และคณะ, ประวัติศาสตร์กัมพูชา, แปลโดย สานติ ภักดีคำ, (อ้างแล้ว), หน้า ๑๕.

^{๒๑}พุทธศาสนบัณฑิต, พุทธศาสนา ๒๕๐๐, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (อ้างแล้ว), หน้า ๕๕.

ที่เคยพิทักษ์รักษาพระพุทธศาสนาให้พ้นจากสายฝนฟ้า และลมหนาวในครั้งพุทธกาล” ซึ่ง แสม ไซว์ ได้ยืนยันความเชื่อว่า พระพุทธรูปนาคปรกนี้ เป็นพระพุทธรูปที่สร้างตามแบบศิลปะของเขมร อย่างแท้จริง^{๒๒}

๒.๓.๔ พระเจ้าจวรมันที่ ๒ (พ.ศ. ๑๑๘๒-๑๑๙๗ / ค.ศ. ๖๓๙-๖๕๔) รัชสมัยของ พระองค์ ได้มีการค้นพบศิลาจารึกหลักหนึ่งอยู่ที่บ้านเขารังใกล้อรัญญประเทศ จังหวัดสระแก้ว ปัจจุบัน กล่าวถึงอุบาสกคนหนึ่งมีหน้าที่เป็น “สีนาคหะ” ได้สร้างพระวิหารหลังหนึ่งเพื่ออุทิศถวาย แด่พระพุทธ ศาสนาพร้อมทั้งถวายเครื่องบริวารอื่น ๆ อีกเป็นจำนวนมาก แม้บางตำราได้กล่าวว่า ศาสนาฮินดู ลัทธิหรือพระเกิดขึ้นแล้วในรัชกาลของพระบาทอีสานวรมันพร้อมทั้งมีการเบียดเบียน พระพุทธศาสนาอย่างมากมาจนแทบจะสูญสิ้นก็ตามที่แต่จากหลักฐานที่ปรากฏในศิลาจารึกในรัช สมัยของพระบาทจวรมันที่ ๒ ได้แสดงให้เห็นว่า พระพุทธศาสนายังมีความเจริญรุ่งเรือง แพร่หลายอยู่ในหมู่ของประชาชนยังไม่เสื่อมคลาย^{๒๓}

๒.๓.๕ พระเจ้าชัยวรมันที่ ๑ (พ.ศ. ๑๑๙๘-๑๒๒๔ / ค.ศ. ๖๕๕-๖๘๑) พระองค์เป็นพระ มหา กษัตริย์ทรงเข้มแข็งอีกพระองค์หนึ่ง ตอนต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๓ โดยพระองค์ทรงขยายอาณา เขตไปจนถึงอาณาจักรน่านเจ้า ในรัชกาลนี้มีหลักฐาน ได้แสดงว่าพระพุทธศาสนายังเจริญรุ่งเรืองอยู่ ดังได้ปรากฏในหลักศิลาจารึก ๓ แห่ง ที่มีความเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ทางพระพุทธศาสนา คือ ศิลา จารึกแห่งที่หนึ่ง ได้มีการค้นพบที่ วัดไพรเวียร์ ในราวปีพ.ศ. ๑๒๐๖ ที่อำเภอ กำปงตระแบก จังหวัด ไพรแวง ได้กล่าวถึงพระภิกษุสองรูป มีเชื้อสายกษัตริย์ และเป็นพี่น้องร่วมมารดาเดียวกัน ได้ทรง ผนวชเป็นพระภิกษุแล้วประทับอยู่ที่วัดไพรเวียร์แห่งนี้ ดังตัวอย่างปรากฏในบทความศิลาจารึกว่า ในดินแดนที่ทรงครอบครองนี้ มีภิกษุ ๒ องค์ เป็นพี่น้องท้องเดียวกัน ทั้ง ๒ พระองค์ ทรงมีศีล เป็น พุทธบุตร สุภาพ มีขันติ มีदनอบรมแล้ว มีกรุณา มีสมาธิจิตเป็นอริยทรัพย์ นามข้างต้นมีคำว่า รัตนะ เหมือนกัน และคำลงท้ายพระองค์หนึ่งเป็น “ภาณู” อีกพระองค์หนึ่งเป็น “สิงหะ” คือ ภิกษุรัตนะ ภาณู ๑ และภิกษุรัตนะสิงหะ ๑ และ จากศิลาจารึกแห่งที่สอง ได้ค้นพบที่ วัดปราสาท อำเภอกำปง ตระแบก จังหวัดไพรแวง (เดิมเป็นจังหวัดบาพนม) ได้กล่าวถึงการถวายทาสแด่พระโพธิสัตว์ ๓ องค์ คือ ศัสตะ ๑ ไมเตรยะ ๑ และอวโลกิตศวร ๑ ส่วนศิลาจารึกแห่งที่สาม ได้ค้นพบที่ ปราสาทตา เกียม ราวปี พ.ศ. ๑๓๓๔ (จังหวัดเสียมเรียบ) ซึ่งหลักศิลาจารึกทั้ง ๓ แห่งนี้ ได้ปรากฏหลักฐาน พระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน เนื่องจากข้อความในศิลาจารึกนั้น ได้ระบุถึงการถวายทาสแด่พระ

^{๒๒} แสม ไซว์, วัฒนธรรมอินเดียน-เขมร, (พนมเปญ : ม.ป.ศ., ๑๙๗๑), หน้า ๘๒.

^{๒๓} ชาญ อวม และคณะ, ประวัติศาสตร์กัมพูชา, แปลโดย ศานติ ภักดีคำ, (อ้างแล้ว), หน้า ๑๕.

โพธิสัตว์ ๓ องค์ กล่าวคือ มีการสร้างรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรไว้เพื่อเป็นที่เคารพบูชาในปราสาทตาเกียม^{๒๔}

ดังนั้น สมัยเจนละ เป็นที่น่าสังเกตอย่างหนึ่ง คือพระพุทธรูปศาสนาฝ่ายเถรวาทที่ตีมหายานคีติ และศาสนาพราหมณ์คีติ ต่างก็อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกัน กล่าวคือ ต่างฝ่ายก็มีหน้าที่ในการเผยแผ่ศาสนาธรรมของตนเอง ส่วนวัดใดจะเจริญหรือได้รับความนิยมมากกว่าใครนั้น ก็ขึ้นอยู่กับผู้นำในนิคมนั้น ๆ ว่าจะสามารถเข้าถึงผู้นำทางการเมืองและชาวบ้านมากน้อยเพียงใด ซึ่งในเรื่องนี้จะเห็นได้ชัดในยุคมหานครต่อไป

ต่อมาหลังจากที่พระเจ้าชัยวรมันที่ ๑ ทรงสวรรคตไปไม่นาน ด้วยเหตุที่พระองค์ไม่มีพระราชโอรส สืบทอดราชสมบัติต่อพระนางชัยเทวี ผู้เป็นพระมเหสีขึ้นครองราชย์แทนแต่ด้วยเหตุที่อาณาจักรเจนละนั้นมีความยิ่งใหญ่ พระนางไม่สามารถที่จะปกครองให้ราบรื่นได้ดังพระราชสามี จึงทำให้เกิดความไม่สงบสุข มีการแย่งชิงราชสมบัติขึ้นในอาณาจักร อันเป็นเหตุทำให้เจนละแตกเป็น ๒ ส่วน คือ เจนละบกหรือเจนละเหนือ กับเจนละน้ำหรือเจนละใต้ ซึ่งเจนละทั้งสองนี้อยู่ใต้อิทธิพลของชวา ส่วนพระเจ้าชัยวรมันที่ ๒ ซึ่งขึ้นครองราชย์ต่อและได้สู้รบกับชวาจนได้รับชัยชนะจากนั้นก็รวบรวมเอาเจนละทั้งสองให้เข้าเป็นอาณาจักรเดียวกัน แล้วสร้างเมืองหลวงขึ้นใหม่บนยอดเขาพนมกุเลน จึงนับได้ว่ายุคเจนละสิ้นสุดลง พระพุทธรูปศาสนาที่ได้เริ่มเสื่อมลงเหมือนกัน แต่ไม่ได้หมายความว่าพระพุทธรูปสูญหายจากอาณาจักรยุคเจนละ กล่าวคือยังมีประชาชนที่อยู่ห่างไกลจากเมืองหลวง และข้าหลวงชั้นผู้นำให้ความเคารพนับถือ และสนับสนุนพระพุทธรูปศาสนา มาอย่างดี จึงเริ่มต้นของสมัยมหานคร^{๒๕}

กล่าวสรุปได้ว่า การพัฒนาพุทธศาสนาในสมัยเจนละนั้นช่วงแรกจะเป็นการแย่งชิงราชสมบัติเป็นส่วนใหญ่ คือ หลังจากที่พระราชาทูกพระองค์ทรงขึ้นครองราชย์แล้ว ก็พยายามทำให้บ้านเมืองมีความร่มเย็นเป็นสุขปราศจากการวิวาทกันทั้งภายในประเทศ และต่อต้านการรุกรานจากภายนอกด้วยซึ่งทางด้านพระพุทธรูปนั้นพระราชาทูกพระองค์ก็ได้ทรงทอดทิ้งพระพุทธรูปศาสนา คือ มีการสร้างเทวสถานและพระวิหาร เพื่ออุทิศแด่พระพุทธรูปศาสนา นี่ก็เป็นการชี้ให้เห็นชัดถึงการนับถือและสืบทอดอายุของพระศาสนาเรื่อยมาไม่ขาดสาย

^{๒๔} พุทธศาสนบัณฑิต, พุทธศาสนา ๒๕๐๐, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (อ้างแล้ว), หน้า ๖๐.

^{๒๕} พระธรรมปิฎก (ประยูรค์ ปยุตโต), พระพุทธรูปในเอเชีย, (อ้างแล้ว), หน้า ๑๑.

๒.๔ พัฒนาการของพระพุทธศาสนาในยุคพระนคร (พ.ศ. ๑๓๔๕-๑๕๓๕)

ยุคพระนครหรือยุคมหานคร (พ.ศ.๑๓๔๕-๑๕๓๕) ได้แก่ยุคที่ปราสาทนครวัด (Angkor) และปราสาทนครธม (Angkor Thom) ซึ่งตั้งอยู่ใกล้ทะเลสาบ และอยู่ทางเหนือของเมืองเสียมราฐ (Siem Reap) เป็นเมืองหลวงของกัมพูชา เป็นยุคที่อารยธรรมของขอมเจริญรุ่งเรืองมาก มีศิลปะและสถาปัตยกรรมที่โดดเด่น ทางด้านศาสนา ปรากฏว่าพุทธศาสนาฝ่ายมหายานเจริญรุ่งเรืองพร้อมกับศาสนาพราหมณ์ ส่วนพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทคงเป็นที่นับถืออยู่ในหมู่ประชาชนทั่วไป ส่วนทางชั้นสูง หรือในราชสำนักนับถือพุทธศาสนาแบบมหายานและถือลัทธิพราหมณ์ ซึ่งในยุคสมัยนี้ได้มีธรรมเนียมถือศาสนาคนละอย่างระหว่างพระราชากับปุโรหิต ถ้าพระราชเป็นพุทธ ปุโรหิตเป็นพราหมณ์ หรือถ้าพระราชถือพราหมณ์ ปุโรหิตถือพุทธเป็นประเพณีที่ยึดถือต่อกันมาหลายร้อยปี

ดังที่ได้กล่าวมาข้างต้นว่าอาณาจักรเจนละ ซึ่งเป็นอาณาจักรที่เป็นศูนย์กลางแห่งการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ศิลปวัฒนธรรมระหว่างประเทศ (จีนกับกัมพูชา) แต่ผู้นำอาณาจักรนี้ได้แตกแยกสามัคคีกันจนนำไปสู่การแบ่งเป็นสองอาณาจักร คือ เจนละน้ำ และเจนละบก ที่ต่างก็เป็นรัฐอิสระออกจากกัน ต่อมาไม่นานนักอาณาจักรนี้ก็ตกอยู่ใต้อำนาจปกครองของอาณาจักรขวา ทั้งประชาชนทั่วไปและเชื้อพระวงศ์ถูกกวาดต้อนไปอยู่ที่ขวาลักฐานทางประวัติศาสตร์และศิลาจารึกไม่ได้ระบุชัดเจนเท่าใดนักเกี่ยวกับชะตากรรมของประชาชน แต่พอมีหลักฐานที่ทำให้เรารู้อย่างน้อยมีเชื้อพระวงศ์ที่รู้จักในนามพระเจ้าชัยวรมันที่ ๒ (ค.ศ. ๙๐๒) ได้พยายามกู้อิสรภาพจากขวา โดยรวบรวมประชาชนจำนวนหนึ่งที่ยังมีความศรัทธาต่ออดีตพระราชินีให้ลุกขึ้นต่อต้านอำนาจของขวา และประกาศอิสรภาพได้รวบรวมเจนละทั้งสองเข้าด้วยกัน ทำที่สุดทรงสามารถจัดตั้งราชธานีด้วยตนเอง ซึ่งราชธานีแรกชื่ออินทรวรนคร (ปัจจุบันอยู่ที่อำเภอทะโงงชะมูม จังหวัดกำปงจาม) ต่อมาย้ายเมืองหลวงมาที่หริหาราลยะ (Harharalaya) ห่างจากจังหวัดเสียมเรียบ ๑๕ กิโลเมตร และทำที่สุดตั้งราชธานีใหม่ที่ภูเขาศักดิ์สิทธิ์แห่งหนึ่งในจังหวัดเสียมเรียบ ชื่อพนมกุเลนราชธานี ใหม่ นี้ชื่อว่า มเหนครบรรพต (Mahendraparvata) ณ ที่แห่งนั้นทรงได้ประกอบพิธีศักดิ์สิทธิ์หนึ่งชื่อ “เทวราช” ซึ่งเป็นพิธีประกาศเอกราชเป็นจักรพรรดิธิราช และยกเกียรติของพระองค์ขึ้นเป็นองค์เทวราชคือพระหริหระครั้งแรกในประวัติศาสตร์กัมพูชา ซึ่งภาษาเขมรโบราณเรียกว่า “กมรงเตงชคตราชย์” ซึ่งหมายถึงเป็นเสด็จแห่งสากลจักรวาล กัมพูชาในรัชสมัยนี้ เคารพนับถือพระหริหระ (คือพระนารายณ์กับพระอิศวรรวมตัวกัน) แต่พระพุทธศาสนาทั้งสองนิกายยังมีการเคารพนับถือในรัชสมัยนี้^{๒๖}

^{๒๖} Ian Harris, *Cambodian Buddhism: History and Practice*, (Chiang Mai : Silkworm Books, 2006), p.11.

จากการศึกษาผลงานของนักวิชาการหลายท่าน พบว่าในรัชสมัยนี้และรัชสมัยต่อมา (ประมาณสองศตวรรษต่อมา) มีการเปลี่ยนแปลงการนับถือศาสนาระหว่างพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ กล่าวคือ ถ้าพระราชานับถือพระพุทธศาสนา ส่วนราชบุโรหิตจะนับถือศาสนาพราหมณ์ ถ้าราชบุโรหิตนับถือพระพุทธศาสนา พระราชจะนับถือศาสนาพราหมณ์ ในสมัยนี้พระราชที่ทรงขึ้นครองราชมีหลายพระองค์ ดังต่อไปนี้

๒.๔.๑ พระเจ้าชัยวรมันที่ ๒ (พ.ศ. ๑๓๔๕-๑๓๕๓ / ค.ศ. ๘๐๒-๘๕๐) รัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๒ โดยระยะแรกนั้น พระองค์ทรงประทับ ณ เมืองอินทapura เมืองหิรัลาลัย และเมืองอมรินทapura ตามลำดับเมื่อทรงขึ้นครองราชย์แล้ว ได้ย้ายพระราชธานีมาตั้งที่ภูเขามเหตบรรพตคือ พนมกุเลน ปัจจุบัน โดยครั้งนั้นพระองค์ทรงเชิญพราหมณ์คนหนึ่งชื่อ หิรัณยทามะ (หิรัณยทามะเป็นชื่อพราหมณ์ที่ปรากฏในเอกสารของกัมพูชา ส่วนในเอกสารของไทย ได้แก่ ตระกูล “ศิวกไวลย์” ศิวไกวลัย คือ พราหมณ์ที่พระเจ้าชัยวรมันที่ ๒ ทรงตั้งให้เป็นเจ้าพิธีประจำลัทธิเทวราช ทำหน้าที่ประกอบพิธีราชาภิเษกมีหน้าที่เป็นเจ้าพิธีประจำราชสำนัก ให้มาช่วยจัดทำพิธีกรรมประกาศเอกราชจากชวา และทรงสถาปนาพระองค์ขึ้นเป็นพระเจ้าจักรพรรดิราช หลังจากรวบรวมประเทศที่แตกแยกกันเป็นสองภาคให้เข้าเป็นประเทศอันเดียวกัน ซึ่งทางฝ่ายจีนเรียกว่า เจนละบก และ เจนละน้ำ ความปรีชาสามารถของพระองค์ ทำให้พระองค์ทรงได้รับยกย่องเทิดพระเกียรติจากทางศาสนาพราหมณ์ว่า “เป็นองค์เทวราชา คือ เป็นพระหริหระ” พระองค์แรกในประวัติศาสตร์กัมพูชาทำให้ลัทธิเทวราชได้บังเกิดขึ้นตั้งแต่รัชกาลนี้เป็นต้นมา ลัทธิเทวราช เป็นพระราชฐานะของพระมหากษัตริย์มีหน้าที่ ๒ อย่างควบคู่กันไป คือ ๑) ทรงเป็นทั้งพระราชาปกครองประชากรราษฎรให้มีความสุขความเจริญ และ ๒) ทรงเป็นสมมติเทพด้วย เมื่อทรงมีพระชนม์อยู่ที่ทรงประทับในปราสาทไม้ แต่เมื่อสวรรคตแล้วพระศพของพระองค์จะถูกนำไปประดิษฐานในปราสาทที่เป็นเทวาลัยนี้ที่เท่ากับว่าได้บรรลุสถานะเดิมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับองค์พระผู้เป็นเจ้า เช่น พระราชาต่อ ๆ มาจะมีการสร้างนครวัดนครธม แพนผังเมืองก็ยังมีรูปร่างเป็นแบบจำลองภาพศูนย์กลางจักรวาลโดยสมบูรณ์ยิ่งขึ้น กล่าวคือ ถ้ากษัตริย์ผู้สร้างนับถือพระวิษณุก็ประดิษฐานรูปวิษณุแทนสิวลึงค์ ถ้านับพุทธศาสนาฝ่ายมหายานก็ประดิษฐานพระพุทธรูปและพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรแทนและรูปพระพักตร์ของพระองค์ก็ดี พระพุทธรูปก็ดีพระโพธิสัตว์ก็ดีจะเหมือนพระพักตร์ของกษัตริย์ผู้สร้างนั้น เนื่องจากพระผู้เป็นเจ้าหรือพระโพธิสัตว์ ก็คือกษัตริย์พระองค์นั่นเอง) และเป็นที่น่าสังเกตอย่างหนึ่งคือ พระเจ้าชัยวรมันที่ ๒ ทรงนับถือศาสนาพราหมณ์ พร้อมทั้งให้ประชากรราษฎรถวายบังคมพระองค์เสมือนเทพเจ้า เพื่อให้พระองค์ทรงเป็นเทวราชาไม่ตกอยู่ใต้อำนาจของผู้อื่น ส่วนการประกอบพิธีกรรมนั้น ก็เป็นการสร้างเสริมพระราชบัลลังก์ และพระบารมีให้มีความมั่นคง

นั่นเอง แต่อย่างไรก็ตาม ศาสนาทั้งสองนิกาย คือ พุทธศาสนาเถรวาทดั้งเดิม และพระพุทธรูปมหาน ก็ยังคงอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข^{๒๖}

นอกจากนี้ยังมีปราชญ์บางท่านกล่าวว่า ในยุคนี้มีสาเหตุอย่างหนึ่งทำให้พุทธศาสนาฝ่าย มหายนกับศาสนาฮินดู ได้ผสมผสานกันอย่างแน่นแฟ้น เกิดธรรมเนียมการนับถือศาสนาคนละ อย่างเป็นคู่สลับกันระหว่างพระราชากับปุโรหิต กล่าวคือ ถ้าพระราชาก็พราหมณ์ ปุโรหิตคือพุทธ ถ้าพระราชาคือพุทธ ปุโรหิตคือพราหมณ์ เป็นประเพณีสืบทอดกันมาหลายร้อยปี ซึ่งอาจจะมาจาก สาเหตุนี้ทำให้การศึกษาของคณะสงฆ์ หรือสถานภาพของพระศาสนาตกอยู่ภายใต้ความ ไม่แน่นอน จากผู้ที่อุปถัมภ์บำรุงพระศาสนาพร้อมทั้งการศึกษาของพระสงฆ์ด้วย^{๒๗}

๒.๔.๒ พระเจ้าชัยวรมันที่ ๓ (พ.ศ. ๑๓๕๓-๑๔๒๐ / ค.ศ. ๘๕๐-๘๖๗) พระองค์ทรงเป็น พระราชบุตรในพระเจ้าชัยวรมันที่ ๒ หลังจากพระราชบิดาทรงสวรรคตไป พระองค์ก็ทรงได้ขึ้น ครองราชย์ต่อจากพระราชบิดา โดยทรงได้ประทับที่เมืองหริหราลัย อันเป็นเมืองหลวงของพระราช บิดาที่ทรงสร้างไว้เท่านั้น โดยในรัชกาลนี้ไม่ค่อยมีอะไรโดดเด่นเท่าไรนัก นอกจากจะทรงพยายาม รักษาอาณาจักรให้คงเดิมถือว่าเป็นการสานต่องานของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๒ เท่านั้น^{๒๘}

๒.๔.๓ พระเจ้าอินทรวรมันที่ ๑ (พ.ศ. ๑๔๒๐-๑๔๓๒ / ค.ศ. ๘๕๑-๘๖๓) พระองค์ทรงสืบ ราชพระญาติวงศ์ฝ่ายพระมารดาของพระบาทชัยวรมันที่ ๓ คือ หลังจากพระบาทชัยวรมันที่ ๓ ทรง สวรรคตไป พระองค์ก็ไม่มีพระราชโอรสสืบราชสมบัติต่อจึงทำให้พระบาทอินทรวรมันที่ ๑ ทรงขึ้น ครองราชย์แทน เมื่อพระองค์ทรงขึ้นครองราชย์แล้วได้ตั้งราชธานีที่โรลัวะ อำเภอสุนทรนิคม จังหวัด เสียมเรียบ มีปราสาทบาโจง หรือ บากอง เป็นหริหราลัยสถาน ทรงนับถือศาสนาพราหมณ์ แต่ทรง โปรดปรานพระพุทธรูปเหมือนกัน นอกจากนี้ในรัชกาลของพระองค์ มีการค้นพบศิลาจารึก แห่งหนึ่งในปี พ.ศ. ๑๔๒๕ ที่บ้านปูนเก ซึ่งในศิลาจารึกได้ระบุว่า มีราชปุโรหิต ชื่อโสมาทิตยได้ สร้างพระพุทธรูปชื่อ “ไครโลกนาถ” เป็นพระพุทธรูปที่ศักดิ์สิทธิ์ สามารถช่วยบรรเทาความทุกข์ ของผู้คนที่ศรัทธาได้ ตามศิลาจารึกพระโค มีการใช้คำว่า “กัมพูชะ” หรือ “กัมพูชะเทศ” ซึ่งเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์กัมพูชา จึงทำให้หลายปีต่อมา ผู้คนเรียกประเทศนี้ว่า “กัมพูชาหรือกัมพูเจีย”

๒.๔.๔ พระเจ้ายโศวรมันที่ ๑ (พ.ศ. ๑๔๓๒-๑๔๕๓ / ค.ศ. ๘๘๙-๙๐๐) พระองค์ทรงเป็น พระราชโอรสในพระเจ้าอินทรวรมันที่ ๑ หลังจากทีพระราชบิดาสวรรคต ก็ขึ้นครองราชย์สืบต่อ

^{๒๖}ชา อวม และคณะ, ประวัติศาสตร์กัมพูชา, แปลโดย ศานติ ภักดีคำ, (อ้างแล้ว), หน้า ๒๒)

^{๒๗}พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต), พระพุทธศาสนาในเอเชีย, (อ้างแล้ว), หน้า ๑๒.

^{๒๘}พุทธศาสนบัณฑิต, พุทธศาสนา ๒๕๐๐, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (อ้างแล้ว), หน้า ๖๓.

ทรงมีพระนามว่าพระเจ้ายโศวรมันที่ ๑ ซึ่งเป็นกษัตริย์ผู้ทรงเปี่ยมด้วยวิชาความรู้ มีพลังกำลัง มีคุณธรรม มีความรอบรู้ด้านพิธีกรรม เมื่อทรงขึ้นครองราชย์ จึงทรงย้ายพระราชธานีไปอยู่กรุง “ยโสธรปุระ” (นครทม) เนื่องจากเมืองหริหรัลย์เป็นราชธานีไม่มีระเบียบแบบแผนประกอบกับความไม่เหมาะสม พระองค์จึงทรงสร้างเมืองยโสธรปุระ เป็นพระราชธานีขึ้นใหม่ตั้งอยู่ที่พนมบาเค็ง นอกจากนี้ ทรงสร้างปราสาททลโล (โกลเลย์) เพื่ออุทิศถวายแด่วิญญาณของอดีตบูรพมหากษัตริย์ที่พนมโกรมและพนมบุก เพื่ออุทิศถวายแด่ศาสนาพราหมณ์ พร้อมทั้งทรงโปรดให้ขุดบารายณ์ตะวันออก มีความยาว ๗ กิโลเมตร กว้าง ๑.๘ กิโลเมตร จากเมืองยโสธรปุระไปถึงบารายณ์แห่งเมืองหริหรัลย์ โดยรัชสมัยของพระองค์มีการบชนะจามปาหรือชาวพรมแดนของประเทศกัมพูชา ซึ่งทรงขยายโดยสันติภาพเริ่มต้นจากลาวด้านตะวันออกไปจรดอ่าวไทย และจากชายฝั่งโคชินจีนไปถึงประเทศพม่า พระองค์ทรงสวรรคตในปี พ.ศ.๑๔๔๓ หลังจากเสวยราชย์สมบัติได้ ๑๑ ปี นอกจากนี้ยังมีข้อสังเกตได้ว่า พระองค์ทรงนับถือพระพุทธศาสนาซึ่งนักจนยอมรับพระพุทธศาสนา นิกายมหายานเป็นทางการครั้งแรกในประวัติศาสตร์ แต่พระพุทธศาสนาเถรวาทและศาสนาพราหมณ์ทรงให้ความอุปถัมภ์เหมือนกัน ดังจะเห็นได้จากศาสนสถานทั้งสามที่ทรงสร้างถวาย เช่น พราหมณ์ศรม ไวยณวาสรม เสากตาศรม ซึ่งเป็นการให้เกิดริตทั้งสามศาสนาให้มี สิทธิเท่าเทียมกัน พระราชาที่สืบทอดพระราชสมบัติต่อจากพระองค์หลายพระองค์ก็นับถือศาสนาพราหมณ์^{๑๐๐}

๒.๔.๕ พระเจ้าหรรษวรมันที่ ๑ (พ.ศ. ๑๔๔๓-๑๔๖๕ / ค.ศ. ๘๑๐-๘๒๒) พระเจ้าหรรษวรมันที่ ๑ ทรงเป็นพระราชโอรสของพระเจ้ายโศวรมันที่ ๑ ทรงขึ้นครองราชย์หลังจากพระราชบิดาสวรรคต ซึ่งช่วงทรงขึ้นครองราชย์นั้น ในปี พ.ศ.๑๔๖๔ พระบิดาของพระองค์ ได้ทรงแข่งขันกับพระองค์ และทรงประกาศตนเป็นพระมหากษัตริย์ทรงมีพระนามว่า พระเจ้าชัยวรมันที่ ๔ โดยทรงประทับที่พระราชธานี เกาะแกร์ และในปีถัดมา คือปีพ.ศ. ๑๔๖๕ พระเจ้าหรรษวรมันที่ ๑ ทรงสวรรคต พระอนุชาของพระองค์มีพระนามว่า พระเจ้าอีสานวรมันที่ ๒ ทรงครองราชย์ที่เมืองพระนคร ซึ่งช่วงนั้นประเทศกัมพูชาได้แตกแยกออกเป็นสองส่วน จนกระทั่งพระเจ้าอีสานวรมันที่ ๒ สวรรคต ประเทศกัมพูชาจึงได้รวบรวมเป็นอันเดียวกัน โดยมีพระเจ้าแผ่นดินพระองค์เดียว คือ พระเจ้าชัยวรมันที่ ๔ ทรงขึ้นครองราชย์ที่เกาะแกร์ หรือ เกาะเก^{๑๐๑} ดังนั้น ในรัชสมัยของพระเจ้าหรรษวรมันที่ ๑ เหตุการณ์ทางด้านพระพุทธศาสนานั้น ไม่มีอะไรปรากฏให้เห็นชัด มีเพียงเหตุการณ์แย่งชิงราชสมบัติ จนทำให้ประเทศมีความแตกแยกเช่นอย่างในสมัยเจนละ แต่ก็ไม่มีผลกระทบมากนัก

^{๑๐๐} พุทธศาสนบัณฑิต, พุทธศาสนา ๒๕๐๐, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (อ้างแล้ว), หน้า ๖๔.

^{๑๐๑} ษา อวม และคณะ, ประวัติศาสตร์กัมพูชา, แปลโดย ศานติ ภักดีคำ, (อ้างแล้ว), หน้า ๒๔.

เนื่องจากเป็นระยะเวลาที่สั้น ๆ ของการครองราชย์จนกระทั่งสิ้นรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๔ พระเจ้าพรหมวรมันที่ ๒ ก็ทรงขึ้นครองราชย์ต่อมาอีกเป็นเวลา ๓ ปี คือระหว่างปี พ.ศ. ๑๔๘๕-๑๔๘๘ ซึ่งเป็นพระราชชาติที่ทรงขึ้นครองราชย์ในระยะสั้นที่สุด นอกจากนั้นในรัชกาลของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๔ มีหลักศิลาจารึกใหม่หลักหนึ่ง คือ (Ka ๑๗๘) ได้ค้นพบโดย ศาสตราจารย์ ยาง วีรบุตร ในปี พ.ศ. ๒๕๔๘ (ค.ศ. ๒๐๐๕) ที่ตำบลแสร์อำเบิ้ล (นาเกลือ) ปราณนามพระมหากษัตริย์ คือ ศรีชัยสิงหวรมัน และพระนามของพระองค์ได้ปรากฏในหลักศิลาจารึก ๒ แห่ง คือ ในประเทศไทย และประเทศกัมพูชา เขียนเป็นภาษาสันสกฤต คือ หลักศิลาจารึก (Ka ๔๐๔ และ Ka ๑๗๗) ซึ่งบทความในหลักศิลาจารึก (Ka ๑๗๗) นั้น ได้พูดถึงเรื่องราวพระองค์ที่ทรงพระราชทานสิ่งของแก่ประชาราษฎร์อยู่ที่กรุงสระบุรี และทรงสั่งให้ทหารขุดสระน้ำใหญ่หนึ่งสาย ใกล้อาสนะอันเป็นที่เคารพสักการะพระติวลึงค์ เพื่อเป็นสิริมงคลเกิดความร่มเย็นเป็นสุขแก่อาณาประชาราษฎร์ในทุกระดับชั้น^{๑๒}

๒.๔.๖ พระเจ้าราเชนทรวรมันที่ ๒ (พ.ศ. ๑๔๘๗-๑๕๑๑ / ค.ศ. ๙๔๔-๙๖๘) ทรงเป็นพระภาคิไนยของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๔ และทรงขึ้นครองราชย์สืบต่อโดยได้มรดกคือเมืองกวางปุระ จึงสามารถสร้างเอกภาพให้กับกัมพูชา จากนั้นพระองค์เสด็จกลับมาประทับที่เมืองยโสธรปุระ ซึ่งพระองค์ทรงถือศาสนาพราหมณ์เคารพพระอิศวร แต่ก็ไม่ทรงทอดทิ้งพระพุทธศาสนา คือ ได้มีการสร้างวัดวออารามทางพระพุทธศาสนาเพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมาก โดยสมัยพระองค์มีมนตรีชั้นสูงคนหนึ่งคือ กรินทราริมถนะ เป็นผู้ที่มีความรู้ด้านสถาปัตยกรรมเหมือนองค์วิศวกรกรมเทพบุตร และเป็นมหาพุทธศาสนิกที่เปี่ยมด้วยความรู้ความสามารถ ท่านได้สร้างปราสาท ๓ แห่ง ที่บาตชม (Bat Chum) เพื่อถวายแด่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ถวายพระวัชรปาณี และถวายพระนางปราชญาปารมิตา^{๑๓}

พระเจ้าราเชนทรวรมันที่ ๒ ทรงนับถือศาสนาพราหมณ์ แต่โปรดปราณพระพุทธศาสนา เช่นเดียวกัน ได้สร้างวัดวออารามทางพระพุทธศาสนาหลายแห่ง ในรัชสมัยนี้มีราชบุโรหิต ชั้นสูงคนหนึ่งชื่อกรินทราริมถนะ เป็นเทวานปริยะ รู้วิชาสถาปัตยกรรมคังองค์วิศวกรกรมเทพบุตร และเป็นมหาพุทธศาสนิกชน ได้สร้างวิหารทางพระพุทธศาสนาสามแห่ง ได้แก่ในบาตชม แห่งที่หนึ่งเพื่อถวายแด่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า อีกแห่งหนึ่งถวายพระวัชรปาณี และอีกแห่งหนึ่งถวายพระนางปราชญาปารมิตา พระราชาองค์นี้ทรงได้แต่งตั้งกรินทราริมถนะเป็นประธานราชบุโรหิต และทรง

^{๑๒} มิเชล ตราณ, ประวัติศาสตร์ในพระราชอาณาจักรกัมพูชา จักรกัมพูชาเขต ตั้งแต่ศตวรรษที่ ๙-๑๓ ในคริสต์ศักราช, (อ้างแล้ว), หน้า ๒๘.

^{๑๓} พุทธศาสนบัณฑิต, พุทธศาสนา ๒๕๐๐, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (อ้างแล้ว), หน้า ๖๔-๔๖.

มอญพระพุทธรูปมากมายแก่ราชปุโรหิตคนนี้ เช่น พระพุทธรูปพระพุทธรูปชินศรีที่ขัณฑ์ประเทศ (พ.ศ. ๑๔๘๘) พระพุทธรูปพระโลกนาถและรูปนางเทวีสององค์ที่กุฎีศวร พระพุทธรูปปฏิมากรชินศรี รูปเทพเทวี (ปราชญาปารมีตา) และรูปวัชรปาณีที่ปราสาทเมฆุณย์ (พ.ศ. ๑๕๐๖) นอกจากนี้รัชกาล พระองค์ ทรงให้เสรีภาพในการนับถือศาสนาอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะพระพุทธรูปศาสนาฝ่ายมหายานมีความเจริญรุ่งเรืองมากกว่าเดิม เพราะได้รับการสนับสนุนจากกษัตริย์ที่พยายามส่งเสริมสนับสนุนพระพุทธรูปศาสนาอย่างเข้มข้น ท่านได้นำเอาคัมภีร์ทางพระพุทธรูปศาสนาเข้ามาจากต่างประเทศเป็นจำนวนมาก และในวันสำคัญ ๆ ท่านจะนำพระพุทธรูปมาสงฆ์พิธีใหญ่โต และในยุคนี้มีการนำเอาศาสนาพราหมณ์ลัทธิพระอิศวรกับพระพุทธรูปศาสนาผสมผสานเข้าด้วยกัน จนทำให้เกิดเป็นประเพณีทางศาสนาในเวลาต่อมา^๔

๒.๔.๗ พระเจ้าชัยวรมันที่ ๕ (พ.ศ. ๑๕๑๑-๑๕๔๔ / ค.ศ. ๙๖๘-๑๐๐๑) ซึ่งเป็นพระราชบุตรของพระองค์ได้รับราชสมบัติต่อท่านทรงนับถือศาสนาเหมือนพระบิดา กล่าวคือ ศาสนาพราหมณ์แต่ทรงเป็นราชูปถัมภ์แก่พระพุทธรูปศาสนา มีราชปุโรหิตหลายคนนับถือพระพุทธรูปศาสนา ทรงแต่งตั้งกิริตัมภิตเป็นประธานราชปุโรหิต ศิลาจารึกที่วัดเสริยสัน โชรได้กล่าวถึงการบูชาพระรัตนไตรย (ตรีกายของพระพุทธเจ้า) การบูชาพระโพธิสัตว์ และการสวดดีพระบารมีของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๕ ไว้ว่า เป็นเลิศแห่งราชาที่ให้สิทธิเสรีภาพการนับถือศาสนา และสวดดีกิริตัมภิตว่าเป็นผู้เลิศแห่งการปรับเปลี่ยนพระพุทธรูปศาสนาแบบใหม่และการปฏิสังขรณ์พระพุทธรูปหลายองค์ เป็นต้น ศิลาจารึกนี้ยังได้กล่าวต่ออีกว่า “มีการคลุกเคล้าศาสนาพราหมณ์กับพระพุทธรูปศาสนาเข้าด้วยกัน” ศิลาจารึกที่พนมบันเทียนาน ได้กล่าวถึงรัชสมัยนี้ด้วย ซึ่งเนื้อหาหลักแล้ว คือ “การปฏิบัติตามพระธรรมวินัยของพระราชาการกล่าวสวดดีตรีกายของพระพุทธเจ้า การสวดดีพระอวโลกิตศวรร พระปราชญาปารมีตา และการบริจจาคเพื่อไตรโลกยาวิชายากิศวร (Trailokyavijayagisvari) คือ ปราชญาปารมีตานั่นเอง ศิลาจารึกจากทะเลมอญปก กล่าวถึงพระพุทธรูปศาสนาเช่นเดียวกัน โดยเนื้อหาหลักคือ “การคลุกเคล้าเทพทางพระพุทธรูปศาสนาให้เข้าด้วยกัน เช่น พระพุทธรูป พระปราชญาปารมีตาอวโลกิตศวรร ไมตรียะวัชรปาณี และอินทระเป็นต้น”^๕

๒.๔.๘ พระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ (พ.ศ. ๑๕๔๕-๑๕๕๓ / ค.ศ. ๑๐๐๒-๑๐๕๐) พระองค์ทรงเป็นพระราชโอรสของเจ้าศรีธรรมราช กษัตริย์แห่งตามพรลิงคะ ซึ่งมีเมืองหลวงที่นครศรีธรรมราช หรือไชยา และเป็นศูนย์กลางแห่งหนึ่งของพระพุทธรูปศาสนา พระองค์ทรงมีเชื้อสายราชวงศ์กัมพูชา

^๔ พุทธศาสนบัณฑิต, พุทธศาสนา ๒๕๐๐, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (อ้างแล้ว), หน้า ๖๕.

^๕ มิแชล ตราณ, ประวัติศาสตร์ในพระราชอาณาจักรกัมพูชา จักรภักมพูชเทศ ตั้งแต่ศตวรรษที่ ๙-๑๓ ในคริสต์ศักราช, (อ้างแล้ว), หน้า ๓๑.

โดยพระราชมารดาเป็นเจ้าหญิงเขมร ทรงมีพระราชศรัทธาอย่างแรงกล้าในพระพุทธศาสนา มหายาน จึงทรงหันมาสนับสนุนนิกายนี้มากขึ้น เมื่อพระองค์ทรงขึ้นครองราชย์แล้วนับได้ว่าเป็น ปฐมกษัตริย์ในยุคมหานครที่นับถือพระพุทธศาสนาเป็นทางการ และยังเป็นพุทธศาสนูปถัมภก นิกายมหายานเป็นอย่างดี แต่ข้าราชการโรหิตของพระองค์นับถือศาสนาพราหมณ์ ในรัชสมัยนี้ อาณาจักรกัมพูชาได้แพร่ขยายอาณาเขตจากจันทบุรีออกไปทางตะวันตกตลอดลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา จนถึงประเทศพม่า ทำให้อาณาจักรทวารวดี ศูนย์กลางพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท ซึ่งได้เคยอยู่ อำนาจของอาณาจักรพูนัน และได้รับเอกราชเมื่ออาณาจักรพูนันสลาย แต่ต้องกลับสิ้นอิสรภาพอีก ครั้ง และทางใต้ลงไปก็ได้อาณาจักรตามพรลิงค์ ส่วนทางเหนือ ด้านลุ่มแม่น้ำโขง หลักฐานบางแห่ง ว่า เมืองแพร่ไปถึงเมืองเชียงแสน แต่นักประวัติศาสตร์เชื่อกันว่าคงถึงเพียงเมืองหลวงพระบาง^{๒๖} พระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ นับได้ว่าเป็นพระราชชาติที่ยิ่งใหญ่องค์หนึ่งในยุคมหานครทรงบริหารบ้านเมือง ตามหลักศาสนา ที่สำคัญคือพระพุทธศาสนานิกายมหายาน มีศิลาจารึกหลายแห่งที่กล่าวถึง นอกจากนี้ยังเป็นราชาที่ประกอบด้วยขันติธรรมยิ่งนัก ทรงไม่เป็นเพียงแต่เป็นพุทธศาสนิกชนลัทธิ มหายานเท่านั้นแต่ทรงยังให้ความอุปถัมภ์และโปรดปรานพระพุทธศาสนาเถรวาทและศาสนา พราหมณ์อีกด้วย นักวิชาการบางท่านได้แสดงความคิดเห็นว่าในรัชสมัยนี้มีพระพุทธรูปขนาดปรก ครั้งแรก ซึ่งไม่เคยมีมาแต่อดีต แต่อย่างไรก็ตาม แม้ว่าทรงเป็นพุทธศาสนิกชนก็ตาม แต่นั่นไม่ได้ หมายความว่าทรงละทิ้งพระราชประเพณีดั้งเดิมหาไม่ ทรงยังรักษาพระราชประเพณีของอดีต พระราชาอย่างดี ไม่ว่าจะเป็นการส่งเสริมหรือรักษาปกป้อง ส่วนด้านศาสนาทรงให้สิทธิเท่าเทียม กัน ดังศิลาจารึกภาษาเขมร โบราณที่ค้นพบจังหวัดลพบุรี ประเทศไทย (พ.ศ. ๑๕๔๕ - ๑๕๖๘) ที่ ระบุว่า “ภิกษุมหายานก็ดี ภิกษุเถรวาทก็ดี อยู่ร่วมกันด้วยความสุขเกษมสานต์ ส่วนพวกฤๅษีโยคีก็ ปฏิบัติตามลัทธิศาสนาพราหมณ์ได้โดยเสรี ไม่มีการกดขี่ข่มเหงกันและกัน”^{๒๗}

๒.๔.๕ พระเจ้าอุทัยทิตยวรมันที่ ๒ (พ.ศ. ๑๕๕๓-๑๖๐๕ / ค.ศ. ๑๐๕๐-๑๐๖๖) พระองค์ ทรงเป็นพระราชโอรส ในพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ เป็นพระราชชาติที่ทรงขึ้นครองราชย์ในขณะที่ทรง พระเยาว์อยู่มาก ทำให้รัชกาลของพระองค์เกิดความวุ่นวายอยู่สามครั้ง คือในปี พ.ศ. ๑๕๕๔ ครั้ง หนึ่ง และปี พ.ศ. ๑๕๕๘ สองครั้งติด ๆ กัน ซึ่งความวุ่นวายทั้งสองครั้งนี้เกิดจากการปฏิบััติต่อ พระพุทธศาสนา กล่าวคือพระองค์ทรงศรัทธา นับถือศาสนาฮินดูลัทธิไศวนิกาย ไม่ส่งเสริม พระพุทธศาสนา มหายาน ทำให้บรรดาขุนนางที่นับถือพระพุทธศาสนาไม่พอใจ จึงได้มีการก่อกบฏ ขึ้น แม้ว่าจะปราบปรามกบฏได้ก็ทำให้กัมพูชาต้องอ่อนแอกำลังลงมาก จึงต้องเสียดินแดนบางส่วน

^{๒๖}พระธรรมปิฎก (ประยูร ปรยุตโต), พระพุทธศาสนาในเอเชีย, (อ้างแล้ว), หน้า ๑๔-๑๕.

^{๒๗}พุทธศาสนบัณเฑิต, พุทธศาสนา ๒๕๐๐, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (อ้างแล้ว), หน้า ๖๘.

ไป เช่น อาณาจักรทวารวดี ซึ่งพระเจ้าอนิรุทธภัยแห่งพุกาม (พม่า) ได้แผ่อิทธิพลเข้ามาครอบครองอาณาจักรทวารวดีแทนที่กัมพูชา^{๓๔}

๒.๔.๑๐ พระเจ้าหรรษวรมันที่ ๓ (พ.ศ. ๑๖๐๕-๑๖๒๓ / ค.ศ. ๑๐๖๖-๑๐๘๐) พระองค์ทรงขึ้นครองราชย์ต่อหลังจากที่พระเจ้าอัยยิทธิวรมันที่ ๒ ทรงสวรรคตไปโดยเหตุที่พระองค์ไม่มีพระราชทายาทที่จะสืบสมบัติพระราชวงศ์ พระเจ้าหรรษวรมันที่ ๓ ซึ่งเป็นพระอนุชาของพระองค์ก็ได้ขึ้นครองราชย์แทน และได้สร้างเอกภาพของประเทศให้มีความยิ่งใหญ่ เกิดความสงบเรียบร้อยขึ้น โดยการเคารพอย่างเคร่งครัดในวรรณะทั้งสี่ และทรงโปรดให้ซ่อมแซมปราสาททั้งหลายที่พังลงเพราะสงครามในรัชกาลก่อน ๆ ซึ่งถือได้ว่าพระองค์เป็นพระราชชาติสนพระมหากษัตริย์ในการสร้างสันติภาพให้เกิดขึ้นแก่พระราชอาณาจักร แต่หลังจากที่สร้างสันติภาพแล้วพระราชอาณาจักรถูกรุกรานจากจามและดั่งเกีย พระองค์ก็ต้องทำพระกรณีกิจสำคัญด้วยการทำสงครามอีกสองครั้งกับจามและดั่งเกีย คือ

ครั้งที่ ๑ ในปี พ.ศ. ๑๖๑๗ จามได้รุกรานพรมแดนเข้ามาถึง เมืองสัมภปุระ พวกจามได้ทำลายศาสนสถานต่าง ๆ ที่นั่นและจับประชาชนไปเป็นเชลย และกองทัพกัมพูชาได้ต่อสู้จนได้รับชัยชนะ แต่พอถึงปี พ.ศ. ๑๖๒๓ สุขสันติภาพก็เกิดขึ้นในประเทศทั้งสอง

ครั้งที่ ๒ ในปี พ.ศ. ๑๖๑๕ กัมพูชาต้องทำสงครามกับดั่งเกียและเงินจนกระทั่ง ททัพจากจีนพ่ายแพ้ไป กัมพูชาจึงยกทัพกลับคืนมา

ต่อมาปลายรัชกาล ในปี พ.ศ. ๑๖๒๓ พระองค์ทรงประทับอยู่ในภาคเหนือของกัมพูชากรุงมโหรีปุระ (ในกลุ่มแม่น้ำนูน) และมีอภิชนท่านหนึ่งได้ประกาศตนเป็นพระเจ้าแผ่นดินมีพระนามว่า พระเจ้าชัยวรมันที่ ๖ ซึ่งช่วงนี้เมืองขอมมีเรื่องกับจามปา และเป็นช่วงที่พระเจ้าหรรษวรมันที่ ๓ ทรงสิ้นพระชนม์ ก็เกิดเรื่องแย่งชิงราชย์สมบัติขึ้น พระราชบัลลังก์ ได้ตกอยู่ที่พระเจ้านฤปดินนทราทิวรมัน ซึ่งครองราชย์ที่เมืองพระนคร พระเจ้านฤปดินนทราทิวรมัน (พ.ศ. ๑๖๒๓-๑๖๕๖) เป็นบุโรหิตในพระเจ้าหรรษวรมันที่ ๓ และทรงขึ้นครองราชย์ต่อ แต่พระราชอำนาจนี้ไม่ได้ทำราชาภิเษกเป็นทางการของการขึ้นครองราชย์ ซึ่งเป็นช่วงที่มีการแย่งชิงอำนาจระหว่างบุโรหิตกับขุนนางทำให้พระราชอาณาจักรเกิดความวุ่นวายขึ้น^{๓๕}

๒.๔.๑๑ พระเจ้าชัยวรมันที่ ๖ (พ.ศ. ๑๖๒๓-๑๖๕๐ / ค.ศ. ๑๐๘๐-๑๑๐๗) พระองค์ทรงเป็นราชย์วงศ์ “มโหรี” ซึ่งได้ปรากฏในหลักศิลาจารึก “พนมรุ้ง” และเป็นราชย์วงศ์ที่มีความซับซ้อน

^{๓๔} พระธรรมปิฎก (ประยูร ชาญโต), พระพุทธศาสนาในเอเชีย, (อ้างแล้ว), หน้า ๑๖-๑๗.

^{๓๕} พระพงศ์ สุขแก้ว, ย้อนรอยเทวราชา ผ่านกษัตริย์แห่งนครธม, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ปราชญ์สยาม, ๒๕๔๘), หน้า ๑๑๘.

คาดว่า ต้นราชวงศ์น่าจะเป็นเจ้าชายมหินทรวรมัน เดิมครองเมืองวิเทาะอยู่บริเวณปราสาทพระวิหาร ต่อมาพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ ได้ส่งย้ายไปครอง “ดินแดนแห่งรังโคล” ที่หลายท่านคาดว่าเป็นเมืองแถว ๆ พนมรุ้ง ปัจจุบัน โดยในราชวงศ์นี้มีกษัตริย์ครองอาณาจักรขอมหลายพระองค์ก็มีอิทธิพลอย่างสูงต่อการสร้างปราสาท และวัฒนธรรมของขอมในประเทศไทย โดยเริ่มตั้งแต่ พระเจ้าชัยวรมันที่ ๖ พระองค์แรก ซึ่งทรงศรัทธานับถือพระพุทธศาสนา แต่มิได้ขัดขวางศาสนาฮินดู เป็นลักษณะเช่นเดียวกันกับพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ ที่ให้เสรีภาพในเรื่องของศาสนา ฉะนั้นปราสาทพิมาย (Pimai) อาจจะสร้างในสมัยของพระองค์นี้ด้วย^{๔๐}

๒.๔.๑๒ พระเจ้าธรณินทรวรมันที่ ๑ (พ.ศ. ๑๖๕๐-๑๖๕๖) ซึ่งเป็นพระเชษฐาของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๖ แต่ขึ้นครองราชย์หลังจากน้องชาย โดยพระองค์ทรงเป็นคู่แข่งที่ชิงเด่นกับพระเจ้านฤปดิ นทราทิวรมัน เกี่ยวกับการครองราชย์ และพระราชนัดดาของพระองค์ ซึ่งพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๒ ได้ทำสงครามระหว่างพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ ๑ รุนแรงมาก จนในที่สุดปี พ.ศ. ๑๖๕๖ พระเจ้าสุริยวรมันที่ ๒ ได้ลอบปลงพระชนม์พระเจ้าธรณินทรวรมัน ได้สำเร็จ แล้วทรงขึ้นครองราชย์ ต่อมาก็ได้รับกับพระเจ้านฤปดิ นทราทิวรมัน และปลงพระชนม์ได้ นับแต่นั้นมาประเทศกัมพูชาได้กลับมา มีเอกภาพอีกครั้งภายใต้การปกครองของพระองค์^{๔๑}

พระพุทธศาสนาในช่วงที่พระเจ้านฤปดิ นทราทิวรมัน พระเจ้าชัยวรมันที่ ๖ และพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ ๑ ทรงขึ้นครองราชย์นั้น มิได้กล่าวถึงการศึกษาของพระสงฆ์เลยเพราะเป็นช่วงที่ประเทศชาติตกอยู่ภายใต้การทำสงครามแย่งชิงราชบัลลังก์กันเอง และส่งผลให้สภาพของบ้านเมืองไม่มีความสงบสุข อันเป็นเหตุทำให้อาณาจักรที่อยู่รอบข้างได้โอกาสเตรียมกำลังสรรพพลเพื่อที่จะเข้ามารุกรานได้ตลอดเวลา ดังจะเห็นในรัชสมัยของพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๒

๒.๔.๑๓ พระเจ้าสุริยวรมันที่ ๒ (พ.ศ. ๑๖๕๖-๑๖๕๗ / ค.ศ. ๑๑๑๓-๑๑๕๐)^{๔๒} ทรงขึ้นครองราชย์ หลังจากทรงปราบการแย่งชิงราชบัลลังก์กันเองภายในประเทศเป็นเวลานาน จนได้รับเอกภาพมีความสงบสุขเกิดขึ้น พระองค์นั้นทรงนับถือศาสนาพราหมณ์เคารพพระวิษณุ และเป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงอำนาจอีกพระองค์หนึ่งสมัยพระนครซึ่งเป็นมหาอาณาจักรที่มีความเจริญรุ่งเรืองที่เรียกว่า “เป็นศักราชทองอารยธรรมของกัมพูชา” รัชสมัยของพระองค์ ทรงเป็น

^{๔๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๕-๑๒๐.

^{๔๑} ษา อวม และคณะ, ประวัติศาสตร์กัมพูชา, แปลโดย ศานติ ภักดีคำ, (อ้างแล้ว), หน้า ๒๕-๓๐.

^{๔๒} มิเชล ตราณ, ประวัติศาสตร์ในพระราชอาณาจักรกัมพูชา จักรภพกัมพูชเทศ ตั้งแต่ศตวรรษที่ ๕-๑๓ ในคริสต์ศักราช, (อ้างแล้ว), หน้า ๑๓๘.

พระมหากษัตริย์ที่ปกครองด้วย ระบบเทวราช เพื่อเป็นเครื่องหมายรวบรวม และควบคุมกำลังไพร่พลให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ส่วนทางด้านเศรษฐกิจบ้านเมืองอุดมด้วยระบบชลประทานที่จัดไว้ อย่างดี ทรงแผ่ขยายอาณาเขตทางภาคเหนือถึงล้านนาภาคกลางจรดพม่า ภาคใต้ถึงอ่าวบ้านดอน (สุราษฎร์ธานี) ภาคตะวันออกถึงแคว้นดงเก็ยพร้อมทั้งปราบอาณาจักรจามปาและยึดครองไว้ได้ ประมาณ ๔ ปี นอกจากนี้ พระองค์ก็ทรงอุปถัมภ์บำรุงศาสนาฮินดูหนักทางลัทธิไวษณพ จนเกิดมี ลัทธิวิษณุราชแทนลัทธิเทวราช พร้อมทั้ง ได้สร้างศาสนสถานอันเป็นสิ่งมหัศจรรย์ของโลก คือ นครวัด (Angkor Wat) เป็นศาสนสถานที่ใหญ่ที่สุดในโลก มีเทวรูปพระวิษณุเทพทรงครุฑทองคำอยู่ ศูนย์กลาง ทั้งหมดมีเนื้อที่กว้าง ๘๕๐ x ๑,๐๐๐ เมตร มีคูล้อมรอบ ๒๐๐ เมตร และลึกประมาณ ๔ เมตร พร้อมทั้งมีชั้นบันไดอยู่ล้อมรอบด้วย^{๔๓} ต่อมาปี พ.ศ. ๑๖๕๐ พระองค์ได้ให้พระเจ้าหริเทวะไป ครองจามปาได้ ๕ ปี และพวกจามทางใต้ได้พากันขบถพร้อมทั้งปลงพระชนม์ พระเจ้าหริเทวะได้ สำเร็จ และในปี พ.ศ. ๑๖๕๓ พระเจ้าสุริยวรมันที่ ๒ ก็เสด็จสวรรคต พร้อมทั้ง ได้รับเฉลิมพระ ประมาภิไธยว่า พระบรมวิษณุโลก ซึ่งหมายความว่า พระองค์ทรงเสด็จเข้าสู่สถานที่ของพระวิษณุ เป็นที่ประดิษฐานพระรูปของพระองค์เพื่อเป็นที่เคารพสักการะบูชา^{๔๔}

๒.๔.๑๔ พระเจ้าธรณินทรวรมันที่ ๒ (พ.ศ. ๑๖๕๓ - ๑๗๐๓) ผู้ได้รับราชสมบัติต่อโดยมี พระนางศรีชยราชจุฑามณีเป็นอัครมเหสี มีพระราชบุตรพระองค์หนึ่งประกอบด้วยคุณสมบัติทุก ประการ เป็นมกุฎราชกุมารในอนาคต คือ พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ พระเจ้าธรณินทรวรมันที่ ๒ ทรง นับถือพระพุทธศาสนามั่นคงนัก ศิลาจารึกที่ปราสาทตามพรหมได้กล่าวสดุดีพระองค์หลายประการ แต่ด้วยเนื้อหารวมแล้วว่า “พระองค์เป็นราชาที่ยิ่งใหญ่ นับถือพระพุทธศาสนาอย่างจริงจัง ทรงให้ สิทธิเสรีภาพแก่พระภิกษุ พราหมณ์ ประชาชนทั่วไปที่ประสงค์เพื่อจะให้เห็นแจ้งซึ่งในสังขธรรม” นอกจากนี้กล่าวต่ออีกว่า “ทรงทำวัตรปฏิบัติ มีกราบบังคมแทบพระบาทแห่งพระชินศรีทุกกาลทั้ง ปวง”^{๔๕}

๒.๔.๑๕ พระเจ้าโยสวรมันที่ ๒ (พ.ศ. ๑๗๐๓-๑๗๐๘)^{๔๕} สำหรับพระบาทชัยวรมันที่ ๗ ซึ่งเป็นพระราชโอรสนั้นมิได้ขึ้นครองราชย์ต่อจากพระราชบิดา เนื่องจากพระองค์ได้ไปทำสงครามกับ

^{๔๓}พระธรรมปิฎก (ประยูรค์ ปยุตโต), พระพุทธศาสนาในเอเชีย, (อ้างแล้ว), หน้า ๑๗-๑๘.

^{๔๔}มิแชล ตราณ, ประวัติศาสตร์ในพระราชอาณาจักรกัมพูชา จักรภพกัมพูชเขต ตั้งแต่ ศตวรรษที่ ๙-๑๓ ในคริสต์ศักราช, (อ้างแล้ว), หน้า ๑๕๔.

^{๔๕}ชา อวม และคณะ, ประวัติศาสตร์กัมพูชา, แปลโดย ศานติ ภักดีคำ, (อ้างแล้ว), หน้า ๓๒.

จามปา จนถึงปี พ.ศ. ๑๗๐๘ และเป็นปีที่พระเจ้าไชยโสมรมันที่ ๒ ซึ่งถูกขุนนางคนหนึ่งปลงพระชนม์ เพื่อชิงราชบัลลังก์ พระเจ้าชัยวรมันที่ ๑ ทรงทราบแล้วเสด็จกลับคืนมาก็เกิดสงครามขึ้น

๒.๔.๑๖ พระเจ้าตรีภูวนาทิตยวรมัน (พ.ศ. ๑๗๐๘-๑๗๒๐)^{๕๖} เป็นขุนนางที่ปลงพระชนม์พระเจ้าไชยโสมรมันที่ ๒ ก็ทรงขึ้นครองราชย์ ได้รับพระนามว่า พระเจ้าตรีภูวนาทิตยวรมัน และก็เป็นปีที่มีการรบกันกับจามอีก โดยในปี พ.ศ. ๑๗๒๐ จามได้ยกทัพมาที่แม่น้ำโขงเข้ามาถึงทะเลสาบเวลานั้นจามตีเมืองพระนครได้ พร้อมทั้งปลงพระชนม์พระเจ้าตรีภูวนาทิตยวรมันด้วยและจามก็ได้ยึดเมืองพระนครเป็นเวลาประมาณ ๕ ปี ซึ่งการพ่ายแพ้ในครั้งนี้ ได้ทำให้พระราชอาณาจักรกัมพูชาได้สูญเสียอนุภาพอย่างมาก ทำให้ภาระในการที่จะกอบกู้บ้านเมืองขึ้นมาใหม่ให้มีเอกภาพในการปกครองบริหารประเทศนั้นตกอยู่พระเจ้าชัยวรมันที่ ๑ ที่จะได้กล่าวต่อไป^{๕๗}

กล่าวโดยสรุป ช่วงที่พระเจ้าไชยโสมรมันที่ ๒ และพระเจ้าตรีภูวนาทิตยวรมัน ทรงขึ้นครองราชย์นั้น พระชัยวรมันที่ ๑ พระองค์เป็นพระราชชาติไม่แย่งชิงราชบัลลังก์กันเองในราชวงศ์พระองค์ทรงเห็นว่า การแย่งชิงกันเองนั้น เป็นเหตุทำให้ศัตรูสามารถที่จะยึดครองเมืองได้ตลอดเวลา เพราะประชาชนขุนนางกำลังเกิดความแตกแยกขาดความสามัคคีกันและกำลังของกองทัพก็ไม่สามารถที่จะเอาชนะข้าศึกได้ จนกระทั่ง พระเจ้าตรีภูวนาทิตยวรมัน ทรงสวรรคต พระองค์จึงรวบรวมกองทัพรบกับจามจนได้รับชัยชนะ และกำจัดพวกจามออกจากพระราชอาณาจักรกัมพูชาในปี พ.ศ. ๑๗๒๔ ซึ่งเป็นปีที่พระองค์ขึ้นครองราชย์ ทรงได้รับพระนามว่า พระเจ้าชัยวรมันที่ ๑

๒.๔.๑๗ พระเจ้าชัยวรมันที่ ๑ (พ.ศ. ๑๗๒๔ - ๑๗๖๑ / ค.ศ. ๑๑๘๑ - ๑๒๑๘)^{๕๘} ได้รับราชสมบัติต่อจากพระราชบิดาของพระองค์ในปี พ.ศ. ๑๗๒๔ พระองค์เป็นพระราชชาติยิ่งใหญ่ ดังปรากฏในพระราชพงศาวดารกัมพูชา ทรงเป็นพุทธศาสนูปถัมภก ที่สำคัญคือเคารพพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรและพระปราชญาปารมิตา ตามกระแสของพระราชบิดา นักวิชาการหลายท่านตั้งข้อสังเกตว่า ทรงทำการปฏิรูประบบความเชื่อทางศาสนา กล่าวคือเปลี่ยนจากเทวราชมาเป็นพุทธราชในรัชสมัยนี้ พบเห็นหลักฐานทางโบราณคดีและศาสนสถาน โบราณ รวมทั้งศิลาจารึกมากมายทั่วดินแดนกัมพูชา ตลอดจนถึงที่ประเทศไทย ลาว พม่า เป็นต้น ศาสนสถานเหล่านี้ล้วนแต่สร้างขึ้นเพื่อถวายอุทิศแด่พระพุทธรูป พระบิณฑบาต มีปราสาทมากมายที่พระเจ้าชัยวรมันที่ ๑ เป็นผู้ก่อสร้าง แต่ที่เป็นที่รู้จักกันที่สุดทั่วโลกคือ ปราสาทบายน (นครธม) ปราสาทตาพรหม ปราสาทพระขันธ์ และอีกหลายปราสาทในจังหวัดเสียมเรียบ พระราชบุตรของพระองค์ชื่อสุริย कुमार ทรงได้

^{๕๖}เรื่องเดียวกัน), หน้า ๑๓.

^{๕๗}มิเชล ตราณ, ประวัติศาสตร์ในพระราชอาณาจักรกัมพูชา จักรกัมพูชเทศ ตั้งแต่ศตวรรษที่ ๕-๑๓ ในคริสต์ศักราช, (อ้างแล้ว), หน้า ๑๕๖.

กล่าวสดุดีพระบิดาของพระองค์^{๑๐} ดังที่พบในศิลาจารึกตพรหมว่าทรงก่อสร้างและทำนุบำรุงวัดทางพระพุทธศาสนามากมาย พร้อมทั้งได้กล่าวถึงบัญชีวัตถุเครื่องบริโภค วัตถุสำหรับพุทธบูชา เป็นต้น นอกจากนี้ ยังกล่าวถึงพระราชทรัพย์และไทยทานเพื่อบูชาแด่พระมหาเถระจำนวน ๑๗ รูป พระราชาคณะอีก ๒,๗๔๐ รูป พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ทรงไม่เพียงแต่เคารพนับถือพระพุทธศาสนา และศึกษาพระธรรมวินัยเท่านั้น ยังทรงรู้บุญคุณของพระบิดามารดาอีกด้วย ดังศิลาจารึกปราสาทบายนที่กล่าวว่าทรงสร้างปราสาทตพรหมเพื่ออุทิศแด่พระนางชยราชอุทุมมาณี ซึ่งเป็นพระราชมารดาว่า “กรรมอันเป็นกุศลซึ่ง (พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗) ได้ทรงบำเพ็ญโดยชอบต่อพระราชมารดาด้วยความจงรักภักดีอย่างนี้แล้ว พระราชาตั้งประณิธานว่า โดยอำนาจบุญราศีนี้ ขอพระราชชนนีของข้าซึ่งผ่านพ้นจากมหาสารคือภพแล้ว ได้สำเร็จซึ่งความเป็นพระชินศรีหรือยาคลาดเลย” นอกจากนี้ทรงยังสร้างปราสาทพระขันธ เพื่อประดิษฐานปฏิมากรของพระเจ้าธรณินทรวรมัน ผู้เป็นพระราชบิดาไว้เป็นองค์โพธิสัตว์โลกेश্বর และถวายพระนามว่า “ชยวรมेश্বর”

ศาสนสถานที่สำคัญประการที่สองของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ก็คือ การสร้างที่พักคนเดินทางทุกระยะ ๑๖ กิโลเมตร ตลอดถนนสายหลัก ๆ ของกัมพูชา มีที่พักคนเดินทางในลักษณะนี้ ๕๗ แห่ง บนเส้นทางระหว่างเมืองพระนครกับเมืองหลวงของจามปา และอีก ๑๗ แห่งระหว่างเมืองพระนคร กับปราสาทพระพุทธศาสนาที่พิมายในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยจากกรุงยโสธรไปกรุงชวดี ต่อไปขยสังหวดี ต่อไปขยวีรวดี ตามถนน ๑๔ หลัง ที่กรุงกัลป์ยามสิทธิกะ ๑ หลัง รวมทั้งหมด ๑๒๑ หลัง และท้ายที่สุดก็คือสระน้ำของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ซึ่งรู้จักกันในนามบารายเหนือ นอกจากนี้ ยังมีบัญชีพระพุทธรูปทำด้วยทอง เงิน สัมฤทธิ์ พร้อมทั้งพระยม พระกาฬด้วยอยู่ทุกจังหวัด จำนวน ๒๐,๔๐๐ องค์

ในรัชสมัยของพระองค์ มีเหตุการณ์สำคัญอย่างหนึ่ง คือได้ส่งพระราชบุตรไปศึกษาวิชาการทางพระพุทธศาสนา พร้อมทั้งทรงผนวชที่วัดมหาวิหารแห่งเกาะลังกา ซึ่งการส่งพระราชบุตรไปศึกษาครั้งนี้ ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทางพุทธศาสนาในกัมพูชาเวลาต่อมา กล่าวคือตอนต้นรัชกาลของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ และตรงกับตอนปลายของรัชกาลพระเจ้าปราคกรมพามหาราช แห่งประเทศศรีลังกา ช่วงนั้นพระพุทธศาสนาแบบเถรวาทในลังกาได้รับการฟื้นฟูมีการอุปถัมภ์บำรุงเจริญรุ่งเรืองขึ้นทั้งในด้านปริยัติและปฏิบัติ จนกลายเป็นศูนย์กลางการศึกษาของพระสงฆ์ในยุคนั้น จึงทำให้มีพระภิกษุสามเณรจากประเทศต่างๆ เป็นจำนวนมากได้ไปศึกษาเล่าเรียนที่นั่น ดังที่ปรากฏในพงศาวดารพม่า (จุลวงศ์) ไว้กล่าวว่าร่วปี พ.ศ. ๑๗๓๓ ได้มีพระภิกษุมอญรูปหนึ่งชื่อ “ฉปตะ” ได้เดินทางจากประเทศพม่าติดตามพระมหาเถระมอญรูปหนึ่งไปยังลังกาที่ปีตอนยังเป็นสามเณร ได้ศึกษาเล่าเรียนอยู่ ๑๐ ปี แล้วอุปสมบท ก็ได้เดินทางกลับมายังประเทศพม่า เพื่อดำเนินงานอบรมสั่งสอนให้การอุปสมบทแก่ผู้ที่ศรัทธาตามแบบที่รับมาจากลังกา ทำให้ชาวพม่ามี

ความตื่นตัวในการศึกษา และปฏิบัติมากขึ้นการเดินทางกลับมาครั้งนั้น พระนพิตะ ได้นำพระภิกษุชาวต่างชาติร่วมเดินทางกลับมาด้วย ๔ รูป ซึ่งในจำนวนนั้นมีชื่อ พระตามลทินทะ พระโอรสของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ได้กลับมาด้วยทำให้พระราชที่ครองราชย์ในอาณาจักรกัมพูชาต่อมาทรงเคารพศรัทธาพระพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกา และถูกยกย่องให้เป็นศาสนาประจำชาติกัมพูชาถึงปัจจุบัน ฉะนั้น หลังจากพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ทรงสวรรคต ในราวปี พ.ศ. ๑๗๖๑ พระองค์ทรงได้รับเฉลิมพระปรมาภิไธยว่า พระมหาบรมเสาวคต ซึ่งหมายถึง พระมหาบรมสุกต คือเป็นพระนามหนึ่งของพระพุทธเจ้าชื่อ พระสุกต^{๒๒} และรัชกาลต่อมาที่กำลังจะพูดถึงนั้นประเทศกัมพูชาที่มีความเปลี่ยนแปลงอย่างมาก โดยเฉพาะเรื่องของพระพุทธศาสนา อันเป็นเหตุทำให้พระราชอาณาจักรกัมพูชาตกอยู่ภายใต้ความไม่มีเสถียรภาพมากขึ้น

๒.๔.๑๘ พระเจ้าอินทรวรมันที่ ๒ (พ.ศ. ๑๗๔๔ - ๑๗๘๖ / ค.ศ. ๑๒๐๑ - ๑๒๔๓)^{๒๓} พระองค์ทรงเป็นพระราชโอรสในพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ และทรงขึ้นครองราชย์ต่อหลังจากพระราชบิดาทรงสวรรคต พระองค์ทรงได้นำเอาแบบฉบับของพระราชบิดา มาใช้ทั้งในการปกครองประเทศและการพระศาสนาเหมือนพระราชบิดา และนอกจากนี้รัชสมัยของพระองค์ทรงให้สิทธิเสรีภาพทางศาสนาแก่ศาสนาอื่น ๆ ด้วย ทำให้ศาสนาเถรวาทแบบลังกาที่นำเข้ามาโดย พระตามมทินทะ ได้รับการเผยแผ่อย่างกว้างขวางสู่ประชาชนในทุกระดับชั้น และในปี พ.ศ. ๑๗๖๓ พระองค์ได้ปล่อยอิสระแก่ประเทศจามปาอีกซึ่งก็เป็นช่วงที่คนไทยมีอำนาจเข้มแข็งพร้อมทั้งสถาปนาอาณาจักรสุโขทัยได้สำเร็จในปี พ.ศ. ๑๘๐๐ กล่าวคือ ได้รับอิสระจากขอม และมีความเจริญรุ่งเรืองมาโดยลำดับ

๒.๔.๑๙ พระเจ้าชัยวรมันที่ ๘ (พ.ศ. ๑๗๘๖ - ๑๘๓๘/ค.ศ. ๑๒๔๓ - ๑๒๙๕) หลังจากพระเจ้าอินทรวรมันที่ ๒ ทรงสวรรคตแล้วพระองค์ก็ขึ้นครองราชย์ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากกลุ่มผู้ที่นับถือศาสนาพราหมณ์ ทำให้เกิดสงครามระหว่างศาสนาขึ้นกล่าวคือ ระหว่างผู้ที่นับถือศาสนาพราหมณ์กับผู้นับถือพระพุทธศาสนามหายาน เป็นเหตุให้เกิดผลกระทบต่อพระพุทธศาสนาทั้งสองในกาลต่อมา คือทั้งศาสนาพราหมณ์ (นิกายไศวนิกาย วิษณุณิกาย) และพุทธศาสนามหายาน ก็ไม่ได้รับความนิยมจากประชาชนเหมือนสมัยเดิมเนื่องจากว่า พวกพราหมณ์ได้อัจฉริยชาติถึงความรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนามหายานในรัชสมัยก่อน ๆ จึงได้มีปฏิกิริยาโต้ตอบโดยการทำลายพระพุทธรูปและศาสนสถาน เช่น พุทธวิหารบายนที่ทรงสร้างขึ้นตามความเชื่อในพระพุทธศาสนามหายาน^{๒๔}

^{๒๒} พระธรรมปิฎก (ประยูร ปรยุตโต), พระพุทธศาสนาในเอเชีย, (อ้างแล้ว), หน้า ๒๒.

ด้วยเหตุการณ์ดังกล่าว จึงถือเป็นโอกาสทองของพระพุทธเถรวาทแบบลังกาวงศ์ที่พระตามลิตะเถระ ผู้เป็นโอรสในพระบาทชัชรมันที่ ๗ ได้นำเข้ามาเผยแผ่ก่อนหน้า และกำลังแพร่หลายมากขึ้นอยู่ในหมู่ของประชาชนทุกระดับชั้นต่างก็ได้หันมายอมรับนับถืออย่างรวดเร็วโดยลักษณะสำคัญของพุทธศาสนาเถรวาท ที่สามารถเข้าถึงประชาชนได้อย่างรวดเร็วในเวลานั้นคือเป็นศาสนาแบบง่าย ๆ ไม่มีพิธีกรรมที่ใหญ่โต พร้อมทั้งผู้บวชนั้น เป็นผู้ที่ดีแลรักษาศาสนสถานที่สูงค่าเอาไว้ สำหรับผู้มีหน้าที่เผยแผ่ศาสนาวิวัฒปฏิบัติอย่างเคร่งครัดในพระธรรมวินัยมีความเป็นอยู่แบบเรียบง่าย ชอบการหลีกเลี่ยงน้ำเพ็ญเพียรสมาธิจิตภาวนา ไม่สะสมทรัพย์สมบัติและอบรมสังสนอบประชาชนให้เข้าใจถึงแก่นแท้แห่งสังขารด้วยตนเอง อันเป็นผลทำให้ความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ตามแบบศาสนาฮินดู นิยายไสวระกิติ ไวยณพกิติ พระพุทธศาสนามหายานก็คืบคลานลงไปในที่สุด จากความเสื่อมของศาสนาเถรวาทและศาสนาพราหมณ์ได้สิ้นสุดลงแล้วรัชสมัยของพระเจ้าชัชรมันที่ ๘ คือ ต้องเสียดินแดนทางด้านตะวันตกบริเวณแม่น้ำเจ้าพระยาให้กับกลุ่มคนไทยที่มีผู้นำ คือ พ่อขุนผาเมือง ซึ่งเป็นราชบุตรเขยของพระองค์เองด้วย และไม่มีอำนาจพอที่จะยึดเอาดินแดนคืนมาได้ เนื่องจากจีน ได้ให้ความสนับสนุนคนไทยอยู่ ด้วยเหตุผลความความ โกรธที่กัมพูชาได้จับราชทูตของจีนเอาไว้ขังไว้ ขณะที่จีนกำลังจะบุกเข้ามาตีกัมพูชาเวลานั้น แต่จีนกำลังมีการทำสงครามติดพันอยู่กับจามปาจึงไม่สามารถมาตีกัมพูชาได้

๒.๔.๒๐ พระเจ้าอินทรวรมันที่ ๓ (พ.ศ. ๑๘๓๘ - ๑๘๕๐ / ค.ศ. ๑๒๙๕ - ๑๓๐๗)^{๔๘} หรือพระเจ้าศรีอินทรวรมัน ทรงขึ้นครองราชย์สืบต่อจากพระเจ้าชัชรมันที่ ๘ และทรงเป็นพุทธศาสนิกที่เคารพศรัทธาพระพุทธศาสนาเถรวาท ทรงเป็นผู้อุปถัมภ์ทุก ๆ ศาสนามีให้มีการเบียดเบียนซึ่งกันและกัน กล่าวคือ ทรงประกาศให้ประชาชนสามารถทำพิธีกรรมทางศาสนาที่ตนนับถือได้ โดยทรงยกย่องให้พระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นศาสนาประจำชาติ นอกจากนี้แล้ว พระองค์ได้สร้างพระอารามหลวงเพื่ออุทิศถวายแด่พระพุทธศาสนาด้วย โดยในปี พ.ศ. ๑๘๕๑ พระองค์ทรงมีพระชนมายุมากขึ้น ก็ทรงสละราชสมบัติแด่พระราชโอรส แล้วเสด็จทรงออกผนวชเพื่ออุทิศเวลาให้กับการศึกษาธรรมะและปฏิบัติตามหลักของพระพุทธศาสนา

๒.๔.๒๑ พระเจ้าอินทรวรมัน (พ.ศ. ๑๘๕๑ - ๑๘๗๐ / ค.ศ. ๑๓๐๘ - ๑๓๒๗)^{๔๙} ในรัชสมัยของพระเจ้าอินทรวรมัน หรือพระเจ้าศรีอินทรวรมัน พระองค์ทรงเคารพศรัทธาพระคเณศ

^{๔๘} พระพงศ์ สุขแก้ว, ย้อนรอยเทวราชา ผ่านกษัตราแห่งนครธม, (อ้างแล้ว), หน้า ๑๓๖-๑๓๗.

^{๔๙} จานง ทองประเสริฐ, ประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในเอเชียอาคเนย์, (อ้างแล้ว), หน้า ๒๘๗.

เป็นเหตุให้รัชกาลของพระองค์พวกพราหมณ์ได้ประพฤติดะเมิดพุทธศาสนิกชนตามอำเภอใจเป็นอย่างมาก มีการทำความทุกข์ความหนักใจให้ชาวพุทธ โดยการทำลายพระพุทธรูปและศาสนาสถานต่าง ๆ อันเป็นที่เคารพสักการะบูชาสูงสุด ซึ่งช่วงนั้นเป็นช่วงที่ประเทศสยามได้อ้างว่า เป็นผู้ห้ามการเหยียบย่ำพระพุทธรูปศาสนาพร้อมทั้งได้รุกรานประเทศกัมพูชาอย่างมาก สำหรับพระราชประวัติที่มีความเกี่ยวข้องกับพระราชองค์นี้ ไม่มีเอกสารให้ได้ศึกษาในรายละเอียด อันเนื่องมาจากเป็นการครองราชย์ในช่วงระยะสั้น ๆ เพียงทราบแต่ว่าพระองค์ทรงเคารพศรัทธาต่อพระศิวะเท่านั้นเอง และมีได้พุดถึงเหตุการณ์ของพระศาสนาในช่วงที่ทรงครองราชย์ ดังนั้น การศึกษาของพระสงฆ์คงจะศึกษาตามแบบอย่างของพระเจ้าอินทรวรมันที่ ๓ และต่อไปจะได้กล่าวถึงพระเจ้าชัยวรมันที่ ๕ ซึ่งเป็นพระราชองค์สุดท้ายที่ได้ปรากฏพระนามในยุคมหารุ่งเรืองสืบไป

๒.๔.๒๒ พระเจ้าชัยวรมันที่ ๕ (พ.ศ. ๑๘๗๐ – ๑๘๙๖ / ค.ศ. ๑๓๒๗ - ๑๓๕๓)^{๕๐} หรือพระเจ้าชัยวรมันปรเมศวร ทรงเป็นกษัตริย์องค์สุดท้ายในราชวงศ์วรมัน ได้ปรากฏพระนามบนแผ่นศิลาจารึกมหานครที่เจริณรุ่งเรือง พระองค์ก็ทรงเลื่อมใสศรัทธาต่อพระศิวะเช่นเดียวกัน และมีติดต่อทางการทูตกับจีนและเวียดนามด้วย จึงถือว่าเป็นการเผยแผ่พระศาสนาไปยังต่างประเทศ เพราะภายหลังปี พ.ศ. ๑๘๙๖ ประเทศกัมพูชาได้ยกเลิกประเพณีการสรรเสริญพระมหากษัตริย์ โดยการจารึกลงบนหินเป็นภาษาสันสกฤต และเริ่มบันทึกพงศาวดารลงในสมุดเป็นภาษาบาลี ซึ่งเป็นภาษาทางการของพระพุทธศาสนาที่นยานแทนเนื่องจากกัมพูชาได้เปลี่ยนมานับถือพระพุทธศาสนาฝ่ายนิกายนิกาย โดยสมบูรณ์

นอกจากนี้รัชสมัยของพระองค์ ได้เผยแผ่พระพุทธศาสนาเข้าไปยังประเทศลาวอีกด้วย กล่าวคือในรัชสมัย เจ้าฟ้าจ๋ม ที่มาพำนักอาศัยอยู่ในประเทศกัมพูชาด้วยเหตุผลบางประการและได้รับการอุปการะจากพระภิกษุชื่อ มหาปาสมันตเถระ ท่านก็ได้นำไปฝากเป็นมหาดเล็กในราชสำนักของพระบาทเจ้าชัยวรมันปรเมศวร และทรงเป็นที่โปรดปรานอย่างมากจึงได้ยกพระนางแก้วยอดฟ้าพระราชธิดา เป็นพระชายา จากนั้นเจ้าฟ้าจ๋มก็เสด็จนิวัตเพื่อครองราชย์ ณ กรุงล้านช้าง ในปี พ.ศ. ๑๘๙๖ พระองค์ได้ทรงรวบรวมหัวเมืองลุ่มแม่น้ำโขงเข้าเป็นอันเดียวกัน พร้อมทั้งได้สถาปนาเมืองหลวงเป็นทางการ ชื่อว่า กรุงศรีสัตนาคนหุตล้านช้างร่มขาว สำหรับพระมเหสีนั้น ก็ได้ทูลขอพระสวามีให้นำเอาพระพุทธรูปจากกัมพูชามาประดิษฐานไว้ด้วยเนื่องจากพระนางทรงทอดพระเนตรเห็นว่า เจ้านายและราษฎรนับถือผี มีการฆ่าช้าง ม้า วัว ควาย เพื่อทำพิธีกรรมอันเป็นเหตุทำให้พระนางทรงสังเวชพระทัย จึงขออาราธนาพระเถระสองรูปจากกัมพูชา คือพระมหาปาสมันตเถระ ที่เป็นพระอาจารย์เจ้าฟ้าจ๋มและพระมหาเทพลังกา ให้เป็นหัวหน้านำคณะนักปราชญ์

^{๕๐} พระพงศ์ สุขแก้ว, ย้อนรอยเทวราชา ผ่านกษัตริย์แห่งนครธม, (อ้างแล้ว), หน้า ๑๓๘.

นายช่าง บริวาร และนำพระพุทธรูปปางห้ามญาติชื่อ “พระบาง” พร้อมทั้งพระไตรปิฎกและศาสนวัตถุต่าง ๆ ซึ่งพระพุทธรูปที่พระราชทานแก่เจ้าฟ้าจ๋ม ในกาลต่อมาก็กลายเป็นศูนย์กลางรวมจิตใจของชาติลาวและเป็นสัญลักษณ์ของพระศาสนาเป็นสมบัติคู่บ้านคู่เมือง จึงเรียกชื่อว่า เมืองหลวงพระบาง จนกระทั่งถึงปัจจุบัน^{๕๒}

ดังนั้น จากหลักฐานที่ได้กล่าวมาข้างต้น แสดงเห็นว่า พระพุทธศาสนาเถรวาทรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๕ มีความเจริญรุ่งเรืองอย่างมาก เนื่องจากทั้งพระราชสำนัก และรวมทั้งพลกนิกรทั้งหลายกลายเป็นพุทธมามกะฝ่ายเถรวาททั้งหมด โดยเฉพาะพระองค์ทรงสนับสนุนการศึกษาของพระสงฆ์ให้มีความรู้ความสามารถ และมีความรอบรู้แตกฉานในพระธรรมวินัยแล้วทรงส่งสมณทูตไปประกาศพระศาสนายังประเทศเพื่อนบ้าน พร้อมทั้งได้นำพระไตรปิฎก พระพุทธรูป และศาสนวัตถุต่าง ๆ ที่จำเป็นต่อการประกาศพระศาสนาครั้งนั้นด้วย จึงนับว่าการศึกษาพระปริยัติธรรม รัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๕ มีความเจริญรุ่งเรืองอย่างรวดเร็ว ภายหลังในพระราชอาณาจักรได้เปลี่ยนมาใช้ภาษาบาลีเป็นอย่างทางการสำหรับใช้บันทึกเรื่องราวเหตุการณ์ต่าง ๆ ไว้ทั้งทางฝ่ายพุทธจักรและอาณาจักรตลอดมา

กล่าวโดยสรุป ดังที่ได้กล่าวถึงเรื่องพระพุทธศาสนาในยุคพระนคร หมายถึงยุคนครวัดนครธม ซึ่งเป็นเมืองหลวงกัมพูชาในอดีต เป็นยุคที่อารยธรรมเจริญรุ่งเรืองถึงขีดสุด เป็นมหาอาณาจักรยิ่งใหญ่ส่วนศาสนา ที่สำคัญคือพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานเจริญรุ่งเรืองคู่เคียงกับศาสนาฮินดูและผสมผสานเข้าด้วยกัน ปราสาทราชฐานต่าง ๆ ล้วนสร้างอุทิศถวายในพระพุทธศานามหายานและศาสนาฮินดู ข้อความในศิลาจารึกที่พบก็แสดงถึงอิทธิพลคำสอนของมหายานอย่างชัดเจน และมีคติฝ่ายฮินดูแฝงอยู่ด้วย ส่วนพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทเป็นที่นับถืออยู่ในหมู่ประชาชนทั่วไป แต่ไม่ได้รับความเชิดชูจากราชสำนัก อาจพูดสั้น ๆ ว่า พระพุทธศาสนาเถรวาทอยู่กับประชาชน ส่วนพระพุทธศานามหายานและฮินดูอยู่กับราชสำนัก แต่ทั้งสามลัทธิศาสนาก็อยู่ร่วมกันโดยสงบสุข (ดังที่ จู-ตา-กวนได้กล่าวไว้) ปลายยุคพระนครพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทมีความเจริญ พระราชาทรงเชิดชู เนื่องจากมีเชื้อพระวงศ์บวชในสำนักนิกายนี้ด้วย สิ่งที่เราคาดการณไม่ถึงคือภายหลังแต่อดีตพระราชผู้ยิ่งใหญ่ดังที่ได้กล่าวมาข้างต้นผ่านไปไม่กี่ปีราชอาณาจักรกัมพูชาได้เปลี่ยนสถานะของตนอย่างเห็นได้ชัด กล่าวคือจากการเปลี่ยนลัทธิศาสนาจากพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาพราหมณ์จากศาสนาพราหมณ์มาเป็นพระพุทธศาสนา และมีสงครามการเมืองภายใน พร้อมทั้งสงครามภายนอก (หมายถึง อาณาจักรกรุงศรีอยุธยาของประเทศไทย) แทรกแซงจนท้ายที่สุดถึงยุคเสื่อม

^{๕๒} สุชาติ หงษา, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาจากอดีตสู่ปัจจุบัน, (อ้างแล้ว), หน้า ๑๑๑.

๒.๕ พัฒนาการของพระพุทธศาสนาในยุคหลังพระนคร (พ.ศ. ๑๕๗๔-๒๔๐๖)

นับแต่ยุคพระนครเสื่อมลงจัดได้ว่าเป็นยุคมืดทางประวัติศาสตร์ของกัมพูชา กล่าวคือเกือบสามศตวรรษที่ไม่มีข้อมูลใดกล่าวถึง ดังนั้น พระราชพงศาวดารนับได้ว่าเป็นเอกสารชิ้นสำคัญที่สามารถให้ข้อมูลเรื่องราวที่เกิดขึ้นในสมัยหลังยุคพระนคร จากการสำรวจพระราชพงศาวดาร กัมพูชาพบว่าราวประมาณเกือบสามร้อยปี มีการปฏิรูปทางการเมือง กล่าวคือระบุพระนามของพระราชกษัตริย์ในช่วงนี้ คำว่าวรมันไม่ได้นำมาใช้อีกต่อไป (คำว่าวรมันถูกเอามาใช้อีกครั้งในสมัยของสมเด็จพระนโรดม สีหนุ ภายหลังจากได้รับเอกราชจากฝรั่งเศส) การศึกษาของพระพุทธศาสนาในยุคหลังพระนคร ถือว่าเป็นยุคที่มีการถกเถียงกันในเรื่องของหลักฐาน และการกำหนดพุทธศักราช เนื่องจากหนังสือประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาของกัมพูชาบางเล่มเรียกยุคนั้นว่า เป็นสมัยหลังพระนคร บางเล่มเรียกว่าเป็นสมัยปัจจุบัน^{๕๓}

ประเทศกัมพูชาในตอนต้นของยุคหลังพระนครได้สิ้นอำนาจลง เพราะได้เป็นเมืองขึ้นของไทย ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๑๓๗ ถึง พ.ศ. ๒๑๖๑ พอได้รับเอกราชจากไทย ก็เกิดปัญหาสงครามกับเวียตนามบ้าง กับไทยบ้าง สงครามภายในบ้าง เป็นเมืองขึ้นของไทย และ เวียตนามด้วย จนกระทั่งใกล้ขึ้นศตวรรษที่ ๒๔ ฝรั่งเศสเริ่มเข้ามามีบทบาทในอินโดจีน และใน พ.ศ. ๒๔๑๐ กัมพูชาก็ตกเป็นเมืองขึ้นของฝรั่งเศส จนถึงปี พ.ศ. ๒๔๕๗ จึงได้อิสรภาพคืนมา และเรียกชื่อประเทศว่า พระราชอาณาจักรกัมพูชา มีเมืองหลวงชื่อ พนมเปญ มีกษัตริย์ครองราชย์มาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๘๓ พระนามว่า พระเจ้าบรมโกศสีหนุ ซึ่งยุคหลังพระนครนี้แบ่งออกเป็น ๔ สมัย ดังต่อไปนี้

๒.๕.๑ สมัยพระเจ้าบรมราชาเจ้าพญาญาติ (พ.ศ. ๑๕๗๖ - ๒๐๐๖)^{๕๔} ทรงครองราชย์โดยมีพระราชธานีจตุมุข เป็นที่ประทับของพระองค์ ซึ่งช่วงที่พระองค์ครองราชย์นั้น มีการกล่าวว่ประเทศจีน ฉวน จาม และชวา ได้นำเครื่องราชบรรณาการมาถวายพระองค์ เพื่อพึ่งพระบารมีของพระองค์ ต่อมาในปี พ.ศ. ๑๕๗๔ พระองค์ ได้ย้ายพระราชธานีจตุมุข ไปตั้งที่ราชธานีบาसान แต่ทรงประทับอยู่ที่นั่นได้แค่ ๑ ปี เศษ ก็ย้ายกลับมายังพนมเปญแทน เนื่องจากที่นั่น เกิดน้ำท่วมอย่างหนักพระองค์จึงได้สั่งให้สมเด็จพระเจ้าพญาแก และเจ้าพญาโหราธิบดีเขียว พร้อมด้วยคณะรัฐมนตรีตรวจดูที่ดินอยู่ใกล้ ๆ พนม โคนเปญ และเห็นว่า เป็นสถานที่มีความเหมาะสมสำหรับสร้างพระราชธานีจึงได้กราบบังคมทูลต่อพระองค์ และได้สั่งให้พสกนิกรช่วยกันสร้างพระราชธานีเวสน์ สร้างกำแพงและสร้างปราสาทในระยะเวลาอันสั้น เมื่อสร้างเสร็จเป็นที่เรียบร้อยแล้ว พระองค์ทรงพระราชดำเนินกลับมายังพระบรมราชวังพนม โคนเปญ และทรงตั้งพระนามเมืองหลวงว่า กรุงจตุมุข

^{๕๓}สูง ลิว, พระพุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (อ้างแล้ว), หน้า ๓๓.

^{๕๔}ตรีง เจริญ, ประวัติศาสตร์เขมร, (พนมเปญ : พนมเปญ, ๑๕๗๓), หน้า ๔-๖.

มงคล กัมพูชาธิบดี ลีริธรรม บวร อินทรปัดถบุรี รัษฎราชา สีมามหานคร ส่วนพระวิหารที่โคนเพญที่
ได้สร้างขึ้นในตอนแรกนั้น มีความชำรุดทรุดโทรม พระองค์ก็ทรงบูรณปฏิสังขรณ์ใหม่ให้ดีขึ้นแล้ว
ทรงเปลี่ยนชื่อมาเป็นวัดพระเจดีย์บ่อพิศ และประดิษฐานพระพุทธรูปประติมากรอยู่ด้านบนพระเจดีย์

นับตั้งแต่ ปี พ.ศ. ๑๘๖๗ - ๒๕๕๒ เป็นระยะเวลา ๕๘๕ ปี ตั้งแต่สมัยมหานคร
เป็นต้นมา ที่พระราชามหากษัตริย์ทรงประทับในพระบรมราชวังนครธม จังหวัดเสียมเรียบปัจจุบัน
เมื่อเปรียบเทียบกับประวัติพงศาวดารของกัมพูชา ก็แสดงให้เห็นว่าพระเถระที่ได้เดินทางไปศึกษา
พระธรรมวินัยที่ลังกาทวีป ทั้ง ๘ รูป ในปี พ.ศ. ๑๘๖๗ นั้น กล่าวคือ ก่อนที่พระเจ้าบรมราชาเจ้า
พญาญาติ ทรงออกจากพระราชอาณาจักรนครธม เป็นเวลา ๘ ปี โดยพระองค์ทรงย้ายมาประทับที่
พระบรมราชวังบาสาณ อำเภอสรีสะเกษไชย ในปี พ.ศ. ๑๘๗๖-๑๘๗๘ ต่อมาพระองค์ทรงย้ายมา
ประทับที่พระราชธานีจตุรมงคล พนมเปญ เป็นเวลา ๑๑ ปี^{๑๖}

นอกจากนี้ยังมีข้อสังเกตว่า ในปี พ.ศ. ๒๐๐๖ ตอนที่พระองค์ยังครองราชย์อยู่ที่ทรง
สละราชสมบัติ ให้แก่พระราชโอรสของพระองค์ พระนามว่า พระนารายณ์ราชา และเสวยราช
สมบัติในพระบรมราชวังจตุรมุขเรื่อยมา ตั้งแต่ ปี พ.ศ. ๒๐๐๖-๒๐๑๒ จนกระทั่งถึงปี พ.ศ.๒๐๐๘
พระราชบิดาก็ทรงสวรรคต ในพระชนมายุ ๗๐ พรรษา พระราชโอรสก็ได้สร้างพระเจดีย์องค์หนึ่ง
อยู่บนยอดเขาพนมโคนเพญ เพื่อบรรจุพระบรมอัฐิของพระราชบิดา ต่อมาไม่นานพระนารายณ์
ราชา ก็ทรงสวรรคตด้วยอาการพระประชวรอย่างหนัก ซึ่งครองราชย์ได้ประมาณ ๕ -๗ พรรษา โดย
พระองค์ทรงมีพระราชบุตรกับพระนางแก้ว พระนามศรีสุริโยทัย ซึ่งทรงบุตรทรงมีพระชนม์ยังน้อย
มาก ทางพระบรมวงศานุวงศ์ พร้อมด้วยคณะรัฐมนตรี ปรีกษาหารือกันแล้วก็ทรงแต่งตั้งพระอนุชา
ของพระองค์ครองราชย์ต่อ คือ พระเจ้าศรีราชา (พ.ศ. ๒๐๑๒-๒๐๒๘) เมื่อทรงครองราชย์แล้ว ก็ได้
สร้างพระเจดีย์ เพื่อบรรจุพระบรมอัฐิของพระนารายณ์ราชา ซึ่งพระเจดีย์ทั้ง ๒ องค์นี้ ได้จารึกบนแผ่น
ศิลาตามพระราชประกาศของ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว โดยได้ประดิษฐานไว้บนยอดเขาพนมโคนเพญ
ตั้งแต่ ปี พ.ศ. ๒๕๖๐ เรื่อยมา

นับตั้งแต่พระเจ้าศรีราชา ทรงขึ้นครองราชย์ ประเทศกัมพูชาก็เกิดวิบัติภายใน
ราชวงศ์ เริ่มตั้งแต่ศตวรรษที่ ๑๕ เป็นต้นมา ประเทศชาติได้ประสบกับความทุกข์ทรมานอย่างมาก
ทั้งจากการรุกรานจากประเทศเพื่อนบ้านด้วย ซึ่งตามพงศาวดารได้กล่าวว่า ในปี พ.ศ.๒๐๑๘ พระ
เจ้าศรีราชา ได้ยกทัพไปรบเพื่อเอาเมืองทางด้านตะวันตกที่สยาม ได้ยึดปกครองอยู่หลายปี เมื่อทรง
ยึดเมืองคืนได้แล้ว พระองค์ได้เกณฑ์ประชาราชนับพันคนจากนครนายกเข้ามายังประเทศกัมพูชา
ด้วย โดยช่วงนั้นหลานของพระองค์ คือ พระศรีสุริโยทัย มีจิตโลกอยากครองราชสมบัติได้ไปเกณฑ์
ประชาราษฎร์ที่จตุรมุขเป็นจำนวนมากเพื่อต่อต้านพระเจ้าศรีราชา และช่วงนั้นพระเจ้าธรรมราชา ซึ่ง
ยังเป็นพระอุปราชอยู่ ก็ได้แต่งตั้งให้คณะรัฐมนตรี นำศาสน์มาบอกแก่พระเจ้าศรีราชา ให้ยกทัพ

กลับขึ้นมายังประเทศ แล้วก็เกิดสงครามขึ้นระหว่างพระบิดากับหลานสาเหตุเกิดจากพระศรีสุริโยทัย ทรงเห็นว่าพระองค์จะต้องมีสิทธิครองราชสมบัติจากพระราชบิดา (พระนารายณ์ราชา) ส่วนพระเจ้าธรรมราชา ซึ่งเป็นพระราชบุตรของพระนางเสียม สุรเจียม ทรงเห็นการรบกันภายในราชวงศ์แล้ว ก็ได้พึ่งกำลังกองทัพจากสยามให้มาช่วยแก้ปัญหาภายในพระราชวงศ์และเพื่อขึ้นครองราชย์ของพระองค์เองด้วย

พระเจ้าธรรมราชา ก็ทำพิธีพระราชภิเษกขึ้นครองราชย์ ในปี พ.ศ. ๒๐๒๕ ได้รับพระนามว่า พระบาทสมเด็จพระราชองค์การ พระธรรมราชามาจักรพรรดิไตรราช ทรงมีพระราชบุตร ๒ พระองค์ คือ ๑) พระเจ้าพญาดำชंद्रราชา ซึ่งในอนาคตเป็นพระบาทศรีสุคนธบทกับพระมเหสีสมเด็จพระภคินีศรีเทพธิดา และ ๒) พระพญาจันทราชากับพระนางเทพบุปผา ช่วงที่ทรงครองราชย์นั้น มีการกล่าวไว้ว่า พระองค์ทรงเป็นพระราชที่ประกอบด้วยทศพิธราชธรรมในการปกครองประเทศ ด้วยการเอาพระทัยบำบัดทุกข์บำรุงสุขแก่อาณาประชาราษฎร์ ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้มีความเจริญรุ่งเรือง พร้อมทั้งทรงสร้างพระเจดีย์เพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ ในเขตอาสนุดุค (จังหวัดกำแพง) ปัจจุบัน จนกระทั่งพระองค์ทรงสวรรคตในปี พ.ศ. ๒๐๔๗ จึงถือว่า พระองค์ทรงบำเพ็ญพระกรณียกิจที่สำคัญในการปกครองประเทศ และทำนุบำรุงพระพุทธศาสนามีความเจริญรุ่งเรืองจนวาระสุดท้ายของพระองค์

๒.๕.๒ สมัยละแวก สมัยอุดมคัมภีร์ถึงสมัยพระเจ้าองค์ดวง^{๕๕} นับตั้งแต่ศตวรรษที่ ๑๖ เป็นต้นมา กล่าวคือ หลังจากที่พระเจ้าธรรมราชาสวรรคต ในปี พ.ศ. ๒๐๔๗ พระราชบุตรของพระองค์คือ พระเจ้าพญาดำชंद्रราชา ทรงขึ้นครองราชย์ ทรงมีพระนามว่า พระบาทศรีสุคนธบท ทรงครองราชย์ในพระราชธานีจตุमुख ได้ระยะหนึ่งก็ย้ายพระราชธานีไปตั้งที่ราชธานีบาसान ส่วนพระราชธานีจตุमुख ทรงมอบให้พระอนุชาของพระองค์มีพระนามว่า พญาจันทราชา ในปี พ.ศ. ๒๐๕๑ ซึ่งยังคงดำรงตำแหน่งเป็นมหาอุปราชย์เป็นผู้ดูแลการปกครองพระราชธานีจตุमुखแทน

พระเจ้าศรีสุคนธบท ทรงครองราชย์ ระหว่างปี พ.ศ. ๒๐๔๗ - ๒๐๕๕^{๕๖} และทรงเป็นพระราชที่ทรงทำนุบำรุงอุปถัมภ์ต่อพระพุทธศาสนาอย่างมั่นคง โดยทุก ๆ วัด พระองค์ได้แต่งตั้งพลพระ มีตำแหน่งเป็น “เสด็จหลวง” ซึ่งมีหน้าที่ดูแลทำนุบำรุงพระรัตนตรัยให้มีความเจริญงอกงาม ทั้งด้านศาสนสถาน ศาสนธรรม และศาสนทายาท มิให้มีความเสื่อมทรามในด้านปัจจัยสี่ ด้วยการให้ประชาชนทำไร่ ทำนา และนำพืชผลบางส่วนมาเก็บไว้ที่วัด สำหรับรองรับความเป็นอยู่

^{๕๕} ตริัง เงียบ, ประวัติศาสตร์เขมร ภาค ๒, (พนมเปญ : สากลวิทยพนมเปญ, ๑๙๗๓), หน้า ๘.

^{๕๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐-๑๒.

ของพระสงฆ์ มิให้มีความเดือดร้อนเรื่องอาหารบิณฑบาตประจำวัน ส่วนพระสงฆ์มีหน้าที่ศึกษา ศาสนธรรม และสั่งสอนกุลบุตรกุลธิดา ให้มีความรู้ อ่านออกเขียนได้ ประกอบอาชีพเป็น นอกจากนี้พระองค์ทรงจัดตั้งสถาบันหนึ่งเรียกว่า กระทรวงสังฆการี และทรงแต่งตั้งให้ขุนหลวง พระเสด็จกอน เป็นผู้อำนวยการรับผิดชอบทั่วประเทศพร้อมทั้งได้ออกกฎกระทรวงเพื่อให้การ ดำเนินงานการศึกษาของพระสงฆ์เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งถือว่าเป็นการบำรุงปกป้อง รักษาพระพุทธศาสนาให้มีความเจริญอีกด้วย

ในรัชสมัย ขุนหลวงพระเสด็จกอน^{๕๓} เมื่อพระเจ้าสุคนธบทศวรรคตแล้วก็ได้ สถาปนาตนเองขึ้นเป็นพระราชารองราชย์ ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๐๕๘-๒๐๖๘ ทรงได้รับพระนามว่าศรี เษษฐาธิราชรามาชิปดี พระองค์ก็ทรงสนับสนุนพระพุทธศาสนาให้มีความเจริญรุ่งเรืองมา ตามลำดับตั้งแต่พระองค์ได้รับแต่งตั้งเป็นผู้อำนวยการ กระทรวงสังฆการี ดังกล่าวข้างต้น ดังนั้น ในช่วงครองราชย์ จะอยู่ในช่วงที่มีการแย่งชิงราชบัลลังก์ภายในราชวงศ์ก็ตาม แต่พระองค์ก็ไม่ ทอดทิ้งพระพุทธศาสนา ด้วยเหตุที่ว่า ตอนที่พระองค์ยังเป็นพระราชกุมารอยู่ ได้ศึกษาเล่าเรียนที่วัด จากสำนักของ สมเด็จพระสังฆราชสุคนธาธิบดียสิริสังฆนายก และทรงสร้างวัดระกาพระห้า พร้อม ทั้งจุดสระ และทรงสร้างอีกวัดหนึ่งที่ค่ายพิชัยไพเรนคร พระองค์ทรงสร้างพระพุทธรูปประดิษฐาน ไว้ที่วัดแห่งนี้ด้วย ส่วนพระนาง ภา แลง ซึ่งเป็นสนมเอกของพระองค์นั้น ก็ได้สร้างวัดทางเหนือค่าย พิชัยไพเรนคร ปัจจุบันเรียกวัดนี้ว่า วัดกอร์ นอกจากนี้ พระนางยังได้นำพระราชทรัพย์สิ่งของต่าง ๆ ส่วนพระองค์ไปถวายวัดเพื่ออุปถัมภ์การศึกษาของพระสงฆ์ ให้มีความสะดวกสบายและก็เป็น การอุทิศแด่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าด้วย

ในรัชสมัย พระเจ้าจันทราชา ทรงครองราชย์ ในระหว่างปี พ.ศ. ๒๐๕๘-๒๐๖๘^{๕๔} ทรงประทับที่พระราชธานีชั่วคราวในจังหวัด โทริสตัด์ พระองค์ทรงเป็นพระราชชาติศรัทธาเลื่อมใส ต่อพระพุทธศาสนา ทรงสร้างวัดไว้เป็นจำนวนมากที่ จังหวัด โทริสตัด์ และที่บริบูรณ์ พร้อมทั้งได้ บูรณปฏิสังขรณ์วัดที่กรุงอุดงค์ และวัดบนยอดเขาพระราชทรัพย์ เป็นต้น ในปี พ.ศ. ๒๐๕๘ มีชาว โปรตุเกส (Portugas) ได้เดินทางเข้ายังประเทศกัมพูชา เพื่อเผยแพร่ศาสนาคริสต์ แต่การเผยแพร่นั้น มิได้รับการนับถือจากประชาชน เพราะว่า ประเทศชาติกำลังเกิดสงครามระหว่างพระราชวงศ์ คือ พระเจ้าจันทราชากับเสด็จกอนเป็นระยะเวลายาวนาน จึงทำให้ศาสนาคริสต์ไม่มีอิทธิพลต่อประเทศ กัมพูชา พร้อมทั้งในช่วงนั้น พระเจ้าจันทราชา พระองค์ทรงได้ขัดเลือกคณะรัฐมนตรีทางด้านการเมืองการปกครอง เพื่อเข้ามาช่วยบริหารประเทศ ด้วยการสอปลั้ประโยชน์ ทดลองความรู้

^{๕๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓.

^{๕๔} ตรึง เยีย, ประวัติศาสตร์เขมร ภาค ๒, (อ้างแล้ว), หน้า ๑๖-๑๗.

ความสามารถทางด้านคัมภีร์บาลีพระพุทธศาสนา ซึ่งตรงจุดนี้ก็ได้อีกว่า ผู้ที่จะเป็นผู้บริหารประเทศนั้น จำเป็นต้องมีความรู้ทางด้านพระพุทธศาสนา พร้อมทั้งเป็นศาสตราจารย์ที่ทำหน้าที่ในการจัดการเรียนการสอนในโรงเรียนพระปริยัติธรรมด้วย จึงจะสามารถดำรงตำแหน่งหน้าที่ทางการเมืองได้

เมื่อพระเจ้าจันทรราชา สวรรคตแล้วพระราชชาติทรงครองราชย์ต่อๆ มานับตั้งแต่ พ.ศ. ๒๐๐๕-๒๓๘๓ (มีระยะเวลา ๓๗๘ ปี) ซึ่งเป็นช่วงที่ประเทศกัมพูชาพยายามหาสถานที่หลายแห่งสำหรับสร้างเมืองหลวงขึ้นมาใหม่ และเป็นแหล่งที่เหมาะสมกับการเพาะปลูก เพราะเป็นช่วงที่บ้านเมืองกำลังเกิดสงครามที่ได้แพร่เข้ามาทั้งจากทิศตะวันตก และทิศตะวันออก จนในที่สุดก็ได้พบสถานที่ที่มีความเหมาะสมในการสร้างเมืองหลวงแห่งใหม่ขึ้นใกล้ทะเลสาบ โดยเมืองนี้มีชื่อว่า กรุงละแวก ต่อมาเมืองนี้ได้ถูกกรุงศรีอยุธยาตีแตกอีก จึงได้มาสร้างเมืองหลวงแห่งใหม่ขึ้นใกล้ๆ กันเรียกว่า กรุงอุดงค์เมียนเจียหรือกรุงอุดงค์มีชัย

ต่อมาสมัย พระบาทสมเด็จพระหริรัถย์รามธิบดีองค์ด้วง^{๕๕} ทรงเป็นพระราชโอรสในพระเจ้านารายณ์ราชาที่ ๓ ทรงขึ้นครองราชย์ ในปี พ.ศ. ๒๓๘๓ ทรงมีพระชนมายุ ๕๒ พรรษา และประทับที่พระราชธานีกรุงอุดงค์มีชัย พระองค์ทรงเป็นพระราชูปถัมภ์ด้วยทศพิธราชธรรม (Virtues of the King) ในการปกครองประเทศกล่าวคือ เมื่อครองราชย์แล้วได้จัดระบบข้าราชการใหม่ทั้งหมด ทั้งในด้านเศรษฐกิจ การคลัง ขนบธรรมเนียมประเพณีวัฒนธรรม และการศึกษา เป็นต้น โดยมุ่งหวังให้พสกนิกรมีความสมัครสมานสามัคคีกันไม่แบ่งพรรคแบ่งพวก โดยเฉพาะทรงสั่งให้ประหารราษฎรที่รักชား เบียดเบียน และไม่เบียดเบียนกันและสร้างพลังสามัคคีกันให้เกิดมีขึ้นในประเทศ เพื่อที่จะต่อต้านจากศัตรูข้าศึกที่จะเข้ามารุกรานประเทศ

รัชสมัยของสมเด็จพระองค์ด้วง นับได้ว่าพระพุทธศาสนาเจริญมากที่สุด ประเทศสงบสุขปราศจากสงคราม ทำให้พระองค์มีโอกาสในการปรับโครงสร้างการบริหารประเทศ การให้บริการแก่ประชาชน นับเป็นยุคทองของพระพุทธศาสนาอีกครั้ง ขณะเดียวกัน ในระหว่างช่วงนี้ชาวตะวันตกเริ่มมีบทบาททางการเมืองภาคเอเชียอาคเนย์ ซึ่งทำให้พระองค์ต้องพึ่งพาอำนาจชาวตะวันตกที่สำคัญคือฝรั่งเศสมาค้ำอำนาจของประเทศเพื่อนบ้านอย่างประเทศไทยและเวียดนามนอกจากพระองค์ทรงเป็นศาสนูปถัมภ์แล้วทรงจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมของพระภิกษุสงฆ์แล้วยังได้ผนวชพระราชบุตรของพระองค์ด้วย กล่าวคือ ทรงสั่งให้คณะรัฐมนตรีทุกกระทรวง

^{๕๕} คณะกรรมการศึกษาค้นคว้า วิทยสถานพุทธศาสนบัณฑิต, ประวัติพุทธศึกษา, (พนมเปญ : โรงพิมพ์วิทยสถานพุทธศาสนบัณฑิต, ๒๐๐๖), หน้า ๑๕.

จัดเตรียมขบวนแห่ราชบุตรสองพระองค์ คือพระบาทสีสุวัตต์กับพระบาทสีสุวัตธา ออกผนวชเป็นสามเณรที่พระวิหาร วัดพุทธปรารัง โดยพระบาทสีสุวัตต์ ได้ประทับในสำนักพระพรหมมุนีมา ส่วนพระบาทสีสุวัตธา ประทับในสำนักพระวิมลธรรมเทียงวัดเดียวกัน ส่วนพระราชบุตรองค์โต พระนามองค์ดี ที่แม่ทัพสยาม ได้จัดขบวนแห่จากกัมพูชามาประทับที่กรุงเทพมหานครนั้นเมื่อพระจอมเกล้าเจ้าอยู่ พระองค์ทรงทราบที่พระบาทองค์ด้วง ทรงผนวชพระราชบุตร ก็จัดเตรียมผนวชพระองค์ดี เป็นพระภิกษุ ณ วัดบรมนิเวศ (น่าจะเป็นวัดบรมนิเวศวรวิหาร) ในขณะธรรมยุติกนิกาย ทรงมีนามบัญญัติว่า “พระนโรดม ภิกษุ” ซึ่งการที่ตั้งพระฉายา ก็ได้กำหนดพระนามตามวันที่พระองค์ทรงประสูติ และทรงจำพระพรรษาที่วัดแห่งนี้เช่นเดียวกัน

ตามหลักฐานที่กล่าวไว้ข้างต้น แสดงให้เห็นว่า พระราชอาณาจักรกัมพูชานั้นมีอิริยธรรมที่เจริญรุ่งเรืองมาเป็นเวลายาวนาน ผ่านบรรพบุรุษจากสมัยหนึ่งมาอีกสมัยหนึ่ง และมีการติดต่อกับประเทศทั้งหลายที่มีอารยธรรมที่เจริญรุ่งเรือง เป็นต้นว่า ประเทศอินเดีย ประเทศจีน ประเทศลังกาทวีป ซึ่งเป็นประเทศที่มีอารยธรรม วัฒนธรรมที่รุ่งเรืองในสมัยนั้น และทำให้ราชอาณาจักรกัมพูชา ได้เป็นมหาอาณาจักรที่ทรงอำนาจในภูมิภาคแห่งนี้ โดยเฉพาะในรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ แห่งสมัยมหานคร ได้มีนักปราชญ์ ราชบัณฑิต กวีนิพนธ์เป็นจำนวนมากที่ได้ศึกษาในมหาวิทยาลัยสงฆ์ กล่าวคือ พุทธมหาราชาลัย ซึ่งเป็นมหาวิทยาลัยที่สอนเกี่ยวกับลัทธิทางพระพุทธศาสนา ปรัชญา และแขนงวิชาอื่น ๆ เป็นจำนวนมาก

๒.๕.๓ สมัยอาณานิคมฝรั่งเศส^{๖๐} ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ประเทศไทยและประเทศเวียดนามมีบทบาทในกัมพูชามากที่สุดภายหลังยุคพระนคร ไม่ว่าทางการเมืองหรือวัฒนธรรม แม้กระทั่งในราชสำนักซึ่งทำให้ผู้นำของประเทศต้องหาที่พึ่งใหม่ นั่นหมายถึงว่ากัมพูชาต้องหันไปพึ่งมหาอำนาจอย่างฝรั่งเศส ดังนั้นพระองค์จึงสร้างสัมพันธไมตรีกับฝรั่งเศส แต่การสร้างความสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศนี้ต้องยุติชะงักเมื่อสมเด็จพระองค์ด้วงทรงสวรรคต แต่อย่างไรก็ตามนั้น ไม่ได้หมายความว่าประเทศกัมพูชาหมดที่พึ่งพระราชบุตรพระองค์นามสมเด็จพระองค์นโรดม (พ.ศ. ๒๔๐๒ - ๒๔๔๗) ได้สืบสานความสัมพันธ์ไมตรีกับฝรั่งเศสต่อ จนท้ายที่สุดประเทศกัมพูชาต้องตกอยู่ใต้อาณานิคมฝรั่งเศสในปี พ.ศ. ๒๔๐๖

^{๖๐} พระสุธีธ สุธงฺคะโร (ยนต์), การศึกษาของคณะสงฆ์ในราชอาณาจักรกัมพูชา, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๓, หน้า ๓๐.

สมเด็จพระเจ้าบรมโกศ (King Norodom) ทรงขึ้นครองราชย์ เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๐๒ - ๒๔๔๗^{๖๑} ในพระชนมายุ ๒๖ พรรษา และประทับ ณ พระบรมราชวังกรุงอุดงค์ซึ่งขณะนั้นประเทศกัมพูชา กำลังถูกหมายตาของต่างชาติ กล่าวคือ ชาวฝรั่งเศสได้ขยายอิทธิพลมาในอินโดจีน แล้วได้ผนวกเอาประเทศกัมพูชาเข้าเป็นรัฐอารักขาด้วยตามสนธิสัญญาวันที่ ๑๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๐๖ เริ่มตั้งแต่ศตวรรษที่ ๑๙ เป็นต้นมา ช่วงแรกเริ่มนั้นฝรั่งเศสยังไม่มีบทบาทและอิทธิพลต่อประเทศกัมพูชา โดยเฉพาะระบบการศึกษาของประเทศยัง ไม่มีการเปลี่ยนแปลงสถาบันพระพุทธศาสนาที่ยังเป็นศาสนาประจำชาติ ส่วนพระภิกษุสงฆ์องค์สามเณรก็ยังคงมีการบวชเรียนตามปกติ และพระสงฆ์ถือเป็นผู้มีบทบาทอย่างมากในการจัดการศึกษาแก่เยาวชน

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๑๐ ฝรั่งเศสได้ใช้กำลังบังคับให้กัมพูชายอมเป็นเมืองขึ้นอย่างเต็มรูปแบบ ตามสนธิสัญญาปี พ.ศ. ๒๔๒๗ ส่งผลให้พระมหากษัตริย์รวมทั้งพระราชาราชฎีไม่มีอำนาจใด ๆ เพื่อการต่อรอง ในที่สุดฝรั่งเศสได้ปฏิรูประบบวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณีของกัมพูชาให้เหมือนวัฒนธรรมของตน โดยเฉพาะภาษาของชาติได้ลดน้อยถอยลงในสถานศึกษาแล้วอยู่ตามพระอารามต่าง ๆ มีพระสงฆ์เป็นผู้ชำระรักษาเอาไว้ แล้วพวกเขาได้บังคับให้เรียนภาษาฝรั่งเศสเป็นภาษาทางการสำหรับการใช้ในการบริหารประเทศ จึงเป็นชนวนก่อให้เกิดกระแสการต่อต้านอย่างรุนแรงจากกลุ่มนักอนุรักษนิยมพร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์ได้บังเกิดขึ้นนับตั้งแต่ เดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๒๗ ถึงเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๔๓๐ และในที่สุดฝรั่งเศสก็ได้มอบอำนาจคืนแก่พระราชา แล้วกิจการทุกอย่างก็ได้มอบคืนแก่รัฐบาลกัมพูชาปกครองเหมือนเดิมส่วนกิจการทุกอย่างที่ฝรั่งเศสดำเนินการอยู่ก็จะต้องได้รับอนุญาตจากพระมหากษัตริย์ก่อนจึงจะสามารถดำเนินการได้ ด้วยเหตุนี้ฝรั่งเศสจึงเปลี่ยนนโยบายหันมาสนับสนุนสถาบันพระมหากษัตริย์ และสถาบันพระพุทธศาสนาแทน

พระเจ้าสีสุวัตี (พ.ศ. ๒๔๔๗-๒๔๗๐)^{๖๒} พระองค์ทรงครองราชย์ในพระชนมายุ ๖๔ พรรษา และทรงเป็นพระเจ้าแผ่นดินที่มีพระดำริเป็นประชาธิปไตย กล่าวคือ ทรงยกเลิกการทำทารุณกรรมร่างกาย และยกเลิกระบบบางอย่างเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ และยังอนุญาตให้อาณาประชาราษฎร์มีที่ดินทำกินเป็นของตัวเอง สนับสนุนการศึกษาของประชาราษฎร์อย่างเต็ม

^{๖๑} พระสุวรนธู อีหนูทริยส์วโร (ลีม), “ศึกษาเปรียบเทียบการศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศไทยกับคณะสงฆ์ในประเทศกัมพูชา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๒, หน้า ๑๕๒.

^{๖๒} ฐา อวม และคณะ, ประวัติศาสตร์กัมพูชา, แปลโดย ศานติ ภักดีคำ, (อ้างแล้ว), หน้า ๑๑๓.

พระราชหฤทัย โดยในปี พ.ศ. ๒๔๕๒ มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองของประเทศ กล่าวคือรัฐบาลฝรั่งเศส ซึ่งนำด้วย เรสิดัง ซูเปรีเยร์ (R.sident Sup.rieur) ได้นำศาสนาแบบบงคมทูลแด่พระกรุณา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระสังฆราช พระนาม เทียง เมื่อปรึกษาหารือกันแล้ว มีมติพร้อมกันว่า พระพุทธศาสนามีความเจริญก้าวหน้ามากแล้วทั้งสถาบันพระราชาคณะมหาคษัตริย์ คณะมนตรี และประชาราษฎ์ในนครกัมพูชาธิบดี มีความสุขเกษมสำราญ อันสืบเนื่องจากการได้รับการอบรมสั่งสอนของผู้ที่ศึกษาพระไตรปิฎก จึงเห็นว่า ควรจัดตั้งสถาบันการศึกษาภาษาบาลีขึ้นเป็นครั้งแรกที่ นครวัด (จังหวัดเสียมเรียบปัจจุบัน) โดยตั้งชื่อว่า **บรมพุทธวจนปริยัติปสาท** อยู่ในความอุปถัมภ์ของพระกรุณาพระเจ้าสิริสุวดี ทรงประกาศเปิดใช้เป็นทางการ เมื่อวันที่ ๑๓ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๕๒ โดยมีพระพุทธรวงค์ อึง เทพมี เป็นผู้อำนวยการสถานศึกษา ซึ่งได้รับแต่งตั้งในปีระกา พุทธศักราช ๒๔๕๑ ทรงประกาศว่า หน้านาค หน้านครวัด เป็นสถานศึกษาพระปริยัติธรรม และดำเนินการสอนได้ ๒ ปี ถูกยุบลงไปอันเนื่องจากศาลาบาลีที่อยู่ตามจังหวัดมีระยะทางไกลมีความลำบากต่อการบริหารจัดการศึกษาให้เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ และมีคุณภาพจึงถูกยุบลง

ดังนั้น สถานศึกษาศาลาบาลี ที่ได้ก่อตั้งขึ้นเป็นครั้งแรกที่ นครวัด ถูกยุบไปก็ ตามแต่ทางรัฐบาลกัมพูชาพร้อมด้วยรัฐบาลฝรั่งเศส เห็นความสำคัญของการศึกษาภาษาบาลี จึงได้จัดตั้งคณะกรรมการขึ้นมาใหม่ชุดหนึ่ง ซึ่งมีหน้าที่ในการจารึกอักษร และแบบฉบับประเพณีต่าง ๆ ให้มีความถูกต้องตามหลักอักษรวิธี เพื่อจะได้นำมาใช้ทั่วทั้งประเทศ ในแนวทางเดียวกันเนื่องจากอุปสรรคในการจัดตั้งศาลาบาลีครั้งแรกนั้น ได้เป็นบทเรียนที่ดี สำหรับจัดตั้งศาลาบาลี ต่อมาให้เป็นไปอย่างสมบูรณ์ จนกระทั่ง ปี พ.ศ. ๒๔๕๗ ได้จัดตั้งศาลาบาลีขึ้นในกรุงพนมเปญ และมีชื่อว่า **บรมพุทธวจนปริยัติมนต์** หรือ **กระทรวงบรมพุทธวจนปริยัติ** เพื่อเป็นสถานศึกษาแทนศาลาบาลีที่ได้ก่อตั้งในครั้งก่อนเพื่อเป็นสถานศึกษาแทนศาลาบาลีที่ได้ก่อตั้งในกาลก่อนมิได้ประสบผลสำเร็จตามพระราชประกาศ เลขที่ ๘๕ ลงวันที่ ๒๔ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๗ โดยพระกรุณาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นราชูปถัมภ์ ซึ่งในช่วงนั้น อาคารสถานที่สำหรับใช้ในการจัดการเรียนการสอน นั้นยังไม่มี พระองค์จึงทรงพระราชทานกระทรวงพระสังฆราช และพระวิหารพระแก้วมรกต บางส่วน เป็นที่สำหรับศึกษาบาลีเป็นการชั่วคราว^{๖๖}

สถานศึกษาบาลีชั้นสูงนั้น ได้มีพัฒนาการก้าวหน้าอย่างรวดเร็วหลังจากที่มีการเปลี่ยนแปลงของอาคารสถานที่สำหรับดำเนินการจัดการเรียนการสอนเป็นรูปแบบที่ชัดเจนขึ้น หลังจากที่ได้จัดสร้างสถานศึกษาบาลีที่นครวัดแล้วถูกย้ายมาตั้งที่กรุงพนมเปญ ซึ่งในช่วงนั้น แม้จะ

^{๖๖}วารสารปณิธิพุทธจักร, เลขที่ ๑๒, (ตุลาคม-พฤศจิกายน-ธันวาคม, พ.ศ. ๒๕๐๖), หน้า

มีการสลับปรับเปลี่ยนสถานที่จัดการเรียนการสอนอยู่หลายครั้งก็ตาม แต่การศึกษาของพระสงฆ์ก็
ไม่มีการหยุดยั้งหรือชะงักลงกับปัญหาที่เกิดขึ้นในเรื่องของการปรับปรุงวิธีการศึกษาของพระสงฆ์
จากแบบเดิมคือธรรมเก่าเปลี่ยนมาเป็นสมัยใหม่หรือธรรมใหม่ ดังได้กล่าวแล้วข้างต้น ทำให้
พระภิกษุสงฆ์ทั่วประเทศเต็มใจที่จะศึกษาอยู่ในรูปแบบใหม่ พร้อมทั้งมีวิชาการทาง โลกมาจัดการ
เรียนการสอนอยู่ในหลักสูตรอยู่ด้วย นี่คือการปฏิรูประบบการศึกษาของสงฆ์ ให้เป็นไปตาม
กาลสมัย ด้วยการได้รับการสนับสนุนอุปถัมภ์ค้ำชูจากพระราชามหากษัตริย์ พร้อมด้วยคณะรัฐบาล
และประชาชนอย่างจริงจังและทั่วถึง จึงนับว่าเป็นการบำเพ็ญพระกรณียกิจสำคัญยิ่งขององค์สมเด็จพระ
พระเจ้าสิริสุวตถ์ที่พระองค์ทรงทำนุบำรุงบ้านเมืองให้เจริญก้าวหน้า และมีความมั่นคงในทุกๆ ด้าน
โดยเฉพาะการวางรากฐานทางการศึกษา เพื่อจรรโลงวัฒนธรรมของประเทศให้มีความเจริญรุ่งเรือง
เสมือนในอดีต จนถึงวาระสุดท้ายตลอดพระชนม์ชีพของพระองค์

สมัยพระบาทสิริสุวตถ์มุนีวงศ์ (พ.ศ. ๒๔๗๐-๒๔๘๔)^{๖๔} หลังจากพระราชบิดาทรง
สวรรคตแล้ว พระบาทสิริสุวตถ์มุนีวงศ์ (King Sisowath Munivong) ผู้ทรงเป็นพระราชโอรส ก็ทรง
ขึ้นครองราชย์ สืบต่อจากพระราชบิดาและทรงดำเนินรอยตามทุกประการ ซึ่งพระองค์ทรงเป็น
พระมหากษัตริย์ที่ได้พระหฤทัยในพระวินัยสงฆ์ และทรงทำนุบำรุงการศึกษาขนบธรรมเนียม
วัฒนธรรมของประเทศชาติให้มีความเจริญรุ่งเรือง โดยมีลักษณะเป็นประชาธิปไตยในพระองค์ ทำ
ให้พสกนิกรทุกคนได้ใกล้ชิดกับพระองค์เสมอมา หลังจากพระเจ้าสุวตถ์มุนีวงศ์ ทรงสวรรคตแล้ว
การดำเนินงานเกี่ยวกับการศึกษาพระปริยัติธรรมของพระสงฆ์ก็ยังคงมีความเจริญรุ่งเรืองมาตามลำดับ
และได้สืบทอดมาจนกระทั่งพระราชอาณาจักรกัมพูชาได้รับเอกราชจากฝรั่งเศสอย่างสมบูรณ์ใน
วันที่ ๑๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๕ ทำให้การศึกษาพระปริยัติธรรม และการศึกษาของชาติมีการ
ปรับปรุงพัฒนาระบบการศึกษาให้มีความเจริญก้าวหน้าขึ้นในทุกๆ ด้าน ควบคู่ไปกับการพัฒนา
ประเทศ โดยเฉพาะทางด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม เป็นต้น

๒.๕.๔ สมัยเอกราชจากฝรั่งเศส

สมเด็จพระนโรดม สีหนุ (พ.ศ. ๒๔๘๔-๒๕๑๓)^{๖๕} พระองค์ทรงขึ้นครองราชย์ ใน
วันที่ ๒๓ เมษายน พุทธศักราช ๒๔๘๔ ภายใต้การบริหารประเทศของพระองค์ ทำให้ทรงได้รับ
เทิดพระเกียรติว่า ทรงเป็นพระวรวบิดาแห่งชาติ โดยการน้อมนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา
เป็นหลักของการบริหารประเทศ เรียกได้ว่า พระองค์ทรงเป็นธรรมิกราชา ของการบริหารประเทศ

^{๖๔} พุทธศาสนบัณฑิต, พุทธศาสนา ๒๕๐๐, พิมพ์ครั้งที่ ๓. (อ้างแล้ว), หน้า ๘-๑๓.

^{๖๕} ชา อวม และคณะ, ประวัติศาสตร์กัมพูชา, แปลโดย ศานติ ภักดีคำ, (อ้างแล้ว), หน้า
๑๑๖.

อย่างแท้จริง และนอกจากนี้พระองค์ทรงได้รับการอุปสมบทจำนวนสองครั้ง และทรงเป็นศาสนูปถัมภ์ในบวรพระพุทธศาสนา ซึ่งในช่วงที่ทรงอุปสมบทอยู่นั้น พระองค์ทรงตระหนักถึงความสำคัญของการศึกษา และการพัฒนาประเทศมาก ดังนั้น การที่จะพัฒนาประเทศให้มีความเจริญรุ่งเรืองก้าวหน้าได้ก็จะต้องเริ่มต้นที่การพัฒนาคน เพราะ คนถือเป็นทรัพยากรที่สำคัญในการขับเคลื่อนความก้าวหน้าทั้งปวง ถ้าหากได้รับการฝึกฝนอบรมเป็นอย่างดีทางด้านศีลธรรมจริยธรรม นั่นคือกระบวนการทางการศึกษาหรือการสร้างปัญญา

หลังจากได้รับเอกราชอย่างสมบูรณ์ สมเด็จพระนโรดม สีหนุ เป็นพระประมุขของรัฐทรงกำหนดแผนนโยบายไม่เข้าเป็นฝักเป็นฝ่ายทางการเมืองในการดำเนินบริหารประเทศโดยใช้นโยบายที่เรียกว่า “สังคมนิยมพระพุทธศาสนา” ซึ่งเป็นสายกลางในพระพุทธศาสนาที่เรียกว่า “มัชฌิมาปฏิปทา” เป็นแนวทางบริหารประเทศ ทั้งนี้เนื่องจากทรงเคยได้บวชเรียนในพระพุทธศาสนา และมีพระดำริว่า “การจะสร้างประเทศให้พัฒนาได้ พระสงฆ์ควรมีบทบาทอย่างยิ่งในสังคม “สังคมนิยมพระพุทธศาสนา” เป็นการบริหารประเทศที่สมเด็จพระนโรดม สีหนุ ได้คิดค้นมาโดยพระองค์เอง เนื่องจากทรงเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์และประชาชนว่าพระพุทธศาสนานำมาซึ่งความเท่าเทียมกัน ไม่เอารัดเอาเปรียบกัน ซื่อสัตย์ต่อกัน พร้อมทั้งช่วยเหลือกัน รักษาไว้ซึ่งธรรมเนียมแบบจารีตนิยม ทั้งนี้ล้วนแต่เป็นหลักพื้นฐานในวิถีชีวิตของประชาชน อีกส่วนหนึ่งที่มีความสำคัญมากที่สุดคือเพื่อส่งเสริมและยกระดับพระพุทธศาสนา” โดยทรงมีพระดำริว่าการพัฒนาประเทศ และศาสนาต้องไปควบคู่กัน “ประเทศชาติประกอบด้วยจักรสองคืออาณาจักรสำหรับขับเคลื่อนประเทศชาติ ส่วนอีกจักรหนึ่งคือพุทธจักรสำหรับขับเคลื่อนศีลธรรมและความสามัคคีของผู้คนในสังคม ถ้าประเทศชาติขาดจักรใดจักรหนึ่งแล้ว หรือจักรทั้งสองเดินไปไม่สม่ำเสมอแล้ว ประเทศไม่สามารถเข้าไปสู่ความสงบสุขและพัฒนาขึ้นได้” เดียบสุพล (Deap Sophal) ว่า เป็นทฤษฎีสร้างขึ้นเพื่อบำบัดทุกข์บำรุงสุขแก่ประชาชน “ทุกข์ของราษฎรคือทุกข์ของข้าพระเจ้า” สมเด็จพระนโรดม สีหนุ ทรงงานกับประชาชนทุกนิคม ชุมชน หมู่บ้าน ทรงวางพระองค์เหมือนประชาชนคนหนึ่งที่ร่วมสุขร่วมทุกข์กับหมู่ชนทั่วไป ดังปรากฏในผลงานของยังซัม (Yang Sam) ว่า “ไม่เคยมีมาก่อนในอดีตที่พระมหากษัตริย์วางตัวเหมือนคนทั่วไป ทรงงานร่วมกินร่วมนอนกับประชาชนของพระองค์ ซึ่งทำให้ประชาชนของพระองค์ก็ล้าร้องทุกข์ ขอความช่วยเหลือโดยไม่ต้องผ่านกระบวนการทางการมากมาย”^{๖๖}

^{๖๖}Sam Nhean., *The History of Buddhism In Cambodia*, (Phnom Penh : Trairat, 1957),

นอกจากนี้ สมเด็จพระนโรดม สีหนุ ทรงให้ความสำคัญแก่พระสงฆ์เป็นพิเศษ ทรงได้ถวายตำแหน่งสำคัญ ๆ แก่ผู้นำศาสนา เช่น สมเด็จพระสังฆราชทั้งสองนิกาย คือมหานิกาย และธรรมยุตินิกาย พร้อมทั้งมีพระบรมราชานุญาตให้ใช้พระราชศัพท์แก่สมเด็จพระสังฆราชทั้งสองขณะเดียวกันพระพุทธรูปศาสนาก็ได้รับพระบรมราชูปถัมภ์ทั้งทางด้านรูปธรรมและนามธรรม กระทั่งมีเชื้อพระวงศ์ได้เข้ามาผนวชเพื่อสืบทอดพระราชประเพณีดั้งเดิม อีกส่วนหนึ่ง ในการพัฒนา คณะสงฆ์ ไม่ว่าจะเป็นสภาพความเป็นอยู่ หรือการศึกษา ทรงให้ความช่วยเหลือทุกกรณี ทั้งโดยทางตรงและทางอ้อม ทรงมอบหมายให้สมเด็จพระสังฆราช ฮวด ตาด ลงพื้นที่พบปะกับพระสงฆ์ และพุทธศาสนิกชนทั่วไปทุกภูมิภาคของประเทศ เพื่อรับฟังการร้องทุกข์ และแนวทางการบริหาร ขององค์พระประมุขของรัฐ ผลที่ได้รับจากการลงพื้นที่ครั้งนี้ พบว่า ทั้งพระสงฆ์ และประชาชนทั่วไปมีความพึงพอใจมากที่สุดในการบริหารประเทศของพระองค์ จึงอาจจะกล่าวได้ว่า ในยุคนี้พระพุทธรูปศาสนามีความพัฒนาแทบทุก ๆ ด้าน^{๒๖}

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๘๘ สมเด็จพระนโรดม สีหนุ พระองค์ทรงสละราชย์สมบัติ ถวายแก่พระราชบิดา พระเจ้าสุวรมนุต ทรงขึ้นครองราชย์แทน แล้วพระองค์ทรงเข้าสู่ชีวิตนัก การเมืองในฐานะเป็นประชาชน โดยได้ตั้งพรรคการเมืองขึ้นใหม่ชื่อว่า พรรคสังคมนิยม และก็ได้ได้รับชัยชนะเลือกตั้ง เป็นนายกรัฐมนตรีของกัมพูชา โดยการนำหลักธรรมทางพุทธศาสนา มาประยุกต์ใช้เป็นหลักทฤษฎีทางการเมืองมีชื่อว่า ทฤษฎีพุทธสังคมนิยม (Buddhist Socialism) ซึ่งเป็นลัทธิทางการเมืองสำหรับใช้บริหารประเทศ อันมีคำสอนทางพระพุทธศาสนาเป็นรากฐานเพื่อ สร้างพลังแห่งความเสมอภาค อันจะนำมาซึ่งความผาสุกของประชาชนผู้ยากไร้ และสร้างความเป็น ปึกแผ่นภายในชาติได้ ด้วยหลักการนี้ถือเป็นนโยบายความเป็นกลางทางการเมืองของพระองค์ที่ยึด หลักการพัฒนาตามหลักทางสายกลาง (Middle Way) ตามหลักคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัม พุทธเจ้าอย่างแท้จริง ทำให้พระองค์ทรงสามารถประสานหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาเข้ากับ หลักการปกครองทางการเมืองด้วยดีตลอดมา และเหตุผลหลักที่ทรงสร้างทฤษฎีพุทธสังคมนิยมขึ้น ก็เพื่อเป็นแนวทางในการบริหารประเทศ เพราะต้องการสร้างความเป็นเอกภาพของสถาบันหลักไว้ ด้วยกัน คือ สถาบันชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และเพื่อต่อต้านอำนาจ ระบบลัทธิคอมมิวนิสต์ที่กำลังแพร่เข้ามาในอินโดจีน และเริ่มขยายอิทธิพลเข้ามายังประเทศ กัมพูชา พระองค์จึงทรงทำการต่อสู้ด้วยการปลุกเร้าพุทธศาสนิกกัมพูชาให้เข้าใจถึงหลักการและ

^{๒๖}Yang Sam, *Khmer Buddhism and Politics from 1954 to 1984*, A resesearch Project PublicationSubport by Indochina Studies Program/Social Science Research Concil Khmer studies Institute.1945, p.12.

เหตุผล เพื่อสนับสนุนนโยบายพุทธสังคมนิยมของพระองค์ กล่าวคือ ผู้ปกครองต้องยกย่องให้เกียรติผู้อยู่ได้บังคับบัญชาและปฏิบัติต่อพวกเขาด้วยความเมตตากรุณา ตั้งมั่นอยู่ในความดี ซึ่งทัศนคติที่ตรงกันข้ามกับระบบคอมมิวนิสต์ที่สนับสนุนให้ผู้อยู่ได้ปกครองทำการ โคนล้มอำนาจผู้ปกครอง และจัดตั้งระบบการปกครองของชนชั้นกรรมาชีพแทน แทนที่จะแสวงหาแนวทางอยู่ร่วมกันอย่างสันติ พระองค์จึงไม่เห็นด้วยกับแนวความคิดระบบลัทธิของคอมมิวนิสต์ ทำให้พระองค์ประกาศถือนโยบายความเป็นกลางกับนานาชาติ จากการปฏิบัติของพระองค์จึงถือเป็นธรรมิกราชา ในการบริหารประเทศและก็เป็นการเผยแผ่หลักการทางพระพุทธศาสนาซึ่งทำให้การศึกษาพระสงฆ์ในสมัยนี้ได้รับการทำนุบำรุงส่งเสริมและเป็นที่ยอมรับจากสังคมอย่างมาก ทั้งส่วนของศาสนธรรม ศาสนทฤษฎี ศาสนสถาน และศาสนพิธี ได้มีการสืบต่อและจัดสร้างขึ้นมาใหม่หรือบูรณปฏิสังขรณ์เป็นจำนวนมาก โดยได้รับอุปถัมภ์ ค้ำจุนจากพุทธบริษัทร้อยละ ๘๕% ได้ถือเป็นพุทธมามกะ ดังที่ปรากฏชัดในฉบับรัฐธรรมนูญแห่งพระราชอาณาจักรกัมพูชา ได้บัญญัติไว้ว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ^{๖๔}

อย่างไรก็ตาม หลักทฤษฎีพุทธสังคมนิยมที่สมเด็จพระนโรดม สีหนุ ได้ถูกปฏิบัติทำลายลงตอนปลายทศวรรษที่ ๑๙ เป็นต้นมา โดยพระองค์ไม่สามารถที่จะขัดขวางแรงกดดันจากอิทธิพลภายนอก กล่าวคือ การเกิดสงครามเวียดนามกับสหรัฐอเมริกา และความขัดแย้งภายในคณะรัฐบาลของพระองค์ ซึ่งมีทัศนคติความคิดเห็นที่แตกต่างกันอันเกี่ยวข้องกับนโยบายการต่างประเทศ และในระหว่างที่พระองค์ทรงเสด็จต่างประเทศนั้น ทางคณะรัฐมนตรีภายใต้การสนับสนุนจากสหรัฐอเมริกาก็ได้ทำรัฐประหารส่งผลให้อำนาจการบริหารประเทศที่ยึดหลักการทางพระพุทธศาสนาได้สิ้นสุดลงในวันที่ ๑๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๑๑ และเป็นเหตุทำให้เกิดสงครามกลางเมืองในพระราชอาณาจักรกัมพูชาได้ประทุขึ้นและทวีคูณรุนแรงอย่างต่อเนื่องแล้วส่งผลกระทบต่อบวรพระพุทธศาสนาอย่างรุนแรงตามมาด้วย^{๖๕}

สมันนายพลลอน นอล (พ.ศ. ๒๕๑๑- ๒๕๑๘)^{๖๖} ปลายปี พ.ศ.๒๕๑๒ ประเทศกัมพูชาประสบกับปัญหาหลายประการ ไม่ว่าจะเป็นปัญหาทางการเมือง สังคม หรือเศรษฐกิจ รัฐบาล

^{๖๔} นกคต ชาติประเสริฐ, เข้านโรดม สีหนุ กับนโยบายความเป็นกลางของกัมพูชา, (กรุงเทพมหานคร : สำนักกองทุนสนับสนุนการวิจัยมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๔๐), หน้า ๘๑.

^{๖๕} ชุมพล เลิศรัฐการ, กัมพูชาในการเมืองโลก, (กรุงเทพมหานคร : วิทยุภาพลิเคชั่น, ๒๕๓๖), หน้า ๖๘.

^{๖๖} วารสารกัมพูชาสุริยา, เล่มที่ ๑๓, ปีที่ ๔๒, เดือนธันวาคม ค.ศ. ๑๙๗๐, หน้า ๑๕.

ที่รู้จักในนามพุทธสังคมนิยม ไม่สามารถแก้ปัญหาได้ในท้ายที่สุด เจ้าสิสุวตถ์สิริมะตะ (Sisowath Sirimaktak) กับทหารอีกกลุ่มหนึ่งได้ก่อกบฏให้นายพลลอน นอล (Lon Nol) โค่นอำนาจของสมเด็จพระนโรดม สีหนุ ลงขณะที่พระองค์เสด็จไปเยือนต่างประเทศ ดังนั้น ประเทศกัมพูชาได้ขนานนามใหม่ว่า สาธารณรัฐเขมร (Khmer Republic) นับแต่ ปี พ.ศ. ๒๕๑๓ เป็นต้นไป โดยมีนายพลลอน นอล เป็นประธานาธิบดีคนแรกในประวัติศาสตร์กัมพูชา ปกครองในระบอบราชานิยมหรือสังคมนิยม พระพุทธศาสนาของสมเด็จพระนโรดม สีหนุ อดีตพระมหากษัตริย์ ที่ยิ่งใหญ่หลังยุคพระมหากษัตริย์ นายพลลอน นอล ซึ่งเป็นนายกรัฐมนตรีในขณะนั้น ได้เรียนรู้มากมายเกี่ยวกับแนวนโยบายการบริหารประเทศของสมเด็จพระนโรดมสีหนุตามแบบพระพุทธศาสนาที่มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับประชาชน ไม่ว่าจะเป็นวิถีชีวิต ศิลปวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี สังคม ล้วนแต่มีหลักพื้นฐานจากพระพุทธศาสนา ดังนั้น เขาจึงตัดสินใจจะบริหารประเทศตามแนวทางนี้ ซึ่งขั้นแรก คือ บัญญัติพระพุทธศาสนาไว้ในรัฐธรรมนูญ มาตราที่ ๒ ว่า “เป็นศาสนาของรัฐ” และเปิดเสรีภาพการนับถือศาสนาทุกศาสนา ขณะเดียวกันคณะกรรมการกระทรวงกิจการศาสนา และวัฒนธรรมที่มีหน้าที่ในเผยแผ่พระพุทธศาสนาได้ทำการเปลี่ยนแปลงบทสวดมนต์แผ่เมตตา “อาภาสฐา” ในหนังสือกิติปฏิบัติสังเขป (Gihipatipatti Sangkhep) ของพุทธศาสนบัณฑิตจาก “ราชโน” มาเป็น “รัฐเก” กล่าวคือเปลี่ยนเป็น “อาภาสฐา จภุมมฐา เทวา นาคา มหิทฐิกา บุญญัง โน อนุ โมหันทตุ จีรัง รักขันตุ รัฐเก” ซึ่งมีความหมายว่า “เทวดาทั้งหลายที่อยู่ ณ อากาศก็ดี อยู่ ณ แผ่นดินก็ดี นาคทั้งหลายที่มากด้วยฤทธิ์ก็ดี จงอนุ โมทนาในบุญกุศลของข้าพเจ้าทั้งหลาย จงรักษามหาชนในรัฐให้ประสบแต่ความสุขความเจริญเป็นนิจเทอญ” เป็นการเปลี่ยนจากการแผ่เมตตาแต่พระราชา “ราชาโน” มาเป็นมหาชน “รัฐเก” แต่อย่างไรก็ตาม การทำรัฐประหาร (Coup d'état) ของนายพลลอน นอล มิได้หมายความว่ากัมพูชาจะมีความสงบสันติก็ไม่ ตรงกันข้ามสิ่งเลวร้ายได้เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง เช่น กรณีการเดินขบวนประท้วงของพระสงฆ์ และพุทธศาสนิกชนในพนมเปญ ได้นำไปสู่การฆาตกรรมข้าราชการประจำกระทรวงกิจการศาสนาและวัฒนธรรม และการเดินประท้วงของพระสงฆ์และประชาชนจากจังหวัดกำปงจาม เพื่อเรียกร้องให้รัฐบาลคืนอำนาจบริหารประเทศถวายแด่อดีตพระมหากษัตริย์สมเด็จพระนโรดม สีหนุ ซึ่งการประท้วงต่อต้านครั้งนี้ได้ฆาตกรรมสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดกำปงจาม สองคน ขณะเดียวกัน เมื่อการประท้วงนี้ได้เคลื่อนขบวนเข้ากรุงพนมเปญโดยข้ามสะพานโจรุ ยจังกวา (Chroy Chang Wa bridge) รัฐบาลก็ได้ใช้กำลังทหารเข้าสลายกลุ่มผู้ประท้วงนี้ ทำให้มีพระสงฆ์และประชาชนเสียชีวิต เป็นจำนวนมาก กระทั่งพระสงฆ์ในกรุงพนมเปญถูกทางการห้ามแสดงความคิดเห็นใด ๆ ทั้งสิ้นเกี่ยวกับการทำรัฐประหารนอกจากนี้ ยังมีกองกำลังของทหารเวียดกงหรือแนวร่วมปลดปล่อยแห่งชาติเวียดนามใต้ (Viet Cong or the National Front for the Liberation of Southern Vietnam-NLF) และเวียดมินห์ หรือสันนิบาตเพื่อเอก

ราชเวียดนาม (Viet Minh or League for the Independence of Vietnam) จำนวน ๕๐,๐๐๐ คน ได้รุกรานข้ามอธิปไตยของกัมพูชา ได้สร้างความปั่นป่วนทางเมืองจนทำให้ทั้งพระสงฆ์ นักศึกษา และพุทธศาสนิกชนเดินขบวนเรียกร้องให้รัฐบาลขับไล่เวียดกงและเวียดมินห์ออกจากประเทศกัมพูชา

จากเหตุการณ์นี้ส่งผลกระทบต่อระบบการศึกษาของพระสงฆ์ไม่สามารถที่จะหลีกเลี่ยงได้และสถาบันการศึกษาทางพระพุทธศาสนาที่ถูกระบวรการทางการเมืองเข้ามาแทรกแซงจึงไปเป็นเครื่องมือและเป็นฐานเสียงเพื่อสนับสนุนกิจการทางการเมืองของฝ่ายรัฐบาลผ่านการนิมนต์พระเถระผู้ใหญ่ ที่อยู่ในสถานะเป็นผู้บริหารสถานศึกษาของสงฆ์ส่วนใหญ่ทั่วทั้งหัวเมืองต่าง ๆ ให้มาช่วยสนับสนุนรัฐบาลอันที่จะต่อต้านระบบคอมมิวนิสต์และขณะเดียวกันพระสงฆ์ที่อยู่ในเขตปกครองของคอมมิวนิสต์ ก็ถูกชักชวนมาสนับสนุนรัฐบาลของตัวเองเช่นกัน ด้วยเหตุผลหลักของทั้งสองฝ่าย ได้ส่งผลให้พระสงฆ์ทั้งในเมืองและนอกเมืองเกิดความแตกแยกกันขาดความสามัคคีเกิดขึ้นในสังฆมพระสงฆ์ ส่วนประชาชนที่มีความศรัทธาต่อพระสงฆ์ทั้งสองฝ่ายก็มีความคิดแตกแยกเช่นเดียวกัน นี่คือ สงครามจิตวิทยาของกระบวนการทางการเมืองระหว่างฝ่ายลัทธิประชาธิปไตยกับลัทธิคอมมิวนิสต์ที่แพร่ขยายอิทธิพลเข้ามาสู่ระบบการศึกษาของพระสงฆ์อันก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไม่มีเสถียรภาพทางการศึกษาได้ปรากฏขึ้น กล่าวคือ พระสงฆ์ผู้ศึกษาธรรมะแต่ก็มีได้ปฏิบัติตนตามธรรมะอันสืบเนื่องจากสภาวะการณนั้นไม่เอื้ออำนวย จึงทำให้การศึกษาของสงฆ์ได้กลายเป็นการศึกษาทางการเมืองแทน โดยเฉพาะพระเถระผู้ใหญ่ที่อยู่ในตำแหน่งผู้บริหารจัดการศึกษาก็ถูกรัฐบาลนิมนต์มาเทศน์ถึงโทษภัยของระบบคอมมิวนิสต์ ผ่านวิทยุกระจายเสียงแห่งชาติ ให้ประชาชนได้รับทราบเข้าใจปัญหาที่จะตามมาโดยพระเถระจำนวนนั้นก็จะเป็เป้าสังหารของฝ่ายตรงกันข้ามเช่นกัน ซึ่งมีสมเด็จพระสังฆราชฮวด ตาด อธิปัตติตรวจ พระไตรปิฎก เป็นเจ้าอาวาสวัดนิโรธรังสี พระธรรมโกษาจารย์ เสข นาง เป็นศาสตราจารย์บาติ พุทธิวิทยาลัย อยู่วัดอุดมฉาโลม เป็นต้น ที่ทางฝ่ายลัทธิคอมมิวนิสต์ ได้จัดซื้อไว้ในบัญชีดำตั้งแต่ก่อนยึดกรุงพนมเปญ ซึ่งตามความเชื่อของลัทธิคอมมิวนิสต์ การยอมรับนับถือศาสนาถือว่า เป็นคอมมิวนิสต์ไม่สมบูรณ์ เมื่อเขมรแดงยึดกรุงพนมเปญได้แล้ว พระสงฆ์เหล่านั้นถูกนำไปสังหารพร้อมกันกับกลุ่มพระสงฆ์ที่เคยสนับสนุนคอมมิวนิสต์ทันทีเช่นกัน^{๓๐}

ระหว่างที่กัมพูชาอยู่ภายใต้การปกครองของนายพล ลอน นอล นับแต่เดือนมีนาคม ปี พ.ศ.๒๕๑๓-๒๕๑๖ มีจำนวนวัด ๘๘๗ แห่ง หรือหนึ่งในสามถูกทำลายด้วยการเผา และ

^{๓๐}พระสุวรรณฐา อินุทริยสัวโร (ลิ้ม), “ศึกษาเปรียบเทียบการศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศไทยกับคณะสงฆ์ในประเทศกัมพูชา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (อ้างแล้ว), หน้า ๒๑๐-๒๑๑.

ระเบิดโดยกองกำลังของเวียดกงและเวียดมินห์ พระสงฆ์ที่อยู่ต่างจังหวัดและชนบทต้องอพยพไปอยู่ในที่ปลอดภัย เช่น พระสงฆ์ต้องอพยพไปอยู่ภายใต้การอารักขาหรือศูนย์ปลดปล่อย (Liberated Zone) ของรัฐบาลนายพล ลอน นอล จำนวน ๑,๑๕๖ รูป อีก ๑๑๔ รูป มรณภาพ ๑,๑๕๓ รูปบาดเจ็บและอีก ๓๖๐ รูป ถูกจับเป็นตัวประกันของเวียดกงและเวียดมินห์ ขณะที่พระสงฆ์อีกส่วนหนึ่งต้องอพยพอยู่ศูนย์ปลดปล่อยของเขมรแดง ที่อยู่ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศซึ่งพระสงฆ์เหล่านี้ถูกรบด้วยอุดมการณ์คอมมิวนิสต์ ขณะเดียวกันกองกำลังสหรัฐอเมริกาและเวียดนามใต้ได้โจมตีขับไล่กองกำลังเวียดนามเหนือหรือเวียดมินห์ ข้ามเข้ามาดินแดนกัมพูชาภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศ และได้ทิ้งระเบิดมากกว่าแสนตัน ซึ่งการทิ้งระเบิดครั้งนี้ ทำให้มีพระสงฆ์และพุทธศาสนิกชนชาวกัมพูชาเสียชีวิตเป็นจำนวนมาก โดยไม่มีการประเมินความสูญเสียใด ๆ จาก รัฐบาล แม้รัฐบาลจะรับทราบเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นดังกล่าวแล้วก็ตาม ดังนั้น พระสงฆ์ที่อยู่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศ หลายจังหวัดต้องอพยพมายังกรุงพนมเปญ ซึ่งทำให้วัดวาอารามในกรุงพนมเปญ ไม่สามารถรองรับพระสงฆ์จำนวนมากได้^{๗๒}

กล่าวโดยสรุป การศึกษาคณะสงฆ์ ช่วงรัฐบาลลอน นอล เป็นผู้บริหารประเทศ แม้จะไม่มีการทำลายศาสนธรรม สถานที่ศึกษาก็ตามแต่ก็ได้ลดบทบาทของศาสนทายาท ซึ่งเคยเป็นผู้ที่สืบทอดอายุของพระศาสนาด้วยการสั่งสอนธรรมะ และแนะนำหลักปฏิบัติให้แก่พระนิสิตตลอดจนประชาชนได้เปลี่ยนบทบาทของตนมาเป็นนักประชาสัมพันธ์แก่ผู้บริหารประเทศแทนโดยใช้อุบายยุทธวิธีบีบบังคับพระสงฆ์ทั้งทางตรงและทางอ้อม เพื่อการสนองตอบแนวนโยบายหรือกระบวนการสงครามจิตวิทยาของทั้งสองฝ่ายที่เอาพระนิสิต นักศึกษา ประชาชนที่ได้เข้าร่วม เป็นขบวนการ และเป็นเครื่องมือสำหรับชัยชนะในการครองอำนาจเท่านั้นจนในที่สุดรัฐบาลเขมรแดงใช้ชนโยบายหลอกพระสงฆ์ เพื่อให้ฝ่ายของตนรับชัยชนะจากรัฐบาลลอน นอล ได้อย่างสมใจและกลายเป็นผู้นำประเทศที่ทำลายล้างสถาบันหลักของประเทศช่วงการปกครองด้วยเขมรแดง

สมัยรัฐบาลเขมรแดง (พ.ศ. ๒๕๑๗-๒๕๒๒)^{๗๓} วันที่ ๑๓-๑๕ เดือนเมษายน พ.ศ. ๒๕๑๗ อาจกล่าวได้ว่าเป็นวันที่ประชาชนชาวกัมพูชาควรจะได้รับความสุข ความสนุกสนานจากขนบธรรมเนียมอันเก่าแก่ กล่าวคือ เป็นวันปีใหม่ (วันสงกรานต์) แต่ความสุข ความสนุกสนานนี้เปรียบเหมือนดังความฝันที่เลื่อนลอยในจินตนาการ จากการศึกษาที่ได้การปกครองของเขมร

^{๗๒}Yang Sam., *Buddhism in Cambodia, 1795 - 1954*, Thesis of Master of arts, (cornelUniversity, 1990), P. 58-59.

^{๗๓}ธีระ นุชเปี่ยม, *การพัฒนาเศรษฐกิจและการเมืองกัมพูชา*, (กรุงเทพมหานคร : โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, ๒๕๔๒), หน้า ๗๑.

แดงได้ใช้อำนาจบีบบังคับไม่ให้ประชาชนนับถือศาสนาหรือทำพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา พร้อมทั้งขับไล่ให้ออกจากเมืองหลวง แต่ขณะเดียวกัน เขมรแดงก็พยายามชักชวนพระสงฆ์ให้มีส่วนร่วมในการเคลื่อนไหวเพื่อปฏิวัติภาคประชาชนที่ใสสะอาดบริสุทธิ์ โดยเฉพาะก่อนการเคลื่อนไหวปลดปล่อยกรุงพนมเปญ พระสงฆ์ที่อยู่ห่างไกลเมืองหลวงถูกขัดเกลาคด้วยอุดมการณ์คอมมิวนิสต์ พร้อมทั้งบังคับให้มีส่วนร่วมกับการปฏิวัติ โดยสัญญาว่า จะไม่ทำการปฏิบัติต่อพระพุทธศาสนาและพระสงฆ์

วันที่ ๑๓ เมษายน พ.ศ. ๒๕๑๘ ขณะที่กองกำลังเขมรแดงเคลื่อนเข้ายึดกรุงพนมเปญประชาชนชาวกำพูชาหวังว่าจะเป็นวันสงบ สันติภาพ ภายหลังจากการยุติการสู้รบกันระหว่างรัฐบาลสาธารณรัฐเขมรซึ่งนำโดยนายพล ลอน นอล กับเขมรแดงซึ่งนำโดยนาย ชา ลูด ซอ หรือที่รู้จักกันในนาม พอล พต ประชาชนชาวกรุงพนมเปญจึงพากันออกมาต้อนรับด้วยเสียงเชียร์พร้อมกับโบกธงผ้าสีขาว อันเป็นเครื่องหมายบ่งบอกถึงความปลาบปลื้มใจ คือกดีใจจากการยุติสงครามทางการเมือง แต่ความปลาบปลื้มใจของประชาชนก็ต้องผิดหวัง เมื่อเสียงปืนหลายนัดยิงขึ้นฟ้าเพื่อบอกให้ประชาชนรีบอพยพออกจากกรุงพนมเปญอย่างเร่งด่วนภายใน ๒๔ ชั่วโมง ดังปรากฏในภาพถ่ายของโรแลนด์ เนโว (Roland Neveu) และภาพยนตร์ที่กำกับโดย ดิท พราน (Dith Pran) เรื่องทุ่งสังหาร (The Killing Field) ซึ่งในขบวนรถของกองกำลังเขมรแดงก็มีพระสงฆ์หลายรูปอยู่ปะปนอยู่กับกองกำลังทหาร นี่คงไม่แปลกนักเนื่องจากช่วงนั้นพระสงฆ์ได้มีส่วนร่วมในการเคลื่อนไหวปฏิวัตินี้ ก่อนเขมรแดงยึดพนมเปญไม่กี่ชั่วโมง วิทยุแห่งชาติซึ่งมีแฮม เซต ดารา (Hem Keth Dara) ผู้เป็นลูกของอดีตรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย กับสมเด็จพระสังฆราชสวต ตาด (Supreme Patriarch Huot Tath) ได้ประกาศตามวิทยุกระจายเสียงเรียกร้องให้ผู้นำทางการเมืองยุติการสู้รบกัน เพื่อหันมาเจรจาด้วยสันติวิธี สมเด็จพระสังฆราชทรงมีพระดำรัสว่า “สงครามยุติลงแล้ว เราเป็นพี่น้องกันของอยู่เยียบ ๆ แต่ในบ้านของตัวเอง” นี่คงจะเป็นเสียงปรารถนาดีของพระสงฆ์ผู้นำครั้งสุดท้ายที่มีสิทธิ์ออกอากาศในช่วงรัฐบาลของนายพล ลอน นอล^{๑๔}

หลังจากรัฐบาลเขมรแดง ได้ยึดอำนาจการบริหารประเทศของรัฐบาลนายพล ลอน นอล ได้ส่งผลกระทบอย่างร้ายแรงต่อสถาบันการศึกษาของชาติทั้งฝ่ายพุทธจักรและฝ่ายอาณาจักรพร้อมกับสถาบันอื่น ๆ ด้วยที่มีอยู่ในพระราชอาณาจักกำพูชา โดยเฉพาะได้ทำลายล้างสถาบันที่เป็นมรดกสืบทอดทางวัฒนธรรมอันทรงคุณค่าของชาติให้เสื่อมลงตามด้วย กล่าวคือสถาบันการศึกษา โดยให้สถานศึกษาเป็นที่ว่างเปล่า ห้องสมุดถูกเผาทำลายพร้อมกับหนังสือตำรา

^{๑๔} นวน สุทธิมน, สงครามระหว่างสหรัฐอเมริกากับเขมรในสมัยของ ลอน นอล กับ สมัยเขมรแดง ฉบับที่ ๒, (พนมเปญ : ม.ป.ศ., ๒๐๐๕), หน้า ๑๗๖.

เลย เพราะพระภิกษุสามเณรที่บวชมาเพื่อศึกษาหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาเท่านั้น ไม่มีตามกฎข้อบังคับทั้งแปดประการ จึงถือว่าการศึกษาพระปริยัติธรรมในช่วงการปกครองของรัฐบาลเขมรแดงมีความเสื่อมที่สุดยุคหนึ่งในประวัติศาสตร์ของกัมพูชา

ดังนั้น หลังจากที่รัฐบาลเขมรแดงได้อพยพคนไปสู่ชนบทแล้วจึงมีนโยบายเกี่ยวกับการจัดการศึกษาว่า การเรียนของเยาวชนต้องควบคู่กับการผลิต กล่าวคือ นักเรียนที่เรียนในโรงเรียนประถมศึกษามีอายุระหว่าง ๕-๑๐ ปี จะต้องเรียนด้วยทำงานไปด้วยเพื่อให้ได้ผลผลิตที่ทางรัฐบาลต้องการ โดยใช้เวลาเรียนวันละ ๒-๓ ชั่วโมง นอกจากนี้จะเป็นการทำงานส่วนใหญ่ซึ่งสถานศึกษานั้นก็จะอยู่ในสหกรณ์โรงงานต่าง ๆ ใช้เป็นที่เหล่าเรียนส่วนนักเรียนในระดับมัธยมศึกษาที่เรียนตามจังหวัดต่าง ๆ ก็ดำเนินการในลักษณะเช่นกันหมด และไม่มีการเรียนการสอนระดับวิทยาลัย มีเฉพาะแต่การศึกษาทางการแพทย์เท่านั้นที่ได้ศึกษาในโรงพยาบาลตามเมืองหลวงและในศูนย์พยาบาลตามสหกรณ์ต่าง ๆ ซึ่งก็หมายความว่า การศึกษาภายใต้ระบบของเขมรมีลักษณะอย่างเดียว ก็คือ จะต้องศึกษาลัทธิคอมมิวนิสต์เพื่อทำการปฏิวัติ และปฏิบัติเพื่อสร้างผลผลิตทางการเกษตรที่จะต้องแลกด้วยชีวิต เชื้อเพลิงตามคำสั่งของเจ้าหน้าที่และปฏิบัติอย่างเคร่งครัด ผู้ที่ไม่ปฏิบัติตามก็จะถูกนำไปสังหาร ซึ่งจากการศึกษาของ เดวิด แชนเลอร์ ได้กล่าวยืนยันว่า “แผนพัฒนาประเทศ ๔ ปี ของรัฐบาล มิได้พูดถึงการพระศาสนาและจัดการศึกษาของชาติ” นอกจากจะเรียนหลักทฤษฎีคอมมิวนิสต์กับการปฏิวัติโดยสถานที่ทำงานคือ โรงเรียนอย่างแท้จริง และในเมื่อทำงานผิดพลาดก็จะต้องถูกลงโทษตามกฎหมายบังคับของโรงเรียน สำหรับการเรียนทางการแพทย์นั้นก็เพื่อที่จะรักษาคคน ไข้อย่างเดียวเท่านั้น^{๑๖}

กล่าวโดยสรุป การศึกษาช่วงการปกครองประเทศภายใต้การบริหารด้วยรัฐบาลเขมรแดง ถือว่ามีผลกระทบต่อระบบการศึกษาของพระสงฆ์อย่างมหาศาล กล่าวคือ รัฐบาลเขมรแดงได้ทำลายอาคารสถานที่สำหรับจัดการเรียนการสอน หนังสือตำราทางวิชาการต่าง ๆ ก็ถูกเผาทำลายหมดสิ้น ส่วนผู้เป็นปราชญ์มีตำแหน่งหน้าที่ในการจัดการศึกษาทั้งของพระสงฆ์และฝ่ายบ้านเมืองนั้นก็ถูกรัฐบาลเขมรแดงจับไปสังหารชีวิต ส่วนพระนิสิต นักศึกษา ที่มีอิทธิพลรองลงมาจับไปกักขังจนเสียชีวิตในเรือนจำ และถูกจับให้ลาสิกขาออกไปทำไร่ทำนาแทน ซึ่งเป็นพฤติกรรมอันโหดร้ายของเขมรแดง ส่วนการดำเนินการจัดการศึกษาของชาติ ทางรัฐบาลเขมรแดงมิได้สนับสนุนดำเนินการจัดการศึกษาอย่างจริงจัง มีเพียงการจัดการเรียนการสอนสำหรับเด็กเล็ก ๆ เพื่อให้อ่านออก เขียนได้เท่านั้น โดยมีเวลาเรียนวันละ ๒-๓ ชั่วโมง แล้วก็จะต้องไปทำงานเป็นส่วนมาก โดยมี

^{๑๖} เดวิด แชนด์เลอร์, ประวัติศาสตร์กัมพูชา, แปลโดย พรรณงาม เก่งธรรมสาร และคณะ, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๐), หน้า ๓๓๕.

ทัศนะที่ว่า “คนมีการศึกษา ย่อมเป็นผู้ต่อต้านการทำปฏิวัติรัฐประหาร” จึงเป็นเหตุที่ได้รับระบุในร่างแผนพัฒนาประเทศ ๔ ปี ของรัฐบาลเขมรแดงที่ได้ร่างแผนพัฒนาขึ้นมานั้นมิได้พูดถึงระบบการศึกษาของชาติอย่างเป็นทางการเลย

สมัยรัฐบาลของนายเฮง สัมริน และนายฮุน เซน (พ.ศ. ๒๕๒๒ - ๒๕๓๖)^{๓๖} นับตั้งแต่รัฐบาลเขมรแดงถูกโค่นล้มไปกัมพูชาได้ขนานนามใหม่ว่า สาธารณรัฐประชาชนกัมพูชา ภายใต้การหนุนหลังของเวียดนามโดยมีนายเฮง สัมริน เป็นผู้บริหารประเทศ และเป็นตัวแทนของแนวร่วมเพื่อปลดปล่อยแห่งชาติกัมพูชาและสภาพัฒนาประชาชนกัมพูชา อีกไม่กี่ปีก็ได้เปลี่ยนชื่อประเทศใหม่เป็น รัฐกัมพูชาโดยมีนายฮุน เซน เป็นนายกรัฐมนตรี การศึกษาของพระสงฆ์ในสมัยรัฐบาลนี้หลังจากได้ยึดอำนาจการปกครองประเทศของเขมรแดงได้แล้ว ทำให้การศึกษาทั้งฝ่ายพุทธจักรและอาณาจักรมีผลกระทบอย่างหนัก ซึ่งสืบเนื่องจากในระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๑๘-๒๕๒๒ ทั้งพระสงฆ์และฆราวาสที่มีความรู้ทางวิชาการต่าง ๆ ถูกรัฐบาลเขมรแดงจับไปสังหารชีวิตเป็นจำนวนมาก จึงส่งผลการให้การจัดการศึกษาในสมัยรัฐบาลนี้ขาดบุคลากรทางการศึกษาเป็นจำนวนมาก รัฐบาลจึงมีการปฏิรูประบบการศึกษาขึ้นมาใหม่อยู่หลายด้าน เพื่อให้การจัดการศึกษาได้ดำเนินต่อไป แต่ก็ยังมีอุปสรรคอยู่หลายประการ เป็นต้นว่า อาคารสถานที่สำหรับใช้เป็นสถานศึกษา อุปกรณ์การเรียนการสอนหนังสือตำราเรียนต่าง ๆ พร้อมทั้งงบประมาณที่นำมาสนับสนุนทางการศึกษาก็ยังมีไม่เพียงพอต่อความต้องการ โดยปัญหาที่เจออย่างหนักนั้น คือ การขาดแคลนครูอาจารย์ ทั้งฝ่ายบรรพชิตและฆราวาส สืบเนื่องจากบุคลากรที่ทำหน้าที่ในการจัดการเรียนการสอนถูกจับไปประหารชีวิต ในช่วงการปกครองด้วยระบบเขมรแดง และพร้อมกันนั้น พระเถระบางรูปที่มีหน้าที่ในการดำเนินการจัดการศึกษานั้น เพื่อชีวิตรอดจากการจับไปสังหาร ก็ได้ไปอาศัยอยู่ตามประเทศต่าง ๆ จนหมด

ดังนั้น จึงเป็นเหตุทำให้ระยะเวลา ๑๒ ปี ที่รัฐบาลของเฮง สัมริน-ฮุน เซน จะเปิดโอกาสให้พระภิกษุสงฆ์ได้เรียนอย่างไม่เป็นทางการก็ตาม แต่ก็ไม่มีพระภิกษุสงฆ์ที่จะไปเรียน เพราะพระสงฆ์ที่รัฐบาลอนุญาตให้เรียนนั้น ส่วนมากเป็นผู้สูงอายุอยู่ในวัยชราภาพมีอายุ ๕๐ ขึ้นไป ตามกฎข้อบังคับทั้ง ๘ ประการ ดังได้กล่าวแล้วข้างต้น สำหรับการเรียนการสอนของพระสงฆ์ อาจจะมีการเรียนการสอนเป็นบางวัด ซึ่งมีลักษณะเป็นพระภิกษุที่มีอาวุโสมากก็สอนผู้ที่มีอาวุโสรองลงมาตามลำดับ เพื่อให้พระที่บวชใหม่ได้เข้าใจหลักข้อวัตรปฏิบัติของการดำรงสมณเพศเป็น

^{๓๖}เขียน ชีรวินัยและสุนัย ผาสุก, กัมพูชา : ประวัติศาสตร์ สังคมเศรษฐกิจ ความมั่นคงการเมือง และการต่างประเทศ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยและสถาบันเอเชียศึกษาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๖๑.

บรรพชิตตามหลักพระธรรมวินัยที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติไว้ ส่วนการได้รับสนับสนุนจากรัฐบาลในการดำเนินการจัดการศึกษานั้นไม่มี มีเพียงการจัดพิมพ์หนังสือธรรมะไปแจกตามวัดต่างๆ เพื่อให้พระภิกษุสงฆ์ได้ศึกษากันเอง เนื่องจากพระสงฆ์มีประสบการณ์ชีวิตมามากพอรัฐจึงไม่ให้ความสำคัญในเรื่องนี้

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๓๔ ทางรัฐบาลได้อนุญาตให้พระสงฆ์เข้ามาบวชโดยเสรี ไม่มีการจำกัดเรื่องของอายุของผู้ที่เข้ามาบวชได้รับ โพรทของของพระพุทธศาสนาอย่างในครั้งก่อน ซึ่งสืบเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงระบบการปกครองจากระบบคอมมิวนิสต์มาเป็นรัฐกัมพูชาประชาธิปไตย และได้เปลี่ยนจากสาธารณรัฐประชาชนกัมพูชามาเป็น รัฐกัมพูชา ซึ่งได้บัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญแห่งชาติว่า “พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาของรัฐ” โดยหลักรัฐธรรมนูญฉบับนี้ได้อนุญาตให้เปิดโรงเรียนสอนบาลี และพระธรรมวินัย โดยทางประเทศกัมพูชาเรียกว่า ศาลาพุทธศึกษา ปฐมศึกษา ได้เกิดขึ้นในปีนั้น แต่ก็ต้องเจอปัญหาอุปสรรคเป็นจำนวนมากของการดำเนินการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในระยะแรก เพราะยังขาดบุคลากรที่ทำหน้าที่ในการจัดการเรียนการสอน พร้อมกับอาคารสถานที่อุปกรณ์การเรียนการสอน ก็ยังมีไม่เพียงพอและก็ยังต้องการสนับสนุนจากคณะรัฐบาล ในเรื่องของงบประมาณเพื่อนำมาช่วยดำเนินการจัดจ้างครูอาจารย์มาสอนด้วย เป็นเหตุให้กุลบุตรที่เข้ามาบวชใหม่ตามชนบทนั้น ไม่ได้เรียนเกี่ยวกับหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาแม้แต่การท่องบทสวดมนต์และรักษาข้อวัตรปฏิบัติให้ถูกต้องตามพระธรรมวินัยเท่านั้น ซึ่งการวิจัยของพระระพิน ดวงลอย ได้สรุปเกี่ยวกับสภาพของพระสงฆ์กัมพูชา ในช่วงการปกครองด้วยระบบเขมรแดง มีลักษณะ ๕ ประการ ดังนี้^{๑๘}

๑) สมัยเขมรแดงห้ามพระสงฆ์ทำกิจกรรมเกี่ยวกับศาสนา และได้ทำลายสถาบันการศึกษาของสงฆ์ จึงทำให้ระบบการศึกษาของสงฆ์ในสมัยรัฐบาลลอน นอล ไม่ได้รับการฟื้นฟูในช่วง ๑๐ ปีแรก พร้อมทั้งขาดการเหลียวแลรวมทั้งการสนับสนุนในสมัยต่อมา

๒) ขาดบุคลากรทางศาสนา คือพระภิกษุสามเณรที่ทำหน้าที่เป็นผู้จัดการเรียน การสอนเพื่อนำความรู้ไปเผยแผ่สู่ประชาชนกัมพูชา เพราะจำกัดอายุของคนที่เข้ามาบวช

๓) พระสงฆ์ที่มีความรู้ความสามารถ ในระหว่างการทำปฏิวัติ ส่วนมากถูกจับ ไปสังหาร เป็นเหตุทำให้รัฐบาล เฮง สัมริน ขาดทรัพยากรบุคคลทางศาสนาที่มาทำหน้าที่ฟื้นฟูการศึกษาของสงฆ์ขึ้นมาใหม่

^{๑๘} พระระพิน ดวงลอย, การศึกษาสถานภาพของพระสงฆ์กัมพูชา ระหว่าง ค.ศ. ๑๙๗๕-๑๙๙๕, สารนิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิตประวัติศาสตร์เอเชีย, (อ้างแล้ว), ๒๕๔๕, หน้า ๔๒.

๔) ระบบการปกครอง และอุดมการณ์ทางการเมืองภายในรัฐบาล เฮง สัมริน เป็นตัวสกัดกั้นการพัฒนารูปการศึกษาของสงฆ์ไม่มีประสิทธิภาพ ไม่ตรงตามทิศทางควรที่จะเป็น

๕) ความมั่นคงของรัฐ จึงจำเป็นต้องนิมนต์พระสงฆ์ให้เข้ามาศึกษาลัทธิทางการเมืองของฝ่ายรัฐบาล เพื่อนำความรู้ไปบอกเล่าให้ประชาชนรับทราบ พระสงฆ์จึงกลายเป็นศูนย์กลางประสานงานระหว่างรัฐและประชาชน เป็นเหตุให้พระสงฆ์มีภารกิจทางการเมืองมากกว่าการศึกษาหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา

ดังนั้น จากลักษณะทั้ง ๕ ประการ เป็นการชี้ให้เห็นชัดถึงสภาพการศึกษาของพระสงฆ์ช่วงการปกครองด้วยรัฐบาล เฮง สัมริน - ฮุน เซน กล่าวคือ รัฐบาลได้ใช้ช่องทาง ทางด้านพระพุทธศาสนา เพื่อประสานรอยร้าวระหว่างประชาชนกับรัฐบาล อันที่จะได้มาซึ่งอำนาจในการบริหารประเทศ และก็เป็นเหตุที่สถาบันการศึกษาของสงฆ์ถูกชักจูงเข้าสู่วัฏจักรแห่งการเมืองหรือเป็นเครื่องมือของนักการเมืองทั้งทางตรงและทางอ้อม โดยปัจจัยเหล่านี้ล้วนแล้วส่งผลกระทบต่อระบบการศึกษาพระปริยัติธรรมของพระสงฆ์โดยตรง การดำเนินการจัดการศึกษาก็ไม่มีประสิทธิภาพ ประกอบกับขาดการดูแลสนับสนุนอย่างจริงจังจากพระเถระชั้นผู้ใหญ่และความช่วยเหลือจากรัฐบาลอย่างสุจริตใจ เพราะการศึกษาของสงฆ์กลับเป็นการศึกษาทางการเมืองแทน

นอกจากนี้รัฐบาลได้ประกาศให้มีโรงเรียน วัด ระบบเงินตรา ครอบครั้ว และสถาบันทางสังคมอื่น ๆ ที่เคยถูกยกเลิกไปในสมัยการปกครองของเขมรแดงกลับมามีชีวิตชีวาอีกครั้ง โรงเรียนทั่วประเทศเริ่มเปิดสอนใน พ.ศ. ๒๕๒๒ มีการบวชพระ ตลอดจนการบูรณะวัดต่าง ๆ ทั่วราชอาณาจักร อดีตพระสงฆ์หลายคนครั้ง ได้ทราบข่าวการให้สิทธิเสรีภาพการนับถือศาสนา ก็ได้ออกมาประกาศตัวว่ายังรักษาความเป็นสมณะเพศ แม้ว่าผ้าเหลืองจะถูกเขมรแดงบังคับให้ถอดออกก็ตาม บางคนก็กล่าวว่าการใส่ชุดเสื้อผ้า (สีดำ เป็นผ้าที่แสดงเอกลักษณ์ขององค์กรเขมรแดง) ที่เขมรแดงมอบให้ นั้น ฝืดข้อมไม่ตกเนื่องจากไม่ได้ปล่อยจิตใจให้ยินดีไปด้วย บางคนนุ่งผ้าชุดขาวเพื่อรอการจัดพิธีอุปสมบทเป็นทางการ ดัง สาวเวือน (Duong Savouen) ผู้อำนวยการสำนักงานศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดเกาะกง ระบุว่า มีพระบางรูปประกาศตัวมาจากเวียตนาม และบางรูปว่ามาจากประเทศไทยซึ่งลี้ภัยในสมัยเขมรแดง จากปัญหาการขาดแคลนคณะสงฆ์ข้างต้น ทำให้ทางการซึ่งนำโดยเฮง สัมริน (Heng Samrin) เจีย ซิม (Chea Sim) และฮุน เซน (Hun Sen) ได้จัดพิธีกรรมบวชอุปสมบทเป็นทางการ โดยนิมนต์คณะสงฆ์มาจากกัมพูเจียกรอม ซึ่งอยู่บริเวณเวียตนามทางตอนใต้ ที่ในอดีตเคยเป็นดินแดนของกัมพูชาแต่ต่อมาตกอยู่ใต้การปกครองของเวียตนาม จำนวน ๘ รูป มาเป็นพระอุปัชฌาย์ แต่พระอาจารย์ ตุง ซึ่งเป็นหนึ่งในพระอุปัชฌาย์มรณภาพในระหว่างเดินทางมากรุงพนมเปญ อีกรูปหนึ่งเป็นผู้มาสังเกตุการณ์ซึ่งเป็นพระในนิกายมหายาน การบวชในครั้งนี้ทางรัฐบาลหรือทางการ ได้คัดเลือกอดีตพระสงฆ์ที่เคยเป็นพระบวชมาประมาณ ๒๐-๔๐ ปี

และเคยเป็นอาจารย์ ผู้มีความรู้ความสามารถ และเป็นผู้มีศึลบริสุทธีไม่ปนเปื้อนด้วยมลทินทางโลก กล่าวคือไม่เคยแต่งงานในยุคเขมรแดงมาเข้าในพิธีอุปสมบท ๗ รูป เมื่อวันที่ ๑๙ กันยายน พ.ศ. ๒๕๒๒ ณ วัดอุณาโลม กรุงพนมเปญ^{๘๙} ซึ่งมีรายชื่อ ดังนี้

๑) พระเกิด วาย (Koeut Vay) จากจังหวัดกำปงธม อายุ ๘๒ ปี

๒) พระปรัก ดิต (Prak Dith) จากจังหวัดตาแก้ว อายุ ๖๗ ปี

๓) พระดิน สารุน (Din Sarun) จากจังหวัดกันดาล อายุ ๕๕ ปี

๔) พระอืด สุ่ม (Et Som) จากจังหวัดตาแก้ว อายุ ๕๕ ปี

๕) พระนนท์ แจ็ค (Nuon Gget) จากจังหวัดตาแก้ว อายุ ๕๕ ปี (ปัจจุบันมีตำแหน่งเป็นสมเด็จพระมหาสุเมธาธิบดีนันทน์ แจ็ค สมเด็จพระสังฆนายกแห่งพระราชอาณาจักร กัมพูชา)

๖) พระแกน วงษ์ (Kaen Vong) จากจังหวัดไพรเวง อายุ ๕๔ ปี

๗) พระเทพ วงษ์ (Tep Vong) จากจังหวัดเสียมเรียบ อายุ ๔๗ ปี (ปัจจุบันมีตำแหน่งเป็นสมเด็จพระอัครมหาสังฆราชาธิบดีเทพ วงษ์ สมเด็จพระมหาสังฆราชา คณะมหานิกาย แห่งพระราชอาณาจักรกัมพูชา)

พิธีการอุปสมบทได้เปิดอย่างกว้างขวางทั่วประเทศ ทั้งอดีตพระสงฆ์และผู้มีความประสงค์มีสิทธิ์เข้ามาบวช พระพุทธศาสนาได้ฟื้นฟู และปรากฏแก่สายตาของพุทธศาสนิกชนชาว กัมพูชาอีกครั้ง วัดวาอาราม โบสถ์ วิหาร กุฏิ ศาลาที่ถูกทำลายในสมัยเขมรแดงได้ซ่อมแซม และบูรณะใหม่ คัมภีร์ทางศาสนาตำรับ ตำรา หนังสือ เอกสารได้รวบรวมและจัดพิมพ์เผยแพร่ไปยัง บรรดาห้องสมุด โรงเรียน วัดวาอาราม ซึ่งนับได้ว่าเป็นศักราชใหม่ของพระพุทธศาสนาในประเทศ กัมพูชา^{๙๐}

ในปี พ.ศ. ๒๕๓๑ รัฐบาล PRK ดูเหมือนว่าจะเล็งเห็นถึงความสำคัญของ พระพุทธศาสนามากขึ้น แม้ว่าจะมีการจำกัดอายุผู้มาบวชและไม่ให้บงของประเทศมาสับสนุนก็ตาม แต่รัฐบาลก็ได้เป็นขวัญกำลังใจให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการบูรณะวัดเพื่อเป็นสาธารณะ ประโยชน์หรือเป็นที่พึ่งทางใจ และในปีเดียวกันนั่นเองก็เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง กล่าวคือเวียตนามได้ให้คำมั่นสัญญาว่าจะถอนกำลังออกจากประเทศกัมพูชาในเร็ววัน ขณะเดียวกัน

^{๘๙} Ian Harris, *Cambodian Buddhism : History and Practice*, (Chiang Mai : Silkworm Books, 2006), p. 192.

^{๙๐} โกลด ธิดา, *พระพุทธศาสนาในชีวิตชาวเขมร*, (พนมเปญ : มหาวิทยาลัยแห่งพนมเปญ, ๑๙๙๕), หน้า ๑๓๔.

ฮุน เซน (Hun Sen) ซึ่งเป็นนายกรัฐมนตรีในขณะนั้นก็ได้พบปะกับสมเด็จพระนโรดม สีหนุ บ่อยครั้งระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๓๑-๒๕๓๒ ซึ่งเป็นสัญญาณบ่งบอกถึงการกลับสู่สภาพปกติทางการเมือง ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๓๒ นายกรัฐมนตรี ฮุน เซน ได้กล่าวขอโทษอย่างเป็นทางการว่า “เป็นความผิดในการจำกัดสิทธิผู้มาบวช เป็นความผิดพลาดของเขาเองและรัฐบาลชุดแรก” เหตุผลที่กล่าวขอโทษเนื่องจากว่า นายกรัฐมนตรี ฮุน เซน และคณะรัฐบาลได้พบเห็นพระในเมืองหลวงมีจำนวนน้อยและมีอายุค่อนข้างมาก ไม่เพียงพอต่อพิธีกรรมทางศาสนาและความต้องการของประชาชนขณะเดียวกันในต่างจังหวัดมีพระจำนวนมากแล้วแต่มีอายุต่ำกว่า ๕๐ อีกทั้งนาย ฮุน เซน ก็เคยเป็นเด็กวัด ขณะที่ เฮง สัมริน ซึ่งเป็นเลขานุการพรรค และเจีย ชิม ซึ่งเป็นประธานรัฐสภา ล้วนแต่เป็นอดีตพระสงฆ์ เช่นเดียวกับ ซุน จุก มิญ (Son Ngoc Minh) และ ตู สามุต (Tou Samouth) ซึ่งเป็นแกนนำพรรคคนแรก ๆ ก็เคยเป็นอดีตพระสงฆ์เหมือนกัน และในปีเดียวกันวิหิตูแห่งชาติพนมเปญ ได้เผยแพร่ข่าวรัฐบาลจัดพิธีทำบุญแก่พระบรมสารีริกธาตุมาประดิษฐานไว้ที่พระจุฬามณีเจดีย์ กรุงพนมเปญ พร้อมทั้งจัดพิธีทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ผู้ที่เสียชีวิตในสมัยเขมรแดง และนำเอาอัฐิของประชาชนเหล่านั้นมาบรรจุไว้ที่เจดีย์วัดหลวง และวัดเชิงเอก กรุงพนมเปญ ซึ่งบ่งบอกว่ารัฐบาลเริ่มหันเข้าสู่ศาสนามากขึ้น ขณะเดียวกัน ก็พยายามทำความเข้าใจและสร้างความสัมพันธ์ไมตรีอย่างใกล้ชิดระหว่างรัฐบาลกับประชาชน โดยมีศาสนาเป็นเครื่องมือในการนำไปสู่การกระชับความใกล้ชิด

ต่อมารัฐบาลได้ทบทวนกฎหมายว่าด้วยการจำกัดอายุผู้เข้ามาบวช โดยได้ออกหนังสือเลข ๔๕๑ ลงวันที่ ๒๖ มกราคม ปี พ.ศ. ๒๕๓๒ เพื่อยกเลิกข้อจำกัดเสรีภาพการเข้ามาบวชหนังสือเลข ๐๓/๘๕ มีใจความว่า “เพื่อรักษาพระพุทธศาสนาให้คงอยู่กับสังคมกัมพูชา เพื่อปฏิบัติตามพุทธานุญาติและพุทธบัญญัติที่ปรากฏในพระไตรปิฎก เพื่อสอดคล้องต่อความต้องการของประเทศ ดังนั้น ประชาชนทุกคนมีสิทธิเข้ามาบวชตามความปรารถนาไม่มีการจำกัดเรื่องอายุ แต่ต้องให้ถูกต้องตามระกฎระเบียบคือมีพระอุปัชฌาย์และขออนุญาตจากเจ้าหน้าที่รัฐประจำท้องถิ่น ในช่วงระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๑๘ - ๒๕๒๒ มีพระสงฆ์บางรูปได้ลี้ภัยทางการเมือง มาอยู่ชายแดนไทย กัมพูชา เพื่อทำพิธีอุปสมบท เช่น พระมหาสิริสุวณ โฉม พิน แสม และอีกรูปหนึ่งซึ่งเป็นพระชาวกัมพูชาที่มีส่วนสำคัญในการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาและประเทศชาติคือพระมหาโฆษานันท์หลังจากสำเร็จการศึกษาในระดับดุษฎีบัณฑิตจากมหาวิทยาลัยนาลันทา (Nalanda University) ในประเทศอินเดีย ก็ได้เดินทางมาประเทศไทยเพื่อปฏิบัติธรรมที่วัดชัยนา จังหวัดนครศรีธรรมราช ท่านเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการช่วยเหลือผู้อพยพโดยจัดตั้งศูนย์อพยพ ขอความช่วยเหลือจากนานาชาติ และเป็นพระอุปัชฌาย์ให้ผู้ที่อยู่ศูนย์ที่มีความประสงค์จะบวช นอกจากรับผิดชอบผู้อพยพแล้ว ท่านยังได้เป็นผู้ประสานงานให้นักการเมืองได้หันมาเจรจากันด้วยสันติวิธี ท่านยังให้อภัยเสมอแก่เขมรแดง

ซึ่งในขณะนั้นศูนย์อพยพที่ชายแดนไทยกัมพูชามีจัดตั้งรัฐบาลผสมกัมพูชาประชาธิปไตย (Coalition Government of Democratic Kampuchea) โดยความร่วมมือสามฝ่ายคือสมเด็จพระนโรดม สีหนุ, ซอน ซาน และเฮียง ซารี ตัวแทนกัมพูชาประชาธิปไตย หรือเขมรแดง พระสงฆ์ก็ถูกควบคุมด้วยกลุ่มทั้งสามฝ่ายนี้เช่นกัน เช่น ศูนย์บี (Site B) เป็นพระสงฆ์ฝ่ายสมเด็จพระสีหนุ ศูนย์ ๘ (Site 8) เป็นพระสงฆ์ฝ่ายเขมรแดง และศูนย์ ๒ (Site 2) เป็นพระสงฆ์เขมรอพยพหรือที่เรียกว่าเป็นฝ่ายของ ซอน ซาน (Son San) ซึ่งเป็นอดีตนายกรัฐมนตรี ผู้นำเขมรแดง เช่น เฮียง ซารี ได้กล่าวยอมรับความผิดพลาดไว้ว่า “เป็นความผิดพลาดทางการเมืองของกัมพูชาประชาธิปไตย” และยังให้การต้อนรับอย่างอบอุ่นแก่พระชาวกัมพูชาชื่อพระเบล พุง ที่อาศัยอยู่ที่คาลิฟอร์เนีย ที่มาเยือนศูนย์อพยพเขมรแดง และในปี พ.ศ. ๒๕๓๔ ทางรัฐบาลได้ต้อนรับประชาชนที่อพยพลี้ภัยที่ชายแดนไทยกัมพูชากลับสู่ประเทศ ตามข้อตกลงสนธิสัญญาปารีส เพื่อพัฒนาการเมืองแบบประชาธิปไตยโดยมีการเลือกตั้งจากผู้มีสิทธิออกเสียง^{๙๐}

ระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๓๔ - ๒๕๓๖ สมเด็จพระนโรดม สีหนุ เสด็จกลับสู่ประเทศเพื่อเป็นประมุขของรัฐ และได้นำมาซึ่งนิกาชธรรมยุติ เพราะนับจากเขมรแดงถูกโค่นล้ม การจัดตั้งคณะสงฆ์ไม่มีนิกาย ประธานสงฆ์เทพวงษ์ได้กล่าวว่า “ในเวลานี้สงฆ์ไม่มีความแตกต่างกันระหว่างสองนิกายมีเพียงแต่คณะสงฆ์กัมพูชาที่เรียกว่าคณะสงฆ์ของเรา” จากคำกล่าวของพระอุ้ม สุ่ม ได้ยืนยันว่า “การปกครองสงฆ์ภายใต้รัฐบาลเฮง สัมริน ไม่มีพระสงฆ์มหานิกายหรือธรรมยุตินิกาย แต่เป็นคณะสงฆ์ผู้รักชาติ” โปสแมนน์ (LOschmann) เรียกว่า “เป็นคณะสงฆ์เอกภาพชาติ” สมเด็จพระนโรดม สีหนุ ได้เป็นประมุขของชาติ ทรงวางพระองค์เป็นกลางทางการเมืองเป็นพุทธศาสนูปถัมภ์ทรงแต่งตั้งประธานสงฆ์เทพวงษ์ ให้มีตำแหน่งเป็นสมเด็จพระสังฆราช คณะมหานิกายพระบุญศรีมีตำแหน่งเป็นสมเด็จพระสังฆราช คณะธรรมยุตินิกาย จึงนับได้ว่าพระพุทธศาสนาในประเทศกัมพูชากลับมีสองนิกายอีกครั้งและมีความเจริญพอสมควร จากความไม่มีกลับสู่ความมีหรือที่เรียกว่าเริ่มต้นจากศูนย์ดังที่พระเทพวงษ์ (สมเด็จพระสังฆราช) ได้กล่าวว่า “พระพุทธศาสนามีความเจริญก้าวหน้ามากพอสมควร” สรุปยอดรวมจำนวนพระสงฆ์ระหว่างปี ค.ศ. ๒๕๒๘ - ๒๕๓๒ มีประมาณ ๓,๒๕๐ รูป และเพิ่มขึ้นในปี พ.ศ. ๒๕๓๓ ซึ่งมีประมาณ ๑๔,๔๐๐ รูป จำนวนสามเณร ประมาณ ๖,๕๐๐ องค์

สรุปได้ว่า การปกครองคณะสงฆ์ในยุคนี้ก็มีการเปลี่ยนอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งเป็นไปตามสถานการณ์ของบ้านเมืองที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขของรัฐ เป็นพุทธศาสนูปถัมภ์ โดย

^{๙๐}Ian Harris, *Cambodian Buddhism : History and Practice*, (Chiang Mai : Silkworm Books, 2006), Pp. 207-208.

พระมหากษัตริย์ทรงมอบถวายในตำแหน่งต่างๆ ตามพระราชประเพณี เช่น พระสงฆนายก คณะมหานิกายมีตำแหน่งสมณศักดิ์เป็นสมเด็จพระมหาสุเมธาธิบดี หรือพระสังฆราชคณะมหานิกาย พระสงฆนายก คณะธรรมยุตินิกาย มีตำแหน่งสมณศักดิ์ในนามสมเด็จพระสุคันธาธิบดีหรือพระสังฆราชคณะธรรมยุตินิกาย โดยทรงลงพระปรมาภิไธย ประกาศไว้ในพระราชกฤษฎีกา ส่วนการจัดการศึกษาในสมัยรัฐบาลเฮง สัมริน-ฮุน เช่น ได้เริ่มใช้หลักสูตรใหม่ ตามที่กระทรวงธรรมการและศาสนา ได้ประกาศใช้ตาม เลขที่ ๕๕ กทศ.สร. ลงวันที่ ๒๔ เมษายน พ.ศ. ๒๕๔๔ เพื่อจัดการศึกษาทุกสำนักเรียนทั่วประเทศให้เป็นไปในแนวทางเดียวกัน

๒.๖ พัฒนาการของพระพุทธศาสนาในสมัยปัจจุบัน (พ.ศ.๒๕๓๖-๒๕๕๒)

การจัดตั้งรัฐบาลผสมกัมพูชาประชาธิปไตยของอดีตนักการเมืองสำคัญทั้งสามฝ่าย ไม่สามารถทำให้ประเทศกัมพูชา มีความสงบสุขได้ ยังมีความขัดแย้งกันอย่างรุนแรงขณะเดียวกัน การจัดตั้งรัฐบาลพนมเปญ (สาธารณรัฐประชาชนกัมพูชา) ของเฮง สัมริน , เจีย ชิม และฮุน เซน กลับได้รับความสนับสนุนจากประชาชนเป็นอย่างดี แต่อย่างไรก็ตามทั้งรัฐบาลผสมของกัมพูชาประชาธิปไตย กับรัฐบาลพนมเปญยังมีความขัดแย้งกันจนนำไปสู่การสู้รบกันด้วยกองกำลังของตน ดังนั้นเพื่อยุติความขัดแย้งทางการเมืองดังกล่าว องค์การสหประชาชาติจึงได้เข้ามาทำหน้าที่เป็นคนกลาง โดยให้นักการเมืองทุกฝ่ายหันมาเจรจากันด้วยสันติวิธี ที่สำคัญคือปี พ.ศ. ๒๕๓๔ มีการลงนามในสนธิสัญญาปารีส (Paris Agreements) ว่าด้วยความตกลงทางการเมืองสมบูรณ์แบบเกี่ยวกับความขัดแย้งในกัมพูชา (Agreements on a Comprehensive Political Settlement of the Cambodian Conflict) เป็นข้อตกลงนำไปสู่การยุติสงครามและนำมาซึ่งการปรองดองแห่งชาติ ทำให้ผู้นำทางการเมืองหันมาเจรจากัน เช่น ตัวแทนของสาธารณรัฐประชาชนกัมพูชา หรือพรรคประชาชนกัมพูชา (Cambodia People 's Party - CPP) ตัวแทนเขมรแดง (Democratic Kampuchea -DK) ตัวแทนของแนวร่วมเพื่อปลดปล่อยเขมร (Khmer People's National Liberation Front -KPNLE) ตัวแทนของฟุนซินเปก (National United Front for an Independent ,Neutral ,Peaceful, and Cooperative Cambodia – FUNCIPPEC) ทั้งสี่กลุ่มมีสมเด็จพระนโรดม สีหนุเป็นผู้ประสานงานอีกส่วนหนึ่งด้วยความสนับสนุนร่วมมือขององค์การบริหารชั่วคราวของสหประชาชาติในกัมพูชาหรือที่เรียกว่า อันแทก (United National Transitional Authority in Cambodia - UNTAC) ซึ่งให้ประเทศกัมพูชาไปสู่การเลือกตั้งตามระบบประชาธิปไตยในปี พ.ศ. ๒๕๓๖ แม้ว่าตัวแทนกัมพูชาประชาธิปไตย หรือเขมรแดงปฏิเสธที่จะเข้าร่วมก็ตาม^{๑๒}

^{๑๒} ชีระ นุชเปียม, การพัฒนาเศรษฐกิจและการเมืองกัมพูชา, (อ้างแล้ว), หน้า ๑๖๘-๑๗๖.

องค์การสหประชาชาติในนาม UNTAC ได้ทำหน้าที่ของคุณเป็นผู้พิทักษ์ รักษาความสงบสันติภาพในกัมพูชา ประการแรกคือส่งกลับผู้อพยพทั้งหมดจากชายแดนไทยกัมพูชาซึ่งมีพระมหาโฆษานนท์เป็นผู้นำ และประการต่อมาคือการเลือกตั้งทั่วไปในเดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๓๖ โดยมีพรรคการเมืองสำคัญ ๆ เช่น พรรคประชาชนกัมพูชาของเฮง สัมริน ฮุน เซน และเจีย ชิม พรรคเสรีประชาธิปไตยแนวพุทธ (Buddhist Liberal Democratic Party-BLDP) ของซอน ซาน พรรคฟุนชินเปก ของเจ้านโรดมรณฤทธิ์ และอีกหลายพรรค ซึ่งพรรคการเมืองเหล่านี้ได้เอาพระพุทธศาสนา มาโฆษณาหาเสียง การเลือกตั้งครั้งนี้ มีประชาชนและพระสงฆ์เป็นจำนวนมากออกมาใช้สิทธิ์เลือกตั้งเกินกว่าเป้าหมายของอันแทกที่คาดไว้ ผลการเลือกตั้ง พบว่า พรรคฟุนชินเปกได้คะแนนเสียงร้อยละ ๔๕ ของผู้มาใช้สิทธิ์ และได้ ๕๘ ที่นั่งจากจำนวน ๑๒๐ ที่นั่งของสภาร่างรัฐธรรมนูญ พรรคประชาชนกัมพูชาด้วยคะแนนเสียงร้อยละ ๓๘ ของผู้มาใช้สิทธิ์และได้ ๕๑ ที่นั่ง พรรคเสรีประชาธิปไตยแนวพุทธได้คะแนนเสียงร้อยละ ๔ และได้ ๑๐ ที่นั่ง นอกจากนั้นก็ยังมีกลุ่มหนึ่งที่เรียกว่าขบวนการปลดแอกแห่งชาติกัมพูชา (Mouvement de Liberation Nationale du Kampuchea - MOULINAKA) ได้ ๑ ที่นั่ง^{๕๓}

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากไม่มีพรรคการเมืองใดได้เสียงข้างมาก และมีแนวโน้มที่จะเกิดสงครามกลางเมืองอีกครั้ง สมเด็จพระนโรดม สีหนุ ทรงตระหนักถึงภาวะจำเป็นดังกล่าว จึงได้ทรงขอให้เจ้านโรดมรณฤทธิ์ (Prince Norodom Ranariddh) และนายฮุน เซน (Hun Sen) ร่วมกันเป็นผู้นำรัฐบาลแห่งชาติชั่วคราว (Provisional National Government) ในฐานะนายกรัฐมนตรีคนที่หนึ่ง และนายกรัฐมนตรีคนที่สอง ซึ่งอาจจะเรียกได้ว่าเป็นครั้งแรกแห่งประวัติศาสตร์โลกที่มีนายกรัฐมนตรีพร้อมกันสองคนอย่างใดก็ตาม การจัดตั้งรัฐบาลผสม ปัญหาที่ตามมาก็คือการแบ่งอำนาจ แม้ว่ารัฐธรรมนูญใหม่ได้แบ่งอำนาจการบริหารไว้อย่างชัดเจน แต่สำหรับประเทศที่มีสองนายกรัฐมนตรีเป็นเรื่องยาก แม้มีการเสนอให้แบ่งอำนาจ ๕๐ ต่อ ๕๐ แต่ FUNCIPPEC เสียเปรียบ CPP หลายอย่างไม่ว่าจะเป็นกองกำลังทหาร โครงสร้างการจัดตั้งของพรรคที่ยังไม่เข้มแข็ง ขาดแคลนบุคลากรที่มีความรู้ความสามารถที่จะเข้าดำรงตำแหน่งระดับสูงในหลายกระทรวง รวมทั้งการที่ CPP ดูแลกระทรวงที่สำคัญ ๆ หลายกระทรวง อย่างไรก็ตาม ภายหลังจากเลือกตั้งปี พ.ศ. ๒๕๓๖ รัฐธรรมนูญได้ขนานนามประเทศกัมพูชาเป็น “พระราชอาณาจักรกัมพูชา” มาตราที่ ๑๑๐ ได้กำหนดคำขวัญของประเทศว่า “ชาติ ศาสนา (หมายถึงพระพุทธศาสนา) และพระมหากษัตริย์” ชาวกัมพูชาทั้งสองเพศมีสิทธิ์ในการนับถือศาสนาเสรีภาพการนับถือศาสนา และการปฏิบัติศาสนา รัฐให้ความป้องกันในกรณีการเคารพความเชื่อและการนับถือศาสนาไม่ส่งผลกระทบต่ออภิปรัชญาหรือ ความสันติสุขของสาธารณชน พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาของรัฐ (ม.๔๓) ในด้านการศึกษา ชาวกัมพูชามีสิทธิ์

^{๕๓}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๑-๑๘๓.

ได้รับการศึกษาจากภาครัฐอย่างน้อย ๕ ปี รัฐให้ความสำคัญสนับสนุนการเผยแผ่ และส่งเสริมโรงเรียน บาลี และพุทธศึกษา (ม.๖๘) เป็นที่น่าสังเกตหลังจากเลือกตั้ง พระพุทธศาสนาได้ทำหน้าที่อย่าง สำคัญยิ่งในด้านสร้างสันติภาพและพัฒนาสังคม ผู้ที่เป็นตัวแทนพระพุทธศาสนาในช่วงนั้น ได้แก่ สมเด็จพระมหาโฆษนันท ได้ช่วยเหลือประชาชนชาวกัมพูชาทุกฝ่าย สมเด็จพระทรงเป็นเครื่องหมายใน การเสริมสร้างสันติภาพในกัมพูชาทุก ๆ พระราชกรณียกิจที่ทรงทำส่วนแต่บ่งบอกถึงการสร้าง สันติภาพให้หวนกลับคืนสู่สภาพเดิมเหมือนดังในอดีตที่เคยเป็น ทุกครั้งที่มีการประชุมนานาชาติว่า ด้วยการเจรจาสันติภาพกัมพูชา “Peace Negotiations” ทรงเป็นตัวกลางฝ่ายกัมพูชา และเป็นผู้ ประนีประนอมปรองดองกับผู้นำกัมพูชาทุกฝ่าย พร้อมทั้งเรียกร้องให้ผู้นำกัมพูชาทุกฝ่ายมีสติ อดกลั้นการใช้ความรุนแรง วางอาวุธจับพระธรรมดั่งพระคำรัสของท่านที่ว่า “สันติภาพคือ เป้าหมายของเราทุกคน”^{๔๔}

การเคลื่อนไหวของสมเด็จพระมหาโฆษนันท เป็นตัวอย่างที่ดีสำหรับพระสงฆ์รุ่นหลังกล้า มีส่วนร่วมในการพัฒนาสังคมมากขึ้น ดังกรณีการเปิดสมัชชาชาติว่าด้วยพระพุทธศาสนากับพัฒนา สังคมเขมร “National Seminar on Buddhism and the Development of Khmer Society” เมื่อวันที่ ๒๑-๒๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๓๗ ณ กรุงพนมเปญ สมเด็จพระมหาโฆษนันทกับสมเด็จพระมหาสุ เมธาธิบดีเทพวงศ์ และสมเด็จพระสุคันธาธิบดีบัวศรี พร้อมทั้งสงฆ์ระดับผู้นำทั่วประเทศส่วนฝ่าย ฆราวาสมีสมเด็จพระบรมมุนีนาถน โรคม สีหนุ กับข้าราชการประจำสำนักนายกรัฐมนตรีและ กระทรวงกิจการศาสนาและวัฒนธรรม พร้อมด้วยสมาคมพระพุทธศาสนาเพื่อพัฒนาสังคมประเด็น หลักของการประชุมสมัชชาชาติว่าด้วยเรื่อง พระพุทธศาสนากับการพัฒนาสังคมเขมร คณะผู้เข้าสมัชชา ให้ความสำคัญด้านการฟื้นฟูศีลธรรม จริยธรรม ศิลปวัฒนธรรม การช่วยเหลือคนยากจน พระพุทธศาสนาสำหรับวันพรุ่งนี้ในกัมพูชา พระพุทธศาสนากับการฟื้นฟูสันติภาพในกัมพูชา พระพุทธศาสนากับสิทธิมนุษยชนและประชาธิปไตยจนได้รับความชื่นชมจากสมเด็จพระนโรคม สีหนุ ว่าเป็นหนทางเดียวกันกับนโยบายสังคมนิยมพระพุทธศาสนาตั้งในพระราชสาส์นว่า “พระพุทธศาสนากับพระสงฆ์ไม่เพียงแต่ช่วยเหลือเป็นที่พึ่งด้านจิตวิญญาณเท่านั้น แต่พระสงฆ์ยังมี ส่วนร่วมในด้านยกระดับคุณภาพความเป็นอยู่ของประชาชน พระพุทธศาสนานำมาซึ่งศีลธรรมและ อภิสมภารแก่สังคมกัมพูชาเรา พระสงฆ์ได้ช่วยเหลือคนยากจน การพัฒนาชนบทด้านอบรมและ ศีลธรรม” โดยเฉพาะ ๑๐ ปีที่ผ่านมา พระพุทธศาสนาเพื่อการพัฒนาสังคมเดิมก่อตั้งอยู่ที่ศูนย์ อพยพวัดฤทธิแสน ชายแดนไทยกัมพูชาเคยใช้ยุทธศาสตร์พระพุทธศาสนากับการพัฒนาสังคม “เข้า ไปหา เข้าใจถึง” และได้จัดประชุมสมัชชาพระพุทธศาสนาจากการศึกษาบทความในหนังสือ

^{๔๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๔-๑๘๖.

ประกอบการสัมมนาเรื่องพระพุทธศาสนากับอนาคตกัมพูชา (Buddhism and the Future of Cambodia) ให้ความสำคัญพระพุทธศาสนากับวัฒนธรรม สังคม การเมือง เศรษฐกิจ^{๔๕}

อย่างไรก็ตาม พระพุทธศาสนาที่เพิ่งได้รับการฟื้นฟูก็ต้องประสบกับปัญหาอีกครั้ง เมื่อมีการทำรัฐประหารเมื่อวันที่ ๕-๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๔๐ ซึ่งทำให้รัฐบาลผสมสองนายกรัฐมนตรีสิ้นสุดลง เจ้ารณฤทธิ์ต้องลี้ภัยไปยังต่างประเทศ เช่น จึงสนับสนุนให้ นายอึ้ง ฮวด (Ung Huot) ซึ่งเป็นสมาชิกของพรรค FUNCIPPEC ได้รับแต่งตั้งให้เป็นนายกรัฐมนตรีชั่วคราวเพื่อเตรียมเลือกตั้งพรรคการเมืองอย่างเป็นทางการในปี พ.ศ. ๒๕๔๑ ภายหลังจากเลือกตั้ง แม้ว่าพรรคประชาชนกัมพูชาของฮุน เซน ได้รับคะแนนเสียงข้างมาก มีผู้สังเกตการณ์หลายท่านว่าเป็นคะแนนเสียงได้มาจาก การไม่ชอบมาพากลขณะเดียวกัน คณะสงฆ์ที่อยู่ในกรุงพนมเปญ ที่สำคัญพระสงฆ์จำ พรรษาที่ วัดอุณณาโลม และวัดปทุมวดีหลายร้อยรูปได้เดินขบวนประท้วงพรรคประชาชนกัมพูชา ประเด็นหลัก ๆ คือประการแรกต่อต้านรัฐบาลและสมเด็จพระสังฆราชเทพวงษ์ ที่ออกกฎหมายให้พระสงฆ์เลือกตั้งพรรคการเมือง ประการที่สองคือการเลือกตั้งครั้งนี้ต้องจัดเป็น โฆษะ เนื่องจากมีสิ่งไม่ชอบมาพากลเกิดขึ้นระหว่างการเลือกตั้งกล่าวคือทุจริตคะแนนเสียง ประการสุดท้ายคือขับไล่ชาวเวียดนามที่เข้ามาอย่างผิดกฎหมายออกจากราชอาณาจักร การประท้วงครั้งนี้พระสงฆ์ที่เดินขบวนได้โชว์ภาพและข้อความของพระอาจารย์เสม เจียว ซึ่งเป็นวีรบุรุษกัมพูชาที่กล้าต่อต้านฝรั่งเศสให้ คินติพิธิเสรีภาพ เอกราชแก่ชาวกัมพูชา อย่างไรก็ตามภาครัฐได้ใช้กองกำลังกวาดล้างขบวนประท้วงนี้อย่างรุนแรง จนนำไปสู่การเสียชีวิตบาดเจ็บและสูญหายไปหลายรูป ทางภาครัฐได้สั่งห้ามพระภิกษุสงฆ์ออกจากวัด ซึ่งขณะนั้นเป็นช่วงเข้าพรรษาและเปิดเทอมพุทธศึกษา ดังนั้นพุทธศึกษาทั่วกรุงพนมเปญต้องหยุดชะงักไปชั่วระยะหนึ่ง อีกอย่างหนึ่งเป็นช่วงฤดูเทศกาลบุญ ผุมบิณฑ์ (บุญข้าวสารท) สมเด็จพระนโรดม สีหนุ ส่งพระราชสาส์นแก่สมเด็จพระฮุน เซน ซึ่งเป็น นายกรัฐมนตรีให้พิจารณาและผ่อนปรนต่อข้อบังคับเพื่อให้พระสงฆ์ได้จำพรรษาด้วยความ สะดวกสบายและปลอดภัย พร้อมทั้งได้ศึกษาเล่าเรียนในพุทธศึกษาเป็นปกติและมีส่วนร่วมใน เทศกาลบุญผุมบิณฑ์ นับแต่ปี พ.ศ. ๒๕๔๑ เป็นต้นมา อาจจะกล่าวได้ว่าพระพุทธศาสนาได้ผ่าน พันวิฤตอันเลวร้าย รัฐบาลหันมาสนใจและสนับสนุนพระพุทธศาสนาอย่างจริงจังดังที่พบเห็นเป็นประจำ เช่น การมีส่วนร่วมในการก่อสร้างศาสนสถาน โบสถ์วิหาร โรงเรียนพุทธศึกษา เป็นต้น การมีส่วนร่วมในศาสนพิธี เช่น การแห่เทียนพรรษา งานกฐินทาน งานบุญผุมบิณฑ์ สงกรานต์ปี ใหม่ วันวิสาขบูชา และวันมาฆบูชา เป็นต้น และยังมีส่วนร่วมในการพัฒนาองค์กร

^{๔๕} Ian Harris, *Cambodian Buddhism : History and Practice*, (Chiang Mai : Silkworm Books, 2006), P. 207-210.

พระพุทธศาสนา เช่น การก่อตั้งสำนักงานพุทธศึกษาแห่งชาติ (National Buddhist Education Center) ตามพระราชกฤษฎีกาเลข ๘๘ ลงวันที่ ๒๘ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๔๕ ได้มีการปรับปรุงโครงสร้างการบริหารของกระทรวงกิจการศาสนาและวัฒนธรรม (Ministry of Cult and Religion) ตามพระราชกฤษฎีกาเลข ๑๔ ลงวันที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๔๑ การก่อตั้งเถรสภา (Councils of Buddhist Monk) ตามพระราชกฤษฎีกา เลข ๕๗๖ ลงวันที่ ๒๔ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๔๕ พร้อมทั้งมีการปรับปรุงหลักการบริหารและแต่งตั้งผู้บริหารมนตรีสงฆ์ทั่วประเทศนับตั้งแต่ระดับท้องถิ่นจนถึงระดับสูงสุด เป็นต้น ซึ่งแต่ละพระราชกฤษฎีกาดังกล่าวล้วนแต่ลงในนามของนายกรัฐมนตรีคนที่ ๑ คือ นาย อุง ฮวด และสมเด็จพระนายนครปฐมมนตรีสุน เช่น^{๒๖}

พระบาทสมเด็จพระบรมนาถนโรดม สีหมุนี พระองค์ขึ้นครองราชย์ในพระชนมพรรษา ๕๑ พรรษา เมื่อวันที่ ๑๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๔๗ โดยมีมติเป็นเอกฉันท์ของคณะที่ปรึกษาราชบัลลังก์ ภายหลังจากการประกาศสละราชบัลลังก์ของสมเด็จพระนโรดม สีหนุ อันเนื่องมาจากปัญหาทางพระพลานามัย จึงสละราชย์สมบัติ แต่พระราชโอรสของพระองค์ ซึ่งทรงเป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระนโรดม สีหนุ กับสมเด็จพระราชินีนโรดม มณีนาด สีหนุ อดีตเอกอัครราชทูตด้านวัฒนธรรมของกัมพูชาประจำองค์การยูเนสโก ก่อนที่คณะที่ปรึกษาราชบัลลังก์ลงมติเอกฉันท์ให้พระองค์เสด็จขึ้นครองราชย์หลังจากสมเด็จพระราชบิดาประกาศสละราชสมบัติเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๗ ทรงได้รับการถวายพระพรมาภิไธย ในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ว่า “พระกรุณาพระบาทสมเด็จพระบรมนาถ นโรดม สีหมุนี สมานภูมิชาติศาสนา รักษาชาติดิยา เขมรารัฐราชสุริยพุทธินทรราชรามหาคษัตริย์ เขมรราชา สมุโสภาส กัมพูชาเอกราชรัฐบูรณสันติ สุกมังกลา สิรีวิบูลาเขมราศรีพิราษสุริ พระเจ้ากรุงกัมพูชาธิบดี” โดยความในพระพรมาภิไธย หมายความว่า “ผู้รับใช้มาตุภูมิ ศาสนา ประชาชาติและประชาราษฎร์เขมร โดยสวามิภักดิ์และภักดีภาพ มหาคษัตริย์ซึ่งพระพุทธและพระอินทร์ท่านอุปถัมภ์ ผู้รวบรวมเขมรชนทั้งสี่ ผู้ปกป้องเอกราช บูรณภาพแผ่นดิน และสันติภาพของกัมพูชาพร้อมทั้งสุกมังกลา เสรีภาพ และวิบุลภาพ ของประชาราษฎร์เขมร” พระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์แห่งพระราชอาณาจักรกัมพูชาทรงสำเร็จการศึกษาทางด้านนาฏกรรม ดนตรี การละครและบัลเลต์ขั้นสูง และการถ่ายทำภาพยนตร์จากกรุงปารีส สาธารณรัฐฝรั่งเศส และกรุงเปียงยาง ในประเทศเกาหลีเหนือ ทรงเคยดำรงตำแหน่งศาสตราจารย์ด้านการสอนบัลเลต์ในกรุงปารีส และตำแหน่งเอกอัครราชทูตด้านวัฒนธรรมของกัมพูชาประจำองค์การยูเนสโก ไม่เคยอภิเษกสมรส ไม่ทรงมีพระราชโอรสหรือพระราชธิดา ทรงได้ชื่อว่าเป็นศิลปินผู้เก่งกาจ ใฝ่รู้

^{๒๖} Ian Harris, *Cambodian Buddhism : History and Practice*, (Chiang Mai : Silkworm Books, 2006), P. 216-220.

ถ่อมตน ทรงงานหนัก และทรงมัธยัสถ์ ในพระราชพิธีพระบรมราชาภิเษกได้ถ่ายทอดศตทางสถานียุทธศาสตร์และวิบุลย์ทั่วประเทศ พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ทรงมีพระปฐมบรมราชโองการว่า “พระองค์จะทรงปฏิบัติตามรัฐธรรมนูญและกฎหมายกัมพูชา และจะทรงประกอบพระราชภารกิจเพื่อประโยชน์ของประเทศชาติและประชาชน” ด้วยพระปฐมบรมราชโองการนี้ทำให้การศึกษาของประเทศมีความเจริญรุ่งเรืองทั้งฝ่ายพุทธจักรและฝ่ายอาณาจักร โดยเฉพาะการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์กัมพูชาในปัจจุบันได้รับความอุปถัมภ์ มีความเจริญรุ่งเรืองเป็นที่ประจักษ์ชัดต่อสังคมแห่งความเปลี่ยนแปลงและมีความเจริญมากขึ้นมาตามลำดับ^{๔๗}

ในช่วงการจัดสมัชชาสงฆ์ประจำปี นอกจากสมเด็จพระสังฆราชทั้งสองคณะและมนตรีสงฆ์ทั่วพระราชอาณาจักรเข้ามาประชุมแล้ว จากการสังเกตพบว่าคณะรัฐบาลที่สำคัญคือสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก และข้าราชการประจำสำนักนายกรัฐมนตรี ซึ่งสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร พร้อมด้วยข้าราชการประจำพระราชวัง เสด็จเข้ามาร่วมรับฟังการรายงานประจำปีของรัฐมนตรีกระทรวงกิจการศาสนาและวัฒนธรรม ว่าด้วยการแก้ปัญหาศาสนาและการเจริญเติบโตของพระพุทธศาสนา การเข้าร่วมแต่ละครั้ง ทั้งสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร และสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ได้แสดงความคิดเห็นและกล่าวชื่นชมทั้งมนตรีสงฆ์ กระทรวงกิจการศาสนาและวัฒนธรรมที่ใส่ใจต่อการพัฒนาการของพระพุทธศาสนา สมัชชาสงฆ์ครั้งที่ ๑๘ วันที่ ๒๕ - ๓๑ เดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๕๕๓ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก เป็นประธานวุฒิสภาและเป็นตัวแทนของสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร เข้ามาร่วมรับ ฟังการสมัชชาสงฆ์ พร้อมทั้งตราถ้อยแถลงถึงบทบาทพระสงฆ์ในการพัฒนาสังคม ส่วนรัฐบาลได้แก่ท่านผู้บัญชาการตำรวจแห่งชาติ พล.ต.ท.สุรเชษฐ์ ชัยวงศ์ เป็นรัฐมนตรีประจำสำนักนายกรัฐมนตรี และเป็นรองนายกรัฐมนตรีมา เป็นตัวแทนของสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ได้เข้าร่วมรับฟังและกล่าวชื่นชมในวันปิดสมัชชาครั้งที่ ๑๘ นี้^{๔๘}

สรุปได้ว่า ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น แสดงให้เห็นว่าทั้งคณะสงฆ์และคณะรัฐบาลทุกระดับชั้นพร้อมทั้งพระราชสำนักที่สำคัญคือสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ซึ่งเป็นพระมหากษัตริย์องค์ปัจจุบันให้ความสำคัญต่อการพัฒนาพระพุทธศาสนา การศึกษา ขนบธรรมเนียม ศิลปวัฒนธรรมซึ่งทำให้พระพุทธศาสนาและการศึกษาสงฆ์มีความเจริญเติบโต อย่างรวดเร็ว

^{๔๗} <http://th.wikipedia.org/wiki>, เมื่อวันที่ 22 เมษายน 2559

^{๔๘} กระทรวงวัฒนธรรมการและศาสนา, เอกสารการประชุมมหาสังฆนิบาตของพระสงฆ์, (พนมเปญ : กระทรวงวัฒนธรรมการและศาสนา, ๒๐๐๕), หน้า ๒๕-๓๑.

ขณะเดียวกันพระสงฆ์ได้มาทำงานด้านการพัฒนาสังคมเพิ่มมากขึ้น เช่น พระสงฆ์กับการปกป้องสิ่งแวดล้อม พระสงฆ์กับศีลธรรมจริยธรรม พระสงฆ์กับการอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรม พระสงฆ์กับโรคเอดส์ พระสงฆ์กับการพัฒนาชนบทในโครงการ SEILA Project พระสงฆ์กับการต่อต้านยาเสพติด พระพุทธศาสนากับการฟื้นฟูสังคม “Buddhism and Social Reconciliation” ซึ่งเป็นโครงการของสมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้าภูมิภาครูปให้กระทรวงกิจการศาสนาและวัฒนธรรม และสถาบันพระพุทธศาสนาทำหน้าที่ในด้านนี้โดยอยู่บนพื้นฐานหลักศีลธรรม (ศีล๕) ซึ่งโครงการนี้ได้ถ่ายทอดสดตามโทรทัศน์ช่อง CTN (Cambodian Television Network) ประจำทุก ๆ วันพระ โดยมีคณาจารย์ พระนิสิต ข้าราชการ พร้อมทั้งนิสิต นักศึกษา พุทธศาสนิกชนทั่วไปเข้าร่วมในกิจกรรมนี้

กล่าวสรุปได้ว่า พระพุทธศาสนาได้มีความเจริญเติบโตและเสื่อมลงไปตามยุคสมัย ซึ่งสามารถจำแนกได้ ดังนี้

๑. พระพุทธศาสนาได้เผยแผ่เข้ามาสู่ประเทศกัมพูชา เมื่อราวพุทธศตวรรษที่ ๘ อันเป็นช่วงที่อาณาจักรฟูนันกำลังเจริญรุ่งเรืองอยู่ทางทิศใต้ของดินแดนที่เป็นประเทศกัมพูชาในปัจจุบัน อาณาจักรฟูนันเป็นอาณาจักรใหญ่ซึ่งมีสัมพันธไมตรีอันดีกับประเทศจีนและประเทศอินเดีย ดังนั้นจึงพลอยได้รับอิทธิพลการนับถือพระพุทธศาสนานิกายมหายาน จากประเทศทั้ง ๒ ด้วย อย่างไรก็ตาม ศาสนาที่เผยแผ่เข้ามายังอาณาจักรฟูนันในสมัยแรก ๆ คือ ศาสนาพราหมณ์ ส่วนพุทธศาสนาเผยแผ่เข้ามาทีหลัง ด้วยเหตุนี้จึงทำให้อาณาจักรฟูนันมีการนับถือศาสนาพราหมณ์และพระพุทธศาสนาปะปนกันอยู่ แต่ก่อนที่อาณาจักรฟูนันจะเสื่อมอำนาจลง พระพุทธศาสนานิกายมหายานก็ได้รับการเอาใจใส่ทำนุบำรุงให้เจริญรุ่งเรืองมากขึ้น

๒. พระพุทธศาสนาในสมัยเจนละ จากหลักฐานในข้อบันทึกของหลวงจีนฮู้จิง ที่เดินทางไปอินเดียและผ่านทะเลใต้ว่า สมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๑ พุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองมาก มีวัดทั่วไปทุกแห่ง มีศาสนาพราหมณ์และพุทธอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข ประชาชนทั่วไปนิยมบวชในพุทธศาสนา แม้พวกเจ้านายก็นิยมบวชเช่นเดียวกัน จนถึงในพุทธศตวรรษที่ ๑๔ พุทธศาสนาแบบมหายาน ได้เข้ามาเผยแผ่ในเอเชียอาคเนย์แล้ว และเขมรก็ยังได้รับเอาพุทธศาสนาแบบมหายานเช่นกัน แต่ก็ไม่มีอิทธิพลมากนัก เหมือนแคว้นต่าง ๆ ดั่งบันทึกของหลวงจีนฮู้จิง กล่าวว่า ภาคพื้นนี้มีนิกายพุทธศาสนา มีทั้งนิกายมูลสรรวาสติวาทิน เป็นนิกายในแคว้นต่าง ๆ ในภาษาสันสกฤต หลังรัชกาลพระเจ้าชัยวรมันไม่นาน อาณาจักรเจนละก็แตกเป็น ๒ ส่วน กลายเป็นเจนละบก หรือเจนละเหนือกับเจนละน้ำ หรือเจนละใต้ ในตอนปลายยุคเจนละน้ำตกอยู่ในอิทธิพลของชวา หลังจากแยกกันประมาณ ๑ ศตวรรษ ยุคเจนละก็สิ้นสุดลง

๓. พระพุทธศาสนาในยุคสมัยพระนคร อันเป็นยุคที่อาณาจักรกัมพูชาหรือเขมรเรืองอำนาจสูงสุด เมื่อบ้านเมืองมีความมั่นคงเป็นปึกแผ่น กิจการทางด้านศาสนาก็พลอยเจริญรุ่งเรืองตามไป

ด้วย โดยในรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ (พ.ศ. ๑๗๒๔-๑๗๖๒) ซึ่งทรงเป็นพระมหา กษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ พระพุทธศาสนาทั้งนิกายมหายานและนิกายเถรวาทได้รับการทำนุบำรุงเอาใจใส่อย่างดียิ่ง เช่น โปรดเกล้าให้สร้างวัดอารามทั่วพระราชอาณาจักร ทรงสร้างนครมขี้นบริเวณใจกลางนครมขี้น โปรดเกล้าให้สร้างวิหารทางพระพุทธศาสนาขนาดใหญ่ขึ้น เรียกว่า “ปราสาทบายน” ซึ่งประกอบด้วยหมู่ปราสาทใหญ่ย่อยประมาณ ๕๐ องค์ ส่วนบนของพระปราสาทองค์จะแกะสลักเป็นรูปพระพักตร์พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ทรงสร้างพระพุทธรูป “ชัยพุทธมหานาถ” เป็นจำนวนทั้งสิ้น ๒๓ องค์ แล้วโปรดเกล้าให้นำไปประดิษฐานยังวิหารต่าง ๆ ทั่วพระราชอาณาจักรทรงนิมนต์พระสงฆ์เข้าไปบิณฑบาตในพระราชวังทุก ๆ วัน วันละ ๔๐๐ รูป นอกจากนี้ยังมีเหตุการณ์สำคัญที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาอีกประการหนึ่งก็คือพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ทรงส่งพระราชโอรสองค์หนึ่ง (นักประวัติศาสตร์สันนิษฐานว่าชื่อ ตามลิตะ) เดินทางไปศึกษาพระพุทธศาสนาที่ประเทศลังกา ตอนเดินทางกลับพระภิกษุตามลิตะก็ได้นำเอาพระพุทธรูปนิกายลังกาวงศ์เข้ามาเผยแพร่ในอาณาจักรกัมพูชาด้วย

๔. พระพุทธศาสนาในสมัยยุคหลังพระมหานคร ประเทศกัมพูชาในตอนต้นของยุคหลังพระนครได้สิ้นอำนาจลง เพราะได้เป็นเมืองขึ้นของประเทศไทย ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๑๓๗ ถึง พ.ศ. ๒๑๖๑ พอได้รับเอกราชจากประเทศไทย ก็เกิดปัญหาสงครามกับประเทศเวียดนามและประเทศไทย และสงครามภายในประเทศ จนกระทั่งใกล้ขึ้นศตวรรษที่ ๒๔ ฝรั่งเศสเริ่มเข้ามามีบทบาทในอินโดจีน และใน พ.ศ. ๒๔๑๐ กัมพูชาก็ตกเป็นเมืองขึ้นของฝรั่งเศส จนถึงปี พ.ศ. ๒๔๕๖ จึงได้อิสรภาพคืนมา และเรียกชื่อประเทศว่า พระราชอาณาจักรกัมพูชา มีเมืองหลวงชื่อพนมเปญ มีกษัตริย์ครองราชย์มาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๘๓ พระนามว่า พระเจ้านโรดม สีหนุ ในยุคหลังพระนครนี้พระพุทธศาสนาแบบมหายานและศาสนาพราหมณ์ได้เสื่อมถอยลงไปคงเหลือแต่พุทธศาสนาเถรวาท และกษัตริย์ในยุคนี้จึงได้นับถือพระพุทธศาสนาเรื่อยมา กษัตริย์กัมพูชาได้ละทิ้งราชธานีมหานครไปสร้างราชธานีใหม่ที่เมืองศรีสัชนาลัย ต่อมา พ.ศ. ๑๕๗๕ ได้ย้ายไปสร้างราชธานีใหม่ที่พนมเปญจนถึงในปัจจุบัน ตั้งแต่การสร้างราชธานีใหม่ เป็นต้นมา เป็นเวลา ๔๐๐ ปี ประเทศกัมพูชาดกอยู่ในภาวะวิกฤตทางสังคมอย่างรุนแรง ประชาชนทุกข์ยากมากบ้านเมืองยับเยิน พระศาสนาเสื่อมโทรมมากเนื่องจากเกิดเรื่องภายใน มีการแย่งชิงราชสมบัติกันผู้คนล้มตายกันมาก ส่วนนครวัดนครธม ถูกปล้นยกร้างอยู่ในป่า จนมีชาวฝรั่งเศสไปพบเข้าในปี พ.ศ. ๒๔๐๔ จึงได้ทำนุบำรุงรักษาอนุรักษไว้ ในปี พ.ศ. ๒๓๘๔ พระเจ้าหริรัศมารามธิบดี ทรงเสวยราชย์ในกรุงอุดรเมียรชัย พระพุทธศาสนา กลับเจริญรุ่งเรืองอีก มีพระสงฆ์ชาวกัมพูชาได้เดินทางมาศึกษายังกรุงเทพมหานครและได้กลับไปฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในเขมร พระมหาวิมลธรรม (ทอง) ได้จัดการศึกษาของสงฆ์ไทยตั้ง “ศาลาบาลีชั้นสูง” ในกรุงพนมเปญ ได้แก่พุทธทศวิทยาลัยในปัจจุบัน

จากนั้นเขมรก็ตกเป็นเมืองขึ้นของฝรั่งเศสเกือบ ๑๐๐ ปี การศาสนาก็ไม่เจริญรุ่งเรือง ในปี พ.ศ. ๒๔๘๗ จึงได้เอกราชคืนมา และเรียกชื่อประเทศว่า อาณาจักรกัมพูชา อย่างไรก็ตาม ด้วยเหตุที่สภาพทางการเมืองของประเทศกัมพูชาไม่มีใครมีความมั่นคงนัก โดยเฉพาะเกิดการสู้รบการทำสงครามกลางเมืองระหว่างชาวเขมรด้วยกันจึงทำให้พระพุทธศาสนาไม่เจริญถึงขั้นสูงสุด แม้ว่าโดยส่วนใหญ่ประเทศกัมพูชาจะได้รับอิทธิพลการนับถือพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทมาจากประเทศไทยอย่างต่อเนื่องก็ตาม

๕. พระพุทธศาสนาในยุคปัจจุบัน พระพุทธศาสนาเถรวาททั้ง ๒ นิกาย (ธรรมยุตติกนิกาย กัมมahanิกาย) ซึ่งได้รับการนับถือสืบต่อกันมาแต่โบราณหลังจากเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นสาธารณรัฐและปกครองโดยระบอบคอมมิวนิสต์ พระพุทธศาสนาก็ได้เสื่อมถอยลงตามลำดับ ซึ่งสรุปได้ดังนี้

๕.๑ หลังจากที่กองทัพเขมรแดง (เป็นกลุ่มชาวเขมรที่นิยมลัทธิคอมมิวนิสต์) ภายใต้การนำของนายพอล พต และนายเจิว สัมพันธ์ ได้รับชัยชนะในการทำสงครามกลางเมืองก็ได้ปราบปรามผู้ที่ไม่เห็นด้วยกับระบอบการปกครองของพวกตน ซึ่งมีทั้งชาวพุทธทั่วไปและพระภิกษุเป็นจำนวนมาก วัดหลายแห่งถูกรื้อทำลายหรือไม้ก็ถูกตัดแปลงเป็นที่ตั้งของกองทหาร เป็นคุกคุมขังนักโทษทางการเมือง ศาสนสมบัติถูกปล้นสะดม ไม่ให้ประชาชนใส่บาตรและไม่ให้ร่วมขบวนประกอบพิธีกรรมทางศาสนา และให้พระสงฆ์หลายพันรูปลาสิกขาออกมาเป็นทหาร พระสงฆ์บางรูปที่มั่นคงในบวรพระพุทธศาสนาก็หาหนทางลี้ภัยเข้ามาอยู่ในประเทศไทย

๕.๒ ถึงแม้เขมรแดงจะหมดอำนาจไปในปลายปี พ.ศ. ๒๕๒๑ และรัฐบาลชุดใหม่ของประเทศกัมพูชาก็ได้การนำของนายเฮง สัมริน ซึ่งได้รับการหนุนหลังจากเวียดนามจะขึ้นมาเป็นอำนาจแทนที่ แต่สถานการณ์ของพระพุทธศาสนาในประเทศกัมพูชาก็มิได้ดีขึ้น ทั้งนี้เพราะทางรัฐบาลเฮง สัมรินก็มีนโยบายไม่ให้ประชาชนนับถือศาสนา การเทศนาสั่งสอนประชาชนถือว่าเป็นสิ่งผิดกฎหมาย ห้ามทำบุญตักบาตร หนังสือและคัมภีร์ทางศาสนาถูกเผาทำลายทิ้ง นอกจากนี้การที่วัดได้ถูกตัดแปลงให้เป็นสถานที่ตั้งกองทหารของกลุ่มเขมรฝ่ายต่างๆ ทำให้วัดวาอารามกลายเป็นเป้าหมายถูกโจมตีด้วย ส่งผลให้พระอุโบสถ พระพุทธรูปเสียหายมาก ภายหลังสงครามกลางเมืองในกัมพูชาสงบลงใน พ.ศ. ๒๕๓๔ เมื่อบ้านเมืองกลับเข้าสู่ความสงบ ทั้งรัฐบาลและประชาชนกัมพูชาต่างก็ช่วยกันฟื้นฟูพระพุทธศาสนาให้กลับสู่ความเจริญรุ่งเรืองอีกครั้ง โดยรัฐบาลของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ได้ส่งเสริมให้ชาวกัมพูชาเข้ารับการอุปสมบท พิธีกรรมของทางราชการจะต้องมีพระสงฆ์เข้าร่วม มีการปฏิบัติศาสนกิจในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาซึ่งถือให้เป็นวันหยุดราชการ เร่งฟื้นฟูบูรณะวัดวาอารามสำคัญ ส่งพระภิกษุสงฆ์ชาวกัมพูชาเดินทางเข้ามาศึกษา

พระธรรมวินัยในประเทศไทย ฟันฟวมหาวิทยาลัยสงฆ์ “พุทธศาสนาพระเถลิงราช” ให้เป็นที่ศึกษา
พระธรรมวินัย ปัจจุบันมีประชากรจำนวนร้อยละ ๘๕ เป็นพุทธศาสนิกชน

บทที่ ๓

การศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศไทย ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

วิเคราะห์การศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศไทย ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ผู้วิจัยได้ศึกษาเกี่ยวกับประเด็นดังนี้ คือ การบริหารจัดการศึกษา การจัดหลักสูตรการเรียนการสอน และการประเมินผล ซึ่งรายละเอียดการศึกษาของคณะสงฆ์แต่ละยุคสมัยมีดังต่อไปนี้

๓.๑ การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในสมัยพูนัน

การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศไทยสมัยพูนัน ซึ่งพระสุวรรณฐา อินุทริยสัวโร (ลิ้ม) ได้กล่าวถึงการจัดการศึกษาของพระสงฆ์ในสมัยพูนัน ดังมีรายละเอียดเกี่ยวกับการจัดการศึกษา ดังนี้

๑. การบริหารจัดการศึกษา การบริหารจัดการศึกษาสมัยพูนัน ได้รับความอุปถัมภ์จากพระมหากษัตริย์เป็นหลัก แม้ว่าจะไม่สามารถรู้ถึงวิธีการจัดการศึกษาของพระสงฆ์สมัยนั้นก็ตาม แต่การศึกษาของสงฆ์ก็ลงอาศัยความจำเป็นหลัก ดังที่ราชทูตจีนได้กล่าวตอนหนึ่งว่า อาณาจักรพูนัน พระพุทธศาสนามีความเจริญรุ่งเรือง มีพระสงฆ์สามเณรเป็นจำนวนมาก และประพฤติปฏิบัติชอบ ตามหลักพระธรรมวินัยอย่างเคร่งครัด และเมื่อพระเจ้ากรุงจีนได้รับทราบก็อาราธนาพระเถระผู้ทรงความรู้แตกฉานด้านภาษาศาสตร์จากนครพูนันให้ไปช่วยสอนธรรมแก่ประชาชนของพระองค์ พร้อมกันนั้นก็ได้แปลพระไตรปิฎกฉบับบาลีไปเป็นภาษาจีนมีหลักฐานปรากฏจนปัจจุบัน

๒. การจัดหลักสูตรการเรียนการสอน คือ ศึกษาพระพุทธรวณะที่พระพุทธองค์ทรงตรัสไว้เป็นหลักซึ่งอยู่ในลักษณะความทรงจำทั้งด้านคันถธุระ วิปัสสนาธุระ และมีการใช้ทั้งภาษาบาลีและภาษาสันสกฤต

๓. การวัดผลประเมินผล คือ ใช้หลักเกณฑ์ความจำเป็นเลิศของการวัดผลประเมินผลถึงความสามารถของพระสงฆ์ เพื่อที่จะได้รับมอบหมายให้เป็นครูบาอาจารย์สอนศิษย์เป็นรุ่น ๆ ไปตามลำดับสมัย

“พระสุวรรณฐา อินุทริยสัวโร (ลิ้ม), “ศึกษาเปรียบเทียบการศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศไทยกับคณะสงฆ์ในประเทศไทย”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๒, หน้า ๒๖๔-๒๖๕.

กล่าวสรุปได้ว่า การจัดการศึกษาในสมัยฟุ่่น จากหลักฐานทั้งหมดที่ได้กล่าวมานั้นเป็นการศึกษาภาษาสันสกฤตและภาษาบาลีเป็นหลัก แม้ว่าเรามีอาจทราบได้ว่า มีการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน และการวัดผลประเมินผลในรูปแบบใดก็ตาม แต่ลักษณะของการเรียนการสอนนั้นคงจะเป็นการบอกเล่าต่อ ๆ กันมาโดยอาศัยความจำเป็นหลัก เรียกว่า มุขปาฐะ มิฉะนั้นคงไม่มีหลักฐานที่ปรากฏในหลักศิลาจารึกที่ว่าในพระราชอาณาจักรฟุ่่น มีพระภิกษุสามเณรเป็นจำนวนมากทรงประพฤติปฏิบัติชอบตามหลักของพระธรรมวินัยอย่างเคร่งครัด พร้อมทั้งมีพระเถระผู้ทรงความรู้ด้านภาษาศาสตร์ได้เป็นสมณทูตไปแปลพระไตรปิฎกที่ประเทศจีน

๓.๒ การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในสมัยเจนละ

การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศกัมพูชาสมัยเจนละ ซึ่งพระสุวรรณฐา อินุทริยสวโร (สิม) ได้กล่าวถึงการจัดการศึกษาของพระสงฆ์ในสมัยเจนละ ดังมีรายละเอียดเกี่ยวกับการจัดการศึกษา ดังนี้^๒

๑. การบริหารจัดการศึกษาได้รับแบบอย่างจากสมัยฟุ่่น คือ หลังอาณาจักรเจนละยึดครองอาณาจักรฟุ่่นมาเป็นเจนละทั้งหมดแล้ว พระราชาที่ทรงครองราชย์ในสมัยเจนละก็ได้สร้างบ้านเมืองให้เกิดความสงบสุขแล้ว และเริ่มฟื้นฟูพระพุทธศาสนาด้วยการสร้างวัด พระวิหาร และสร้างพระพุทธรูปนาคปรกเพื่อเป็นเครื่องหมายชี้ชัดว่าประชาชนกัมพูชาเป็นผู้พิทักษ์รักษาพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองควบคู่ไปกับประเพณีของตน ดังบทความบันทึกของม้าวตวนหลิน ได้กล่าวไว้ในอาณาจักรเจนละมีพระภิกษุ ภิกษุณี ได้ศึกษาเล่าเรียนหลายรูป

๒. การจัดหลักสูตรการเรียนการสอน ก็คงใช้วิธีการท่องจำบอกกล่าวต่อ ๆ กันสำหรับสืบทอดคำสอนทางพระพุทธศาสนา ซึ่งใช้ภาษาสันสกฤตเป็นทางการและก็นิยมใช้ภาษาบาลีจารึกบนสลูปะเจดีย์เล็ก ๆ ที่ทำจากดินเผาเพื่อประดิษฐานไว้ในพระวิหาร

๓. การวัดผลประเมินผลไม่ปรากฏหลักฐานเป็นที่ชัดเจน มีเพียงความทรงจำเป็นหลัก เช่น พรหมณ์ปศุบัติ ผู้ที่มีความรู้ความสามารถหลายด้านเป็นต้นว่าทางด้านไวยากรณ์ และเป็นเจ้าพิธีในราชสำนัก ถือเป็นการประเมินผลถึงความสามารถของคนสมัยนั้น

กล่าวสรุปได้ว่า การศึกษาในสมัยนี้ ซึ่งจากหลักฐานตามที่การบันทึกของหลวงจีน อี้ จิง ได้กล่าวไว้ว่า พระพุทธศาสนาในสมัยเจนละ มีความเจริญรุ่งเรืองมากมีการสร้างวัดทั่วทุกแห่ง ประชาชนนิยมบวชในพุทธศาสนา แม้กระทั่งเจ้านายก็นิยมบวชเช่นกัน นี่ก็เป็นหลักฐานที่ชัดเจนขึ้นเพราะการบวชก็คือการศึกษานั้นเอง เนื่องจากการบวชนั้นก็จำเป็นต้องมีพระอุปัชฌาย์ อาจารย์ที่

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖๕-๒๖๖.

เป็นพระสังฆเถระผู้ให้การอุปสมบทหรือให้การศึกษาแก่สังฆิกที่ศรัทธาเข้ามาบวช จึงถือเป็น การให้การศึกษาในเมืองต้น

๓.๓ การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในสมัยพระนคร

การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศกัมพูชาสมัยพระนคร ซึ่งพระสุวรรณภู อีหนู ธิยสิ่วโร (สิม) ได้กล่าวถึงการจัดการศึกษาของพระสงฆ์ในสมัยพระนคร มีรายละเอียด ดังนี้^๓

๑. การบริหารจัดการศึกษาศาสนาสมัยพระนคร ถือได้ว่าเป็นยุคสมัยที่มีอายุยาวนานยุคหนึ่งของ ประเทศกัมพูชาประมาณ ๖๓๐ ปี เริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ. ๑๓๔๕-๑๕๗๕ พระพุทธศาสนาในแต่ละสมัย ของพระราชที่ทรงครองราชย์สมัยมหานครที่มีอารยธรรมเจริญรุ่งเรืองที่สุดทุก ๆ ด้าน และได้ส่ง อิทธิพลไปทั่วทุกทิศ ประเทศชาติเกิดความวุ่นวายในพระราชอาณาจักรทั้งการแย่งชิงราชบัลลังก์ กันเอง และการบุกรุกจากประเทศเพื่อนบ้านด้วย จนกระทั่งถึงรัชสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๒ จึง สามารถปราบปรามการแตกแยกให้เกิดความสงบสุข จึงถือได้ว่าเป็นศักราชทองของอารยธรรม กัมพูชาภายใต้การนำระบบเทวราชามาบริหารประเทศ และพระองค์ก็ได้เปลี่ยนจากระบบเทวราช มาเป็นวิญญูราชแทน เพื่อเป็นการยกย่องระบบวิญญูราช พระองค์จึงได้สร้างสิ่งมหัศจรรย์ของโลก คือ ปราสาทนครวัด โดยมีเทวรูปวิญญูเทพทรงครุฑทองคำอยู่ศูนย์กลาง พระเจ้าสุริยวรมันที่ ๒ เสด็จ สวรรคตได้รับพระปรมาภิไธยว่า พระบรมวิญญูโลก คือพระองค์ทรงเสด็จเข้าสู่สถานที่ของพระ วิญญู ต่อมาในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ พระองค์ทรงเป็นพระราชที่ปกครองประเทศตามหลัก พุทธธรรม และส่งผลให้การบริหารประเทศมีความเจริญรุ่งเรืองที่สุดในทุก ๆ ด้าน โดยได้ดำเนิน ตามพระจริยวัตรของพระเจ้าอโศกมหาราชแห่งอินเดีย พระองค์ทรงส่งเสริมทำนุบำรุงอุปถัมภ์ พระพุทธศาสนานิกายมหายานเป็นศาสนาประจำชาติ ทรงตั้งลัทธิพุทธราชแทนที่ลัทธิเทวราชโดย การสร้างนครธม หรือ มหานคร เป็นพระราชธานี มีพุทธมหาวิหารบายนเป็นที่ประดิษฐาน พระพุทธรูปองค์ใหญ่เรียกว่า พุทธราช และก็เป็นสถานที่ศึกษาของพระสงฆ์สมัยนั้นด้วยเรียกว่า มหาวิทยาลัยสงฆ์ โดยมีมหาวิทยาลัยแห่งนี้มีพระสงฆ์ สามเณร มาศึกษาเป็นจำนวนมากจากประเทศ ต่าง ๆ ที่นับถือพระพุทธศาสนา นอกจากนี้พระองค์ถือว่าเป็นพระราชแห่งการสถาปนา เนื่องจากมี ศาสนสถาน โบราณวัตถุ โรงพยาบาล และสิ่งก่อสร้างอื่น ๆ เป็นจำนวนมากอุทิศแด่พระพุทธศาสนา และเพื่อความร่มเย็นเป็นสุขของประชาราษฎร์

๒. การจัดหลักสูตรการเรียนการสอนในสมัยพระนครนั้น มหาวิทยาลัยทาง พระพุทธศาสนามีมานานแล้ว โดยมีพระอัครมเหสีในพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ เป็นศาสตราจารย์สอน

^๓เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖๗-๒๖๘.

ลัทธิทางพระพุทธศาสนาในพุทธมหาวิหารบายอน อันเป็นสถานศึกษาของสงฆ์สมัยนั้น พร้อมทั้งมีความเจริญรุ่งเรืองมีนักปราชญ์ กวี ราชบัณฑิต ทุกแขนงวิชาการ โดยเฉพาะทางด้านศิลปศาสตร์ จนกระทั่งได้รับแบบอย่างพระพุทธศาสนาเถรวาทจากประเทศศรีลังกา ซึ่งนำเข้ามาโดยพระตามลินทะเถระและเป็นทีเคารพศรัทธาสืบเนื่องจนปัจจุบัน มีการใช้ภาษาบาลีแทนภาษาสันสกฤตเป็นทางการ

๓. การวัดผลประเมินผล การศึกษาในสมัยพระนร ไม่ปรากฏหลักฐานเรื่องของการวัดผลประเมินผลเป็นที่ชัดเจนเท่าที่ควรทราบแต่ที่ผู้ทรงความรู้นั้นได้รับการยกย่องเป็นผู้รอบรู้แตกฉานหลักคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า ผู้ทรงพระไตรปิฎก

กล่าวสรุปได้ว่า การศึกษาในสมัยพระนร ถือว่าลัทธิศาสนาเถรวาทแบบลังกาวงศ์ ที่เผยแผ่เข้ามาพร้อมทั้งมีวิวัฒนาการเจริญรุ่งเรืองขึ้นมาตามลำดับ โดยได้รับการสนับสนุนจากราชามหากษัตริย์ทรงเป็นผู้อุปถัมภ์ ซึ่งได้ทำให้การศึกษาของพระสงฆ์ในยุคนี้มีเจริญมากที่สุดยุคหนึ่งพร้อมกันนั้นก็เผยแผ่พระพุทธศาสนาแพร่หลายไปยังประเทศเพื่อนบ้าน

๓.๔ การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในสมัยหลังพระนร

การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศกัมพูชาสมัยหลังพระนร ซึ่งพระสุวรรณภูมิ นุทริยสัวโร (ลิ้ม) ได้กล่าวถึงการศึกษาของพระสงฆ์ในสมัยหลังพระนร ดังมีรายละเอียดเกี่ยวกับการจัดการศึกษา ดังนี้^๔

๑. การบริหารจัดการศึกษาสมัยหลังพระนร ในสมัยพระเจ้าพญาญาติ พระองค์ได้ส่งสมณทูตจากประเทศกัมพูชา ๘ รูป เพื่อไปศึกษาพระพุทธศาสนาที่ประเทศศรีลังกาทวีป และได้นำแบบอย่างการศึกษาของประเทศศรีลังกามาดำเนินการจัดการเรียนการสอนของพระสงฆ์ตามแบบเถรวาทหลังจากอิทธิพลมหายานได้สิ้นสุดลง ส่งผลให้พระพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกาวงศ์มีความเจริญรุ่งเรืองตามลำดับ แต่หลังจากนั้นต่อมาก็ประสบกับปัญหาหลายด้านรวมถึงการเกิดวิบัติภายในราชวงศ์และการรุกรานจากประเทศเพื่อนบ้านมาตลอด ทำให้มีการย้ายพระราชธานีอยู่หลายครั้ง และส่งผลให้การดำเนินการจัดการศึกษาของสงฆ์ช่วงนี้ไม่ปรากฏให้ศึกษา มีเพียงการประกอบพิธีกรรมเนื่องในวันสำคัญต่าง ๆ เท่านั้น ต่อมาในสมัยพระเจ้าศรีสุคนธบท พระองค์ทรงเอาพระทัยต่อการจัดการศึกษาของสงฆ์เป็นอันดับแรก โดยแต่ละวัดนั้นทรงแต่งตั้งพลพระให้ดูแลการจัดการศึกษาของพระสงฆ์ทั่วพระราชอาณาจักร และทรงประกาศจัดตั้งกระทรวงสังฆการีขึ้นมาเพื่อรับผิดชอบการบริหารจัดการศึกษา ส่วนพระสงฆ์นั้นมีหน้าที่อย่างเดียวคือ ศึกษาหลักพระธรรม

^๔เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๒-๒๗๓.

วินัยให้แตกฉานแล้วนำไปสั่งสอนพุทธศาสนิกชน กุลบุตร กุลธิดา ให้มีจรรยา มารยาทที่งดงามตามหลักศีลธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา และการประกอบอาชีพอย่างสุจริต

ในสมัยสมเด็จพระองค์ด้วงทรงได้ฟื้นฟูพระพุทธศาสนาจนสามารถจัดตั้งโรงเรียนบาลีในพระบรมราชวัง เพื่อยกระดับการศึกษาของคณะสงฆ์ด้านภาษาบาลีและอักษรศาสตร์ ดังผลงานเขียนของสูง สิว (Song Siv) ว่าการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในสมัยนั้นเป็นการจัดการศึกษาระดับมหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนา เนื่องจากมีหลักสูตรที่ค่อนข้างจะชัดเจนซึ่งหลักสูตรเหล่านั้นประกอบด้วยพุทธปรัชญาเถรวาท ไวยากรณ์บาลี แปลกัมภีร์อรรถกถาธรรมบทกัมภีร์มงคลทีปนี อักษรศาสตร์เขมร กายศาสตร์ วรรณกรรม เป็นต้น นอกจากนี้ พระองค์ทรงพยายามเก็บรวบรวมคัมภีร์ฎีกาที่ได้สูญหายไปกลับมาพร้อมทั้งได้เสนอขอคัมภีร์พระไตรปิฎกและคัมภีร์ต่าง ๆ ของพระพุทธศาสนาจากประเทศไทย และการเกิดขึ้นของพุทธศาสนารรมยุตินิกายด้วย

๒. การจัดหลักสูตรการเรียนการสอนสมัยหลังพระนคร หลักสูตรที่นำมาใช้จัดการศึกษาของพระสงฆ์ คือใช้คัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาบาลี เป็นหลักสูตรภายหลังสมณฑุต ๘ รูป ได้เดินทางจากประเทศกัมพูชาไปศึกษาวิธีการเรียนการสอนที่ประเทศศรีลังกา แล้วได้เดินทางกลับประเทศจึงดำเนินการจัดการศึกษาของพระสงฆ์ให้เจริญขึ้นมาตามลำดับซึ่งมีกระทรวงสังฆการีเป็นผู้รับผิดชอบในการจัดการศึกษาของพระสงฆ์ทั่วประเทศอยู่ในลักษณะมุขปาฐะ

๓. การวัดผลประเมินผลสมัยหลังพระนคร การเรียนการสอนพระปริยัติธรรมนับตั้งแต่ปี พ.ศ. ๑๘๓๖-๑๘๔๐๒ การวัดผลประเมินผลของพระสงฆ์ สามเณร อาศัยความจำเป็นหลัก ใช้รูปแบบแปลโดยปากเปล่าต่อคณะกรรมการ ซึ่งได้รับการแต่งตั้งจากพระมหากษัตริย์ และพระเถระ ผู้ใหญ่ โดยเฉพาะในรัชสมัยพระเจ้าจันทราชา ได้จัดให้มีการสอบไล่ประโยคคัมภีร์ภาษาบาลีขึ้น สำหรับฆราวาสเพื่อคัดเลือกผู้ที่จะไปเป็นผู้บริหารบ้านเมืองในตำแหน่งต่าง ๆ ต่อมาในสมัยพระเจ้า องค์ด้วง ได้จัดให้มีการสอบไล่ประโยคบาลี ตั้งแต่ประโยค ๑-๕ ประโยค โดยมีหลักการ ดังนี้

๑) ผู้ที่สอบได้ ๓ ประโยค เรียกว่า มหาสามประโยค ตามลำดับ

๒) ใช้วิธีการสอบ แปล โดยปากเปล่า ใช้เวลา ๑ ชั่วโมง

๓) ใช้ข้อสอบภาษาบาลีที่จารึกในใบลาน จำนวน ๒ แผ่น ถ้าสอบผ่าน ๑ ประโยค แล้วทางคณะกรรมการก็ให้ผู้สอบต่ออีก ๑ ประโยค ถ้าผ่านอีก ก็สามารถสอบได้จนถึง ๕ ประโยครวดเดียว ซึ่งขึ้นอยู่กับความสามารถของผู้เรียนเป็นสำคัญใช้เวลา ๓ ปี จึงมีสอบ ๑ ครั้ง

กล่าวสรุปได้ว่า พระพุทธศาสนาและการศึกษาของคณะสงฆ์ในยุคนี้เริ่มได้รับอิทธิพลจากประเทศไทย เช่น สมเด็จพระมหาสังฆราชเตียง และสมเด็จพระสังฆราชสุเมธาธิบดี ที่ได้รับจากการศึกษาในประเทศไทย เนื่องจากในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีการปฏิรูประบบศาสนาและการศึกษา คือ จัดตั้งบาลีวิทยาลัยขึ้นที่วัดมหาธาตุ โดยมีระบบแบบแผน

ค่อนข้างชัดเจนและได้จัดตั้งมกุฎราชวิทยาลัยอย่างเป็นทางการ จัดรูปแบบการศึกษาของคณะสงฆ์
 อย่างเป็นเอกเทศ อาจจะมีเรียกได้ว่าเป็นการจัดการศึกษาแบบสมัยใหม่ มีลักษณะเป็นวิทยาศาสตร์
 จึงทำให้ระบบการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยมีความก้าวหน้าอย่างรวดเร็ว ซึ่งทำให้พระชาวกัมพูชา
 จำนวนหนึ่งเดินทางมาศึกษาเล่าเรียน ณ สถาบันแห่งนี้อย่างต่อเนื่องและจากผลงานของเม็ช บูนู
 (Meach Bun) ระบุว่าการศึกษาของคณะสงฆ์กัมพูชายุคหลังพระนคร เป็นการศึกษาแบบ
 จารีตนิยมซึ่งแบ่งเป็น ๔ ขั้นตอนคือ ๑) การฝึกหัด เขียน อ่านขั้น พื้นฐาน ๒) การฝึกอ่านคัมภีร์ฎีกา
 ๓) การอ่านคัมภีร์กาศย และ ๔) การอ่านคัมภีร์เทศน์ ซึ่ง วัฒนธรรมการเรียนรู้ดังกล่าวได้สืบทอด
 มาจนถึงสมัยฝรั่งเศสปกครอง

๓.๕ การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในสมัยอาณานิคมฝรั่งเศส

การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในสมัยอาณานิคมฝรั่งเศส ซึ่งพระสุวรวงศา อินุพิริยสัวโร
 (ลิ้ม) ได้กล่าวถึงการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในสมัยอาณานิคมฝรั่งเศส ดังมีรายละเอียดเกี่ยวกับ
 การจัดการศึกษา ดังนี้^๕

๑) การบริหารจัดการศึกษาสมัยอาณานิคมฝรั่งเศส เริ่มที่พระเจ้านโรดม (พ.ศ. ๒๔๐๒ -
 ๒๔๔๗) โดยการจัดการศึกษาได้รับความเจริญจากการวางรากฐานทางการศึกษาในรัชกาลพระองค์
 ก่อน ๆ ส่งผลให้การจัดการศึกษาระยะแรกของประเทศนั้นได้รับความอุปถัมภ์จากพระมหากษัตริย์
 อย่างเต็มที่ซึ่งพระสงฆ์ได้เป็นผู้ที่มีบทบาทอย่างมากต่อการจัดการศึกษาของชาติมีวัดเป็นศูนย์กลาง
 ทางการศึกษา จนกระทั่ง ปี พ.ศ. ๒๔๑๐ ฝรั่งเศสได้ปฏิรูประบบวัฒนธรรมของกัมพูชาให้เหมือน
 อย่างวัฒนธรรมของตน โดยเฉพาะระบบการศึกษาของชาติทำให้บทบาทของพระสงฆ์ในการจัด
 การศึกษานั้นได้ลดบทบาททางด้านนี้ตามไปด้วย และได้บังคับให้ใช้ภาษาฝรั่งเศสในระบบราชการ
 ของกัมพูชา จนส่งผลให้เกิดการต่อต้านอย่างรุนแรงจากกลุ่มพระสงฆ์และปัญญาชนทั่วทั้งประเทศ
 ทำให้การจัดการศึกษาก็ได้หยุดดำเนินการระยะหนึ่ง จนถึงปลายรัชสมัยพระเจ้านโรดม ฝรั่งเศสจึง
 เปลี่ยนนโยบายมาสนับสนุนสถาบันพระมหากษัตริย์และสถาบันพระพุทธศาสนาให้เจริญขึ้น
 เหมือนในอดีต ต่อมาในสมัยพระเจ้าสีสุวตตี (พ.ศ. ๒๔๗๗ - ๒๔๗๐) พระองค์ทรงเอาพระทัยอย่าง
 มากในการจัดการศึกษาอย่างต่อเนื่อง หลังจากทีรัฐบาลฝรั่งเศสได้เปลี่ยนนโยบายต่อประเทศ
 กัมพูชามาสนับสนุนการจัดการศึกษาของชาติโดยการจัดตั้ง ศาลาบาลีชั้นสูงที่นครวัดเป็นครั้งแรก
 โดยเห็นว่าพระพุทธศาสนามีความเจริญมากพอแล้วควรที่จะมีการจัดตั้งสถานศึกษาสำหรับ
 พระสงฆ์ให้ได้ศึกษาพระไตรปิฎกอันเป็นหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าอย่างแพร่หลายแก่

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๕-๒๗๕.

พุทธศาสนิกชนทั่วไปและเปิดสอนเป็นทางการในวันที่ ๑๓ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๕๒ มีพระพุทธรังสี อิง เทพมณี เป็นผู้อำนวยการ จัดการศึกษาของพระสงฆ์ทั่วประเทศ ต่อมาปี พ.ศ. ๒๔๕๓ ศาลาบาลี ชั้นสูงนี้ก็ได้จัดตั้งขึ้นใหม่ที่กรุงพนมเปญ หลังจากศาลาบาลีชั้นสูงที่นครวัดถูกยุบไป พระเจ้าสีสุวัตต์ มุนีวงศ์ ทรงแต่งตั้งพระพุทธรังสี เป็นผู้ตรวจสอบพระธรรมวินัย และฝึกอบรมพระสังฆาธิการ ทุกระดับชั้นให้ใส่ใจดูแลการศึกษาของพระสงฆ์ สามเณร อย่างจริงจังและสอนให้ถูกต้องตามหลัก ไวยากรณ์ อักษรวิธีอย่างแตกฉาน พร้อมกันนี้ก็มีการตรวจชำระแปลพระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลี มาเป็นภาษาเขมร เพื่อให้การศึกษาหลักพระไตรปิฎกนั้นมีความสะดวกง่ายต่อความเข้าใจทุก ๆ คน

๒) การจัดหลักสูตรการเรียนการสอน การศึกษาคณะสงฆ์กัมพูชาในสมัยอาณานิคม ฝรั่งเศส การเรียนการสอนก็ยังใช้พระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลี เป็นหลักสูตรสำหรับศึกษาโดยอาศัย ความจำเป็นหลักในการเรียนของพระสงฆ์ สามเณร และมีเหตุการณ์เกิดขึ้นกล่าวคือ การเรียนการสอนนั้นมีการใช้หลักไวยากรณ์ผิดเป็นจำนวนมากทำให้เกิดการปฏิรูปการศึกษาของสงฆ์เป็นครั้ง ใหญ่โดยการแปลชำระพระไตรปิฎกมาเป็นภาษาเขมรขึ้นเพื่ออำนวยความสะดวกต่อการศึกษา เรียนรู้ของพระสงฆ์และประชาชนทั่วไป ต่อมาในสมัยพระเจ้าสีสุวัตต์มุนีวงศ์ การจัดการศึกษาของ พระสงฆ์ได้เจริญขึ้นอย่างมากนับตั้งแต่มีการแปลพระไตรปิฎกภาษาบาลีมาเป็นภาษาเขมร และมีการ บรรจุหลักสูตรทางโลกที่ฝรั่งเศสจัดทำขึ้นสำหรับจัดการศึกษาของเยาวชนมาจัดการศึกษาของ พระสงฆ์ด้วย ทำให้การศึกษาได้รับความสนใจจากพระสงฆ์อย่างมาก และหลักสูตรที่ศึกษามีการ สอบที่ชัดเจน โดยผู้ที่เข้าสอบได้นั้นจะต้องได้รับการศึกษาเป็นเวลา ๓ ปี จึงมีสิทธิ์เข้าสอบได้ นอกนั้นยังมีพระสงฆ์บางรูปสอบตกเป็นเวลาหลายปีหรือก็สอบตกตลอด เนื่องจากว่ามีผู้ที่เข้าสอบ เป็นจำนวนมาก ถ้าบางรูปสอบผ่านแล้วก็เข้าศึกษาต่อในศาลาบาลีชั้นสูงอีกเป็นเวลา ๔ ปี จึงจะมีการ สอบอีกครั้ง เป็นไปตามนโยบายของฝรั่งเศสที่ไม่ต้องการให้ชาวกัมพูชาไปศึกษาที่ต่างประเทศ โดยรายละเอียดของหลักสูตรพุทธศึกษาสมัยอาณานิคมฝรั่งเศส ดังตารางที่ ๓.๑

^๖ ลี สุวัระ, พัฒนาการประวัติ ศาลาบาลีชั้นสูง พระราชบรรณालัย และกรมชุมนุม ๓, (พนมเปญ : สถาบันพุทธศาสนบัณฑิต, ๒๕๕๒), หน้า ๖๘.

ตารางที่ ๓.๑ โครงสร้างหลักสูตรพุทธศึกษามัธยมศึกษาตอนต้น

ลำดับชั้น ปีที่ ๑	รายวิชา	ภาคเรียน/ชั่วโมง/เวลาเรียน	
		ภาคเรียนที่ ๑ ชั่วโมง/สัปดาห์	ภาคเรียนที่ ๒ ชั่วโมง/ สัปดาห์
	๑. ภาษาประจำชั้น		
	- ภาษาบาลี	๘	๘
	- ภาษาเขมร	๑	๑
	๒. วิชาภาษา		
	- ภาษาฝรั่งเศส	๕	๕
	- ภาษาอังกฤษ	๒	๒
	๓. ประวัติศาสตร์/ภูมิศาสตร์		
	- ประวัติศาสตร์	๒	๒
	- ภูมิศาสตร์	๑	๑
	๔. คณิตศาสตร์	๕	๕
	๕. วิทยาศาสตร์ธรรมชาติและสุขศึกษา	๒	๒
	๖. ความรู้ทั่วไป/โลกนี้	๑	๑
	สรุปเวลาเรียนต่อสัปดาห์	๒๗	๒๗

ที่มา : วิทยาลัยพุทธศาสนบัณฑิต, ๒๐๐๖, ประวัติพุทธศึกษา, หน้า ๓๕-๓๗.

คณะกรรมการศึกษาค้นคว้าวิทยาลัยพุทธศาสนบัณฑิต, ประวัติพุทธศึกษา, (พนมเปญ : โรงพิมพ์วิทยาลัยพุทธศาสนบัณฑิต, ๒๐๐๖), หน้า ๓๕-๓๗.

ตารางที่ ๓.๑ โครงสร้างหลักสูตรพหุทธิศึกษาสมัยอาณานิคมฝรั่งเศส (ต่อ)

ลำดับชั้น ปีที่ ๒	รายวิชา	ภาคเรียน/ชั่วโมง/เวลาเรียน	
		ภาคเรียนที่ ๑ ชั่วโมง/สัปดาห์	ภาคเรียนที่ ๒ ชั่วโมง/ สัปดาห์
	๑. ภาษาประจำชั้น		
	- ภาษาบาลี	๖	๖
	- ภาษาสันสกฤต	๓	๓
	- ภาษาเขมร	๑	๑
	๒. ชีวภาษา		
	- ภาษาฝรั่งเศส	๕	๕
	- ภาษาอังกฤษ	๒	๒
	๓. ประวัติศาสตร์/ภูมิศาสตร์		
	- ประวัติศาสตร์	๑	๑
	- ภูมิศาสตร์	๑	๑
	๔. คณิตศาสตร์	๔	๔
	๕. วิทยาศาสตร์		
	- ธรรมชาติและอนามัย	๑	๑
	- ฟิสิกส์ (Physics)	๒	๒
	- เคมี (Chemistry)	๑	๑
	สรุปเวลาเรียนต่อสัปดาห์	๒๗	๒๗

ตารางที่ ๓.๑ โครงสร้างหลักสูตรพหุศึกษาศึกษาสมัยอาณานิคมฝรั่งเศส (ต่อ)

ลำดับชั้น ปีที่ ๔	รายวิชา	ภาคเรียน/ชั่วโมง/เวลาเรียน	
		ภาคเรียนที่ ๑ ชั่วโมง/สัปดาห์	ภาคเรียนที่ ๒ ชั่วโมง/ สัปดาห์
	๑. ภาษาประจำชั้น		
	- ภาษาบาลี	๕	๕
	- ภาษาสันสกฤต	๓	๓
	- ภาษาเขมร	๑	๑
	๒. ชีวภาษา		
	- ภาษาฝรั่งเศส	๔	๔
	- ภาษาอังกฤษ	๒	๒
	๓. ประวัติศาสตร์/ภูมิศาสตร์		
	- ประวัติศาสตร์	๒	๒
	- ภูมิศาสตร์	๑	๑
	๔. คณิตศาสตร์	๔	๔
	๕. วิทยาศาสตร์		
	- ธรรมชาติและอนามัย	๑	๑
	- ฟิสิกส์ (Physics)	๑	๑
	- เคมี (Chemistry)	๑	๑
	๖. ความรู้ทั่วไป		
	- โลกนิติ	๑	๑
	- อารีย์ธรรมเขมร / ศิลปะเขมร	๑	๑
	สรุปเวลาเรียนต่อสัปดาห์	๒๗	๒๗

๓) การวัดผลประเมินผล ในสมัยอาณานิคมฝรั่งเศส ยังใช้วิธีการสอบแบบปากเปล่า แม้จะมีการบรรจุหลักสูตรทางโลกมาจัดการศึกษาของสงฆ์ก็ตามแต่ยังไม่เป็นที่นิยมวิธีการสอบด้วยการเขียน การวัดผลนั้น ก็จะต้องแปลประโยคบาลีตั้งแต่ บาลีรอง (ประโยค ๓) จนถึงประโยคสูงสุด เรียกว่า บะดุกบาลี (เปรียญเอก) ดังต่อไปนี้

๓.๑) ประโยคบาลีรongs ประโยค ๑-๓ เรียนได้ ๓ ปี จึงสอบหนึ่งครั้ง

๓.๒) ประโยคบาลีดีโพลม ประโยค ๔-๖ สอบปีต่อปี

๓.๓) ประโยคบาลีบะคุบ ประโยค ๗-๘ สอบปีต่อปี

หลักการทั้ง ๓ ประการนี้เมื่อสอบผ่านประโยค ๓ ได้แล้ว จะต้องมีการสอบเข้าเรียนต่ออีกทีหนึ่ง ถ้าสอบผ่านจะสามารถเรียนได้ในประโยค ๔ ในประโยค ๖ ก็เช่นกันเมื่อสอบผ่านประโยค ๖ ได้แล้วต้องสอบเข้าเรียนต่อในประโยค ๗ ถ้าสอบผ่านจะสามารถเรียนได้ ถ้าสอบไม่ผ่านก็ต้องรอสอบปีต่อไป หรืออาจใช้เวลาอยู่หลายปีจึงสามารถเรียนได้

ระบบการวัดผลประเมินผลของพระสงฆ์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีการเปลี่ยนแปลง คือการจัดการศึกษาตั้งแต่ประโยค ๑-๘ มาจัดรวมในระบบพุทธศึกษา ซึ่งได้บรรจุวิชาการทางโลกมาจัดสอนร่วมกับวิชาบาลีด้วย ทำให้การจัดการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกบาลีของคณะสงฆ์ก็มู่พู่ชาเหมือนกับระบบการศึกษาแผนกสามัญศึกษาของคณะสงฆ์ไทยจนกระทั่งปัจจุบัน และได้แบ่งการจัดการศึกษาออกเป็น ๓ ระดับ ดังนี้

๑) พุทธิคปฐมศึกษา

๒) พุทธิคมัธยมศึกษา

๓) พุทธิคอุดมศึกษา

การแบ่งการศึกษาออกเป็น ๓ ระดับชั้นนี้จะใช้เวลาเรียน ๔ ปี ส่วนการวัดผลประเมินผลใช้วิธีการเขียนทุกประการ โดยมีกระทรวงธรรมการและศาสนาทำหน้าที่ตรวจสอบข้อสอบตรวจความถูกต้องเพื่อนำไปจัดสอบแก่พระภิกษุสงฆ์ทั่วประเทศ โดยมีหลักการ ๗ ประการ คือ

๑) แปลภาษาบาลี เป็นภาษาเขมร หรือภาษาเขมร เป็นภาษาบาลี (คูณด้วย ๓ ใช้เวลาสอบ ๒ ชั่วโมง)

๒) แปลภาษาสันสกฤต เป็นภาษาเขมร หรือภาษาเขมร เป็นภาษาสันสกฤต (คูณด้วย ๒ ใช้เวลาสอบ ๒ ชั่วโมง)

๓) แปลภาษาอังกฤษ เป็นภาษาเขมร หรือภาษาเขมร เป็นภาษาอังกฤษ (คูณด้วย ๒ ใช้เวลาสอบ ๒ ชั่วโมง)

๔) อธิบายเกี่ยวกับลัทธิทางพระพุทธศาสนา (พระอภิธรรม พระสูตรหรือ พระวินัย) (คูณด้วย ๓ ใช้เวลาสอบ ๓ ชั่วโมง)

๕) ประวัติศาสตร์ / ภูมิศาสตร์ (คูณด้วย ๒ ใช้เวลาสอบ ๒ ชั่วโมง)

๖) คณิตศาสตร์ (คูณด้วย ๒ ใช้เวลาสอบ ๒ ชั่วโมง)

๗) วิทยาศาสตร์ (คูณด้วย ๒ ใช้เวลาสอบ ๒ ชั่วโมง)

หลักการประเมินผลทั้ง ๘ ประการนี้ เป็นหลักของการสอบวัดผลประเมินผลความสัมฤทธิ์ทางการศึกษาของผู้เรียนว่า จะสอบผ่านเกณฑ์หรือไม่ผ่านเกณฑ์ของหลักสูตรการศึกษาหรือไม่ ถ้าสอบไม่ผ่านผู้เรียนจะต้องเรียนซ้ำชั้นอีกครั้ง

กล่าวสรุปได้ว่า การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในยุคอาณานิคมของฝรั่งเศส นับได้ว่าในรัชสมัยของสมเด็จพระนโรดม จัดได้ว่าเป็นประทีปส่องแสงสว่างแก่พระสงฆ์ชาวกำพูชาให้ตื่นตัวมากขึ้น และเริ่มให้ความสำคัญทางการศึกษา แต่การศึกษาภายในประเทศยังไม่สามารถตอบสนองต่อความต้องการของพระสงฆ์วิญญูได้ จึงมีพระสงฆ์หลายรูปต้องเดินทางไปศึกษาที่ประเทศไทย เมื่อกลับมาก็ได้นำมาซึ่งคัมภีร์ ตำรา เอกสาร และวัฒนธรรม พร้อมทั้งการปฏิรูประบบนิกายศาสนาที่สำคัญคือธรรมยุตินิกายมาเผยแพร่

๓.๖ การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์หลังยุคอาณานิคมฝรั่งเศสจนถึงปัจจุบัน

ในปี พ.ศ. ๒๔๖๕ ในรัชสมัยพระเจ้าสีสุวตธิ์มูนิวงศ์ พระองค์ได้จัดตั้งปรับปรุงศาลาบาลีชั้นสูงให้มีรูปแบบการเรียนการสอนที่แน่นอน แต่ก็ยังขาดความสนใจจากพระสงฆ์ สามเณร เพราะเหตุผลดังนี้คือ (๑) ก่อนบวช ต้องเรียนอักษร เรียนอ่าน เรียนเทศน์ เรียนนิพนธ์หลายปี (๒) บวชได้จำนวน ๒-๓ พรรษา จึงได้ออกไปเรียนบาลี และ (๓) เมื่อเรียนภาษาบาลีได้ ๓ ปี จึงมีสิทธิเข้าสอบเรียนในศาลาบาลีชั้นสูงได้^๕

นอกจากนี้การที่พระสงฆ์เข้าสอบเรียนต่อในศาลาบาลีชั้นสูง (ชั้นเปรียญโท และเปรียญเอก) บางรูปสอบตก ๓-๔ ปี จึงจะสอบผ่าน บางรูปก็สอบตกตลอด เนื่องจากพระสงฆ์ที่สอบเข้าเรียนนั้นมีจำนวนมาก และเมื่อสอบผ่านแล้วจะต้องเรียนอีก ๔ ปี จึงสอบจบ ซึ่งการสอบจบบางรูปสอบอยู่หลายปีจึงจะสอบจบได้ ส่วนสัญญาบัตร หรือวุฒิเปรียญธรรม พระสงฆ์ได้เรียนจำนวน ๖ ปี หรือมากกว่า ๑๐ ปี ก่อนเข้าเรียนในศาลาบาลีชั้นสูง ซึ่งมีค่าเทียบเท่ากับสัญญาบัตรของเด็กประถมศึกษาที่เรียน ก.ข. จำนวน ๗ ปี เท่านั้น ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๕๘ รัชสมัยของสมเด็จพระนโรดมสีหนุ ได้เปลี่ยนชื่อศาลาบาลีชั้นสูงมาเป็น พุทธิกวิทยาลัย ซึ่งการศึกษาบาลีนั้นได้เจริญขึ้นตามลำดับ และใช้เวลาเรียน ๓ ปี ผู้ที่สอบได้เรียกว่า “มหา” วิชาที่จัดให้เรียนจะมีภาษาบาลีเป็นหลัก เช่น ไวยากรณ์บาลี แปลบาลีและพระอภิธรรมบาลีเป็นภาษาเขมร เป็นต้น และเปลี่ยนมาเป็น พุทธิกวิทยาลัยพระสุรามฤต เมื่อเปลี่ยนชื่อได้แล้ว พุทธิกวิทยาลัยสุรามฤต ได้มีกระบวนการจัดการศึกษาอย่างเป็นระบบ มีรูปแบบที่แน่นอนแต่ค่าสัญญาบัตรพุทธิกวิทยาลัยพระสุรามฤต ยังไม่สามารถ

^๕พระธรรมปิฎก (ประยูร ฑุฑุ โศ), พระพุทธศาสนาในเอเชีย, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๐), หน้า ๑๐.

เทียบเท่ากับวิทยาลัยต่าง ๆ (Equivalence) ของกระทรวงอบรมชาติ (กระทรวงศึกษาธิการในไทย) จนกระทั่งถึงปี พ.ศ. ๒๕๑๑ จึงได้เทียบเท่ากับมหาวิทยาลัยต่าง ๆ ทั่วประเทศ และได้รับการรับรองจากกระทรวงอบรมชาติ เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๓ ตลอดมา ทำให้การศึกษาของสงฆ์ได้มีการเปลี่ยนแปลงและปรับปรุงระบบการศึกษาทางพระพุทธศาสนามาเรื่อย ๆ และได้เพิ่มวิชาการทางโลกเข้ามาด้วย เพื่อให้พระมีความรู้ทั้งทางโลกและทางธรรมควบคู่ไปพร้อม ๆ กันและนำไปสั่งสอนพุทธบริษัทให้มีความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้อง และนำไปใช้ในการดำเนินชีวิตได้^๕

การเปลี่ยนแปลงระบบการศึกษาของคณะสงฆ์กับพหุชาในครั้งนี้ได้ได้รับความอุปถัมภ์จากพระราชามหาษัตริย์ผู้ทรงเป็นศาสนูปถัมภ์ พร้อมด้วยคณะรัฐบาลได้เข้ามาเป็นกำลังสำคัญต่อการศึกษาของสงฆ์ให้มีประสิทธิภาพ เท่าทันต่อความเปลี่ยนแปลงของโลกสมัยใหม่ เพื่อเป็นการยกระดับสถานะความรู้ของพระสงฆ์ให้เป็นที่ยอมรับเคารพศรัทธา ทำให้การจัดการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกบาลีของคณะสงฆ์กับพหุชาเหมือนกับระบบการศึกษา แผนกสามัญศึกษาของคณะสงฆ์ไทย ได้มีการจัดการศึกษาแบ่งออกเป็น ๓ ระดับ ดังนี้^๖

๑.๖.๑ พุทธิกปฐมศึกษา

๑.๖.๒ พุทธิกมัธยมศึกษา

๑.๖.๓ พุทธิกมหาวิทยาลัยพระสิหนุราช (ระดับอุดมศึกษา)

การแบ่งการศึกษาออกเป็น ๓ ระดับชั้นนี้ใช้เวลาเรียน ๔ ปี ส่วนการศึกษาในระดับที่สามนั้นเป็นการศึกษาในระดับมหาวิทยาลัยหรือการศึกษาในระดับอุดมศึกษาเท่านั้น มีรายละเอียดดังนี้

๑.๖.๑. พุทธิกปฐมศึกษา (โรงเรียนบาลีขั้นต้น)

พุทธิกปฐมศึกษา เดิมเป็นโรงเรียนศาลาบาตรอง ซึ่งเป็นโรงเรียนขั้นพื้นฐานก่อตั้งเมื่อปี พ.ศ. ๑๔๗๖ และได้เปลี่ยนมาเป็นศาลาพุทธิกปฐมศึกษาตามพระราชกฤษฎีกาเลขที่ ๖๐๗ ลงวันที่ ๒ เดือน ธันวาคม ปี พ.ศ. ๑๕๐๐ เพื่อยกระดับการศึกษาของคณะสงฆ์ให้สูงขึ้นที่สำคัญคือพระสงฆ์สามารถสอบเข้าเรียนต่อที่พุทธิกวิทยาลัย และพุทธิกอุดมศึกษาได้ การเปลี่ยนรูปแบบการจัดการศึกษาในระดับพุทธิกปฐมศึกษานี้ แม้จะมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบการศึกษา ตามแผนนโยบายของคณะสงฆ์ และกระทรวงธรรมการและศาสนาแล้วก็ตาม แต่ก็ยังประสบกับปัญหามากมาย ที่สำคัญคือขาดบุคลากรทางการศึกษา เช่น ครู หรืออาจารย์ ที่สอนหลักสูตร งบประมาณ เป็นต้น ส่วน

^๕ ธี สุวีระ, พัฒนาการประวัติ ศาลาบาลีขั้นสูง พระราชบรรณาลัย และกรมหม่อม ๓, (อ้างแล้ว), หน้า ๖๗-๖๘.

^๖ คณะกรรมการศึกษาค้นคว้าวิทยสถานพุทธศาสนบัณฑิต, ประวัติพุทธศึกษา, (อ้างแล้ว), หน้า ๖๐-๖๑.

ผู้ที่มาทำหน้าที่สอนประจำยังไม่สามารถทำหน้าที่เต็มที่เท่าใดนักหรืออาจกล่าวได้ว่าขาดแรงจูงใจ เทคนิควิธีในการสอนเนื้อหาทางศาสนาหรือยังไม่คุ้นเคยกับระบบใหม่นี้ ส่วนผู้ที่ทำหน้าที่ในการดูแลหรือบริหารได้แก่เจ้าอาวาส หรือเจ้าสำนักก็ต้องทำหน้าที่ทั้งเป็นผู้บริหาร ผู้จัดการ และหางบประมาณเพื่อสนับสนุนค่าใช้จ่ายทั้งค่าก่อสร้าง โรงเรียน ค่าจ้างครู เป็นต้น ซึ่งเป็นสาเหตุหนึ่งทำให้มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการศึกษาไปเรื่อย ๆ ทั้งนี้อาจจะเป็นการหาจุดแข็งหรือ ประสิทธิภาพ เพื่อจัดการศึกษาในระดับนี้ให้ดีขึ้นเหมาะสมเป็นการศึกษาระดับชาติ ดังพระราชดำรัสของสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (พรหมโมลี) และพระมหากษัตริย์ (พระบาทสมเด็จพระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัว) ว่า “การศึกษาของพระสงฆ์ควรปรับให้ทันสมัยนิยมเพื่อให้พระสงฆ์มากด้วยความรู้และเพื่อยกระดับพระพุทธศาสนา” เพราะเหตุนี้ พุทธศึกษาจึงได้เพิ่มระดับจำนวน โรงเรียนและนักเรียนขึ้นทุกปี กล่าวคือก่อนสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (พรหมโมลี) จะถูกนายพลถนอม ชลอได้ปลดปล่อย มีโรงเรียนพุทธศึกษาทั้งหมด ๖๖๗ โรงเรียน มีนักเรียนจำนวน ๑๐,๗๘๓ รูป/องค์ เจ้าหน้าที่บุคลากรทางการศึกษา (ได้แก่ครู และอาจารย์สอน) ถึง ๗๑๐ รูป/คน^{๑๑}

๓.๖.๒. พุทธมัธยมศึกษา

พุทธมัธยมศึกษาเป็นการศึกษาระดับสองหรือมัธยมศึกษาเดิมเป็น โรงเรียนบาลีจนขณะบวชหรือบาลีชั้นสูง เปลี่ยนมาเป็นมัธยมศึกษาพระพุทธศาสนาตามพระราชกฤษฎีกาเลขที่ ๒๖๕ ลงวันที่ ๘ พฤษภาคม ปี พ.ศ. ๑๔๘๘ ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นพุทธวิทยาลัยเปรียญธรรมตามพระราชกฤษฎีกาเลขที่ ๓๘๘ ลงวันที่ ๔ กรกฎาคม ปี พ.ศ. ๑๔๘๘ พร้อมทั้งได้เปลี่ยนหลักสูตรใหม่ตามกฤษฎีกาเลขที่ ๒๖๕ ลงวันที่ ๘ พฤษภาคม ปี พ.ศ. ๑๔๘๘ ซึ่งมีเป้าหมายหลักคือเพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนา และยกระดับมัธยมศึกษาเข้าสู่คณะสงฆ์ หรืออาจเรียกได้ว่าเป็นการสร้างองค์ความรู้ใหม่แก่คณะสงฆ์กับฆราวาส พุทธมัศึกษามีหลักสูตรสอนทั้งวิชาทางพระพุทธศาสนา และวิชาต่าง ๆ นอกจากนี้ยังเรียนควบคู่ไปกับภาษาต่าง ๆ เช่น บาลี สันสกฤต ภาษาอังกฤษ ภาษาฝรั่งเศส เป็นต้น สำหรับ โรงเรียนในระดับนี้เริ่มเปิดสอนครั้งแรกที่พุทธวิทยาลัยพระสุรามฤต กรุงเทพมหานคร เพียงแห่งเดียวต่อมาได้จัดก่อตั้งเพิ่มขึ้นอีกในต่างจังหวัด เช่น จังหวัดบึงกาฬ ซึ่งว่า พุทธวิทยาลัยอุบลราชธานี เพื่อส่งเสริมการศึกษาแก่พระภิกษุและสามเณร สำหรับการศึกษาในระดับ

^{๑๑} พระสุธีธำรง สุขุมณเฑโร (ขันธ์), “การศึกษาของคณะสงฆ์ในราชอาณาจักรกัมพูชา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๓, หน้า ๘๕ - ๘๖.

พุทธมัธยมศึกษามีระยะเวลา ๔ ปี เมื่อเรียนจบแล้วสามารถเข้าเรียนต่อในระดับพุทธอุดมศึกษา หรือในระดับก่อนมหาวิทยาลัย^{๑๒}

ส่วนการเรียนการสอนทั้งสองระดับแรก ได้แบ่งหัวข้อในการศึกษาออกเป็น ๔ ประการ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑) สถานศึกษาพุทธศึกษา หมายถึง เป็นสถานที่ดำเนินการจัดการเรียนการสอน ของคณะสงฆ์ภิกษุสงฆ์ ที่กำกับดูแลสนับสนุนการจัดการศึกษาด้วยพระราชกฤษฎีกา ทั้ง ๒ คณะ กล่าวคือ คณะมหานิกายกับธรรมยุติกนิกายได้ดำเนินการจัดการศึกษาของพระภิกษุสงฆ์สามเณรให้มีการศึกษาที่สูงขึ้น และมีระเบียบแบบแผนอย่างชัดเจนโดยขึ้นตรงต่อกระทรวงธรรมการและศาสนา เป็นผู้ดำเนินการและดูแลการจัดการศึกษาทั่วประเทศ เพื่อให้เป็นไปตามนโยบายของกระทรวงอบรมเยาวชนและกีฬา ที่ทางรัฐบาลจัดการศึกษาแก่เยาวชนของชาติ

๒) หลักสูตรพุทธศึกษา หมายถึง การนำหลักสูตรการเรียนการสอนมาใช้จัดการศึกษาแก่พระภิกษุ สามเณร โดยหลักสูตรนี้ทางรัฐมนตรีกระทรวงธรรมการ และศาสนาได้ดำเนินการและรับผิดชอบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ภิกษุสงฆ์ทั่วประเทศ เพื่อให้เป็นไปตามนโยบายการศึกษาของชาติโดยมีกระทรวงอบรมเยาวชนและกีฬา เป็นผู้ดำเนินการจัดการศึกษาทั่วพระราชอาณาจักรภิกษุสงฆ์ทั้งการศึกษาภาครัฐ และการศึกษาเอกชน ดังนั้นการจัดหลักสูตรการเรียนการสอนในสถาบันการศึกษาพุทธศึกษาของคณะสงฆ์ภิกษุสงฆ์ได้แบ่งออกเป็น ๓ ระดับ ดังนี้^{๑๓}

๒.๑) หลักสูตรพุทธปริญญุมิ (ประถมศึกษาชั้นปีที่ ๔-๖) การจัดหลักสูตร การศึกษาระดับพุทธปริญญุมิ แต่ก่อนใช้เวลาเรียน ๔ ปี หลังจากได้รับเอกราชจากฝรั่งเศส และในปัจจุบันใช้เวลาเรียน ๓ ปี มีโรงเรียนทั้งหมดจำนวน ๕๔๐ แห่ง และมีจำนวนชั้น ๗๕๑ ชั้น (ห้องเรียน) สมณที่กำลัศึกษายู่จำนวน ๑๒,๕๖๗ รูป หลักสูตรที่จัดการศึกษาในพุทธปริญญุมิ ได้ประกาศใช้ในปัจจุบันที่กระทรวงธรรมการและศาสนา ตามประกาศเลขที่ ๘๘ กษศ. ลงวันที่ ๒๕ เมษายน พ.ศ. ๒๕๔๔ โดยมีรายละเอียดดังโครงสร้างหลักสูตรแต่ละชั้นปี ดังตารางที่ ๓.๒

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๗.

^{๑๓} คณะกรรมการศึกษาค้นคว้าวิทยสถานพุทธศาสนบัณฑิต, ประวัติพุทธศึกษา, (อ้างแล้ว), หน้า ๖๐-๖๗.

ตารางที่ ๓.๒ โครงสร้างหลักสูตรพุทธศึกษาปฐมภูมิ

รายวิชา	ประถมศึกษาชั้นปีที่ ๔		ประถมศึกษาชั้นปีที่ ๕		ประถมศึกษาชั้นปีที่ ๖	
	ภาคเรียนที่ ๑ ชั่วโมง/เดือน	ภาคเรียนที่ ๒ ชั่วโมง/เดือน	ภาคเรียนที่ ๑ ชั่วโมง/เดือน	ภาคเรียนที่ ๒ ชั่วโมง/เดือน	ภาคเรียนที่ ๑ ชั่วโมง/เดือน	ภาคเรียนที่ ๒ ชั่วโมง/เดือน
ภาษาบาลี	๓๒	๓๒	๓๒	๓๒	๓๒	๓๒
วินัย/ศีลธรรม	๘	๘	๘	๘	๘	๘
พุทธประวัติ	๔	๔	๔	๔	๔	๔
พระพุทธศาสนา	๔	๔	๔	๔	๔	๔
ภาษาเขมร	๒๔	๒๔	๑๖	๑๖	๑๖	๑๖
ภาษาอังกฤษ	๑๒	๑๒	๑๒	๑๒	๑๒	๑๒
คณิตศาสตร์	๒๐	๒๐	๑๘	๑๘	๑๘	๑๘
วิทยาศาสตร์	๑๐	๑๐	๘	๘	๘	๘
สังคมศาสตร์	๘	๘	๘	๘	๘	๘
ประวัติศาสตร์	๔	๔	๔	๔	๔	๔
ภูมิศาสตร์	๔	๔	๔	๔	๔	๔
สรุปต่อเดือน	๑๓๐	๑๓๐	๑๑๘	๑๑๘	๑๑๘	๑๑๘

ที่มา : วิทยาลัยพุทธศาสนบัณฑิต ๒๐๐๖ ประวัติพุทธศึกษา

๒.๒) หลักสูตรพุทธศึกษามัธยมศึกษาปฐมภูมิ (มัธยมศึกษาชั้นปีที่ ๑-๓) การจัดหลักสูตร การศึกษาระดับพุทธศึกษามัธยมศึกษาปฐมภูมิ ใช้เวลาเรียน ๓ ปี มีโรงเรียนทั้งหมดจำนวน ๒๓ แห่ง มี จำนวนชั้น ๘๕ ชั้น (ห้องเรียน) สมณที่กำลังศึกษาอยู่จำนวน ๓,๘๒๖ รูป หลักสูตรที่จัดการศึกษา ในพุทธศึกษามัธยมศึกษาปฐมภูมิ ได้ประกาศใช้ในปัจจุบันตามที่กระทรวงธรรมการและศาสนา ตาม ประกาศเลขที่ ๑๐๔ กษศ. ลงวันที่ ๙ เดือน เมษายน พ.ศ. ๒๕๔๔ โดยมีรายละเอียด ดังตารางที่ ๓.๓

ตารางที่ ๓.๓ โครงสร้างหลักสูตรพุทธศึกษามัธยมศึกษาปทุมธานี

รายวิชาที่เรียน	ชั้นปีที่ ๑ ชั่วโมง/เดือน	ชั้นปีที่ ๒ ชั่วโมง/เดือน	ชั้นปีที่ ๓ ชั่วโมง/เดือน	สรุป ชั่วโมง/เดือน
๑. ภาษาบาลี	๖	๖	๕.๓๐	๑๗.๓๐
๒. ภาษาสันสกฤต	๒	๒	๒	๖
๓. พุทธประวัติ/พระวินัย	๒	๒	๒	๖
๔. พระพุทธศาสนา	๑	๑	๑	๓
๕. ภาษาเขมร	๕	๕	๔.๓๐	๑๔.๓๐
๖. ภาษาอังกฤษ	๔	๔	๔	๑๒
๗. คณิตศาสตร์	๕	๕	๕	๑๕
๘. วิทยาศาสตร์	๔.๓๐	๔.๓๐	๕.๓๐	๑๔.๓๐
- ฟิสิกส์	๑	๑	๑	๔
- เคมี	๑	๑	๑	๓
- ธรณีวิทยา	๑	๑	๑	๓
- ชีววิทยา	๑.๓๐	๑.๓๐	๑.๓๐	๔.๓๐
๙. สังคมศาสตร์	๓	๓	๓	๙
- ประวัติศาสตร์	๑	๑	๑	๓
- ภูมิศาสตร์	๑	๑	๑	๓
- ศิลธรรม หน้าที่ พลเมือง	๑	๑	๑	๓
สรุป	๓๒.๓๐	๓๒.๓๐	๓๒.๓๐	๙๗.๓๐
สรุป ชั่วโมงต่อเดือน	๑๓๐	๑๓๐	๑๓๐	๓๙๐
สรุป ชั่วโมงต่อปี	๑,๑๗๐	๑,๑๗๐	๑,๑๗๐	๓,๕๑๐

ที่มา : วิทยาลัยสถานพุทธศาสนบัณฑิต ๒๐๐๖ ประวัติพุทธศึกษา

๒.๓) หลักสูตรพุทธศึกษามัธยมศึกษาปทุมธานี (มัธยมศึกษาชั้นปีที่ ๔-๖) การจัดหลักสูตร การศึกษาระดับพุทธศึกษามัธยมศึกษาปทุมธานี ใช้เวลาเรียน ๓ ปี มีโรงเรียนทั้งหมดจำนวน ๒๓ แห่ง มี จำนวนชั้น ๑๕ ชั้น (ห้องเรียน) สมณที่กำลังศึกษาอยู่จำนวน ๓,๘๒๖ รูป หลักสูตรที่จัดการศึกษา

ในพุทธศึกษาระดับมัธยมศึกษาปฐมภูมินี้ ได้ประกาศใช้ในปัจจุบันตามที่กระทรวงธรรมการและศาสนา ตามประกาศเลขที่ ๑๐๔ กษศ. ลงวันที่ ๐๕ เดือน เมษายน พ.ศ. ๒๕๔๔ โดยมีรายละเอียด ดังตารางที่ ๓.๔

ตารางที่ ๓.๔ โครงสร้างหลักสูตรพุทธศึกษาระดับมัธยมศึกษาปฐมภูมิ

รายวิชาที่เรียน	ชั้นปีที่ ๑ ชั่วโมง/เดือน	ชั้นปีที่ ๒ ชั่วโมง/เดือน	ชั้นปีที่ ๓ ชั่วโมง/เดือน	สรุป ชั่วโมง/เดือน
๑. ภาษาบาลี	๕	๕	๕	๑๕
๒. ภาษาสันสกฤต	๒	๒	๒	๖
๓. พุทธวินัย	๑	๑	๑	๓
๔. พระพุทธศาสนา	๒	๒	๒	๖
๕. ภาษาเขมร	๔	๔	๔	๑๒
๖. ภาษาอังกฤษ	๔	๔	๔	๑๒
๗. คณิตศาสตร์	๕	๕	๕	๑๕
๘. วิทยาศาสตร์	๖.๓๐	๖.๓๐	๖.๓๐	๑๘.๓๐
- ฟิสิกส์	๒	๒	๒	๖
- เคมี	๒	๒	๑	๕
- ธรณีวิทยา	๑	๑	๑	๓
- ชีววิทยา	๑.๓๐	๑.๓๐	๑.๓๐	๔.๓๐
๙. สังคมศาสตร์	๓	๓	๓	๑๐
- ประวัติศาสตร์	๑	๑	๑	๓
- ภูมิศาสตร์	๑	๑	๑	๓
- ศิลกรรม หน้าที่ พลเมือง	๑	๑	๒	๔
สรุป	๓๒.๓๐	๓๒.๓๐	๓๒.๓๐	๙๗.๓๐
สรุป ชั่วโมงต่อเดือน	๑๓๐	๑๓๐	๑๓๐	๓๙๐
สรุป ชั่วโมงต่อปี	๑,๑๗๐	๑,๑๗๐	๑,๑๗๐	๓,๕๑๐

ที่มา : วิทยาลัยสถานพุทธศาสนบัณฑิต ๒๐๐๖ ประวัติพุทธศึกษา

๓. การเรียนการสอนพุทธศึกษา การจัดการศึกษาระดับพุทธศึกษา (Buddhist Primary School) สมัยก่อนนั้นเป็นการศึกษาในระดับบาติรอง เบริยยุติซึ่งได้ทำการศึกษาตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๗๖ และต่อมาได้เปลี่ยนแปลงชื่อมาเป็น ศาลาพุทธศึกษา สำหรับเป็นสถานที่เรียน บาติ โดยจัดขึ้นที่กรุงเทพมหานครเพียงแห่งเดียว ทำให้พระภิกษุ สามเณร ได้รับความลำบากในการเดินทางเข้ามาศึกษาต่อที่เมืองหลวง ทำให้ในปี พ.ศ. ๒๔๘๒ จึงมีการจัดตั้งศาลาเรียนบาติในระดับนี้ทั่วประเทศ มีทั้งหมดประมาณ ๓๒๓ โรงเรียน โดยมีสถิตินักเรียนจำนวน ๖๘๒ รูป และสอบผ่านเพียง ๒๔๔ รูป^{๑๔}

การเพิ่มจำนวนขึ้นของผู้ศึกษาเป็นเหตุทำให้อาคารเรียนในเมืองหลวงไม่เพียงพอสำหรับรองรับพระภิกษุ สามเณรที่เข้ามาศึกษาต่อในระดับที่สูงขึ้นประกอบกับอาคารเรียนมีความทรุดโทรมด้วย ทำให้คณะกรรมการพุทธศึกษาได้ปรึกษากันแล้วก็ควรจะสร้างอาคารเรียนขึ้นมาใหม่ เพราะได้เสียค่าใช้จ่ายกับการบูรณะนั้นเป็นจำนวนมาก จึงได้ก่อสร้างอาคารเรียนหลังใหม่ ตามพระราชกฤษฎีกา เลขที่ ๒๕๖ ลงวันที่ ๑๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๘๘ เมื่อสร้างเสร็จสมบูรณ์แล้ว พระมหากษัตริย์ทรงตั้งชื่อ ศาลาบาลีชั้นสูง (Pali High School) ใหม่ว่า สถาบันมัธยมศึกษาแห่งพระพุทธศาสนา แล้วต่อมาก็ได้เปลี่ยนชื่อมาเป็นพุทธวิทยาลัยสุรามมฤต โดยในช่วงนั้นสถาบันพุทธมหาวินิจฉัยพระสิหนุราชได้เกิดขึ้นแล้ว ดังนั้นการปรับปรุงระบบการศึกษาในสถาบันมัธยมศึกษาแห่งพระพุทธศาสนาได้ดำเนินการจัดการเรียนการสอนตามแบบใหม่ ตามพระราชกฤษฎีกา เลขที่ ๒๖๕ ลงวันที่ ๑๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๘๘ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเผยแพร่การศึกษาในระดับพุทธมัธยมศึกษาให้กว้างขวางยิ่งขึ้น และเพื่อเป็นการสนับสนุนให้สมณศึกษาได้เข้าศึกษาต่อในมหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนาได้ทำให้สถานศึกษาแห่งนี้ได้จัดการเรียนการสอนทั้งวิชาการทางพระพุทธศาสนา และวิชาทางโลกเหมือนกับการจัดการศึกษาของสถาบันการศึกษาทางโลกทุกประการ เพื่อให้สมณศึกษามีความรู้ทั้งสองทางไปพร้อม ๆ กัน โดยในปีการศึกษาแรกมีจำนวนสมณศึกษา ๑๕๐ รูป โดยการสอบคัดเลือกสมณนิสิต ที่มีวุฒิการศึกษาจบจากศาลาพุทธศึกษา ระยะเวลาศึกษาในระดับมัธยมศึกษานี้ได้กำหนดให้ศึกษา ๔ ปี เมื่อสมณศึกษาได้ศึกษาครบทั้ง ๔ ปีแล้วจะมีการสอบใหญ่ครั้งหนึ่ง เพื่อทดสอบความรู้ความสามารถของผู้เรียนเมื่อสอบผ่านก็จะได้รับวุฒิศึกษาพุทธมัธยมศึกษาทางพระพุทธศาสนา ซึ่งวุฒิการศึกษาจะออกให้เฉพาะคนที่สอบผ่านเท่านั้น และจะต้องปฏิบัติศาสนกิจอีก ๑ ปี จึงจะมีสิทธิ์ได้รับวุฒิการศึกษาได้ การปฏิบัติศาสนกิจนั้นให้สมณศึกษาไปเป็นอาจารย์สอนในสถานศึกษาต่าง ๆ ทั้งภาครัฐและเอกชนหรือก็เป็นผู้จัด

^{๑๔}พระเทพเวที (ประยูร ญฺ ปยุตฺโต), พระพุทธศาสนากับการศึกษาในอดีต, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้า ๒๔-๒๕.

สถานศึกษาให้มีความพร้อมในเรื่องของอุปกรณ์การเรียนการสอน ส่วนกระบวนการเรียนการสอนทางธรรมนั้น โดยเฉพาะภาษาบาลี การเรียนการสอนก็จะต้องท่องจำโดยนักเรียนจะต้องแต่งแปลจากภาษาบาลีที่จารึกไว้ในพระไตรปิฎกมาเป็นภาษาเขมร จากภาษาเขมรไปเป็นภาษาบาลี โดยกระบวนการเรียนการสอนนี้ไม่จำเป็นต้องใช้สื่อการเรียนการสอนมากนัก นอกจากหนังสือคู่มือและแบบเรียนที่ทางกระทรวงธรรมการและศาสนากำหนดให้เรียนเท่านั้น ซึ่งการเรียนการสอนแผนกบาลีนี้ไม่แตกต่างจากการเรียนการสอนแผนกบาลีในประเทศไทย เพราะภาษาบาลีจำเป็นต้องใช้ความจำเป็นหลัก จึงจะสามารถสอบผ่านได้ ซึ่งเห็นได้ชัดในกระบวนการวัดผลประเมินผลการเรียนการสอน ที่ถือเป็นกระบวนการสุดท้ายของการเรียนการสอนในทุกระดับชั้น^๕

๔. การวัดผลประเมินผลพุทธิกศึกษา การวัดผลประเมินผลการเรียนการสอนพุทธิกศึกษา หรือเป็นการประเมินผลการเรียนรู้ เป็นกระบวนการที่ให้ผู้สอนพัฒนาคุณภาพผู้เรียน เพราะจะช่วยให้ได้ข้อมูลข่าวสารที่แสดงถึงพัฒนาการ ความก้าวหน้าและความสำเร็จทางการเรียนของผู้เรียน รวมทั้งข้อมูลที่จะเป็นประโยชน์ต่อการส่งเสริมให้ผู้เรียนเกิดการพัฒนาและเรียนรู้อย่างเต็มศักยภาพ โดยรายละเอียดเกี่ยวกับการวัดผลประเมินผลแต่ละระดับชั้นนั้นจะต้องเรียงเรียงและจัดทำขึ้นมาโดยมีรัฐมนตรีกระทรวงธรรมการและศาสนาตามคำขอของคณะกรรมการพิเศษ ๑ กลุ่มที่ได้แต่งตั้งขึ้นมา ซึ่งมีหน้าที่ในการตรวจสอบข้อสอบ ตรวจสอบความถูกต้องของข้อสอบ สำหรับนำไปจัดการสอบแก่พระภิกษุสงฆ์ทั่วประเทศ โดยมีหลักการ ๗ ประการ ดังนี้^๖

- ๑) แปลภาษาบาลี เป็นภาษาเขมร หรือภาษาเขมร เป็นภาษาบาลี (คูณด้วย ๓ ใช้เวลาสอบ ๒ ชั่วโมง)
- ๒) แปลภาษาสันสกฤต เป็นภาษาเขมร หรือภาษาเขมร เป็นภาษาสันสกฤต (คูณด้วย ๒ ใช้เวลาสอบ ๒ ชั่วโมง)
- ๓) แปลภาษาอังกฤษ เป็นภาษาเขมร หรือภาษาเขมร เป็นภาษาอังกฤษ (คูณด้วย ๒ ใช้เวลาสอบ ๒ ชั่วโมง)
- ๔) อธิบายเกี่ยวกับลัทธิทางพระพุทธศาสนา (พระอภิธรรม พระสูตร หรือ พระวินัย) (คูณด้วย ๓ ใช้เวลาสอบ ๓ ชั่วโมง)
- ๕) ประวัติศาสตร์ / ภูมิศาสตร์ (คูณด้วย ๒ ใช้เวลาสอบ ๒ ชั่วโมง)
- ๖) คณิตศาสตร์ (คูณด้วย ๒ ใช้เวลาสอบ ๒ ชั่วโมง)

^๕ คณะกรรมการศึกษาค้นคว้าวิทยสถานพุทธศาสนบัณฑิต, ประวัติพุทธิกศึกษา, (อ้างแล้ว), หน้า ๓๘.

^๖ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๗-๓๘.

๗) วิทยาศาสตร์ (คูณด้วย ๒ ใช้เวลาสอบ ๒ ชั่วโมง)

หลักการประเมินผลทั้ง ๗ ประการนี้เป็นหลักของการสอบวัดผลประเมินผลความ สัมฤทธิ์ทางการศึกษาของผู้เรียนว่า จะสอบผ่านเกณฑ์หรือไม่ผ่านเกณฑ์เพื่อที่จะแก้ไขต่อไปของ การที่จะจบหลักสูตรการศึกษาหรือไม่ โดยการวัดผลประเมินผลมี ๓ ระดับ ดังนี้

๑.๑ การประเมินผลระดับชั้นเรียน เป็นการกำหนดตามจุดมุ่งหมายของการประเมินความก้าวหน้าของผู้เรียนให้มีทักษะ คุณธรรม จริยธรรม ค่านิยมที่พึงประสงค์โดยใช้วิธีการวัดผลประเมินผลที่หลากหลายเหมาะสมกับสาระการเรียนรู้ และมุ่งเน้นการพัฒนาและปรับปรุงผู้เรียน โดยการมีส่วนร่วมในการวัดผลประเมินผลทั้งครู นักเรียน และผู้ปกครองร่วมกันในการกำหนดเป้าหมายวิธีการจัดการและเกณฑ์การวัดผลประเมินผล เพื่อให้การวัดผลประเมินผลมีความเที่ยงตรง สามารถนำผลการประเมินไปใช้ในการพัฒนาและแก้ไขปัญหาของนักเรียนได้จริง

๑.๒ การประเมินผลระดับโรงเรียน เป็นการประเมินผลเพื่อตรวจสอบความก้าวหน้าด้านการเรียนรู้เป็นรายชั้นปี โดยโรงเรียนหรือสถานศึกษานำข้อมูลที่ได้ไปใช้เป็นแนวทางในการปรับปรุงพัฒนาการเรียนการสอนและคุณภาพของผู้เรียนให้เป็นไปตามแนวนโยบายของกระทรวงธรรมการและศาสนารวมทั้งนำผลการประเมินรายช่วงชั้น ไปพิจารณาตัดสินการเลื่อนระดับการศึกษากรณีผู้เรียนไม่ผ่านการเรียนรู้ของแต่ละวิชา โดยสถานศึกษาต้องจัดให้มีการเรียนการสอนซ่อมเสริมและจัดให้มีการประเมินผลการเรียนรู้ด้วย

๑.๓ การประเมินคุณภาพระดับชาติ สถานพุทธศึกษา ได้จัดให้มีการประเมินผลการเรียนในปีสุดท้ายของแต่ละช่วงชั้น ได้แก่ พุทธิกมัธยมศึกษาปฐมภูมิ และพุทธิกมัธยมศึกษาทุติยภูมิ เข้ารับการประเมินคุณภาพระดับชาติ ในทุกหลักสูตรที่ได้เรียนมาทั้งหมดตามที่กระทรวงธรรมการและศาสนาได้กำหนด เพื่อข้อมูลที่ได้จากการประเมินนำไปใช้ในการพัฒนาคุณภาพของผู้เรียนและคุณภาพการจัดการศึกษาของสถานศึกษา

เกณฑ์การจบหลักสูตรพุทธศึกษา มีเกณฑ์ในการจัดการศึกษาตามหลักสูตรพุทธศึกษา ทั้ง ๒ ระดับ คือ พุทธิกปฐมภูมิและพุทธิกมัธยมศึกษา เมื่อคณะกรรมการทำการจัดสอบทั่วประเทศพร้อมตรวจข้อสอบเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ทางคณะกรรมการจัดทำบัญชีรายชื่อสมณศึกษาที่สอบได้หรือสอบตกนั้น คือจะต้องมีคะแนนการสอบทั้งหมด ๑๖๐ คะแนน ขึ้นไปถือว่าสมณศึกษารูปนั้นได้สอบผ่านหรือศึกษาจบหลักสูตรพุทธศึกษา ถ้าได้คะแนนต่ำกว่านี้ไม่มีการแก้ไข ถือว่าสอบตกแล้วเรียนซ้ำชั้นอีก ๑ ปี วิธีการตัดเกรด หรือการจัดลำดับคะแนนดังตารางที่ ๓.๕

ตารางที่ ๓.๕ เกณฑ์การวัดผลประเมินผลสถาบันพุทธศึกษา

ช่วงคะแนนเป็นร้อยละ	ระดับการศึกษา	ผลการศึกษา
๐-๑๕๕	F (Failed)	ตก
๑๖๐-๑๗๖	C (Fair)	พอใช้
๑๗๗-๒๐๘	C+ (Very Fair)	ค่อนข้างดี
๒๐๙-๒๔๐	B (Good)	ดี
๒๔๑-๒๗๒	B+ (Very Good)	ดีมาก
๒๗๓ ขึ้นไป	A (Excellent)	ดีเยี่ยม

ที่มา : วิทยาลัยพุทธศาสนบัณฑิต ๒๐๐๖ ประวัติพุทธศึกษา

กล่าวสรุปได้ว่า การจัดการศึกษาพุทธศึกษาของคณะสงฆ์กัมพูชา เห็นว่าการพัฒนาการทางการศึกษาของพระสงฆ์สามเณรนั้นมีความเจริญขึ้นอย่างรวดเร็ว โดยทุกส่วนได้เข้ามาสนับสนุนการจัดการศึกษาของพระสงฆ์ให้มีความเจริญรุ่งเรืองควบคู่กับการพัฒนาประเทศซึ่งอยู่ในยุคของการเปลี่ยนแปลง นอกจากนี้การศึกษาของพระภิกษุสงฆ์นั้นได้รับสนับสนุนจากราชมหากษัตริย์ พร้อมทั้งคณะรัฐบาลที่เห็นพร้อมกันว่า การปรับปรุงระบบการศึกษาของคณะสงฆ์นั้นถือว่าเป็นสิ่งที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในการที่จะพัฒนาคนในประเทศให้เป็นคนดีมีศีลธรรม ด้วยเหตุนี้เองทำให้การพัฒนาคุณภาพการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ให้มีความรู้ความสามารถทั้งในทางคดีโลกและคคิธรรม ไปพร้อม ๆ กัน

๓.๖.๓ พุทธิมหาวิทยาลัยพระสีหนุราช (การศึกษาระดับอุดมศึกษา)^{๑๖}

สมเด็จพระนโรดม สีหนุ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้จัดตั้งมหาวิทยาลัยสงฆ์ขึ้นที่กรุงพนมเปญชื่อว่า พุทธิมหาวิทยาลัยพระสีหนุราช (Preah Sihanouk Raja Buddhist University) โดยความมุ่งหวังให้พระสงฆ์ได้รับการศึกษาที่สูงขึ้น โดยมีสมเด็จพระโพธิวงค์ ฮวด ตาด (Samdech Bodhivamsa Huot That) เป็นอธิการบดีพุทธิมหาวิทยาลัย ส่งผลให้การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์กัมพูชามีความเจริญขึ้นอย่างรวดเร็ว นอกจากนี้สมเด็จพระโพธิวงค์ ฮวด ตาด ได้ดำริว่าจะทำอย่างไรจะให้พุทธิมหาวิทยาลัยพระสีหนุราช มีความเจริญรุ่งเรืองทั้งในด้านวิชาการ ด้านการเรียนการสอน พร้อมสภาพแวดล้อมในสถานศึกษาให้สมกับประเทศที่มีเอกราชเมื่อทรงดำริ

^{๑๖}Toasanavadey Buddhika Siksa, **Buddhist Studies Journal**, (Preah Sihanouk Raja Buddhist University : Phnom Penh, 1959), p. 14.

เช่นนี้แล้วก็มีความประสงค์ที่จะไปศึกษาดูงานการจัดการศึกษาทางด้านพระพุทธศาสนาในต่างประเทศ โดยเริ่มดูงานการเรียนการสอนที่ประเทศอินเดีย ศรีลังกา และประเทศไทย ซึ่งได้รับสนับสนุนค่าใช้จ่ายจากงบประมาณของชาติเป็นผู้ดำเนินการในการศึกษาดูงานครั้งนั้น

หลังจากสมเด็จพระโพธิวงศ์ ฮวก ดาด ได้ศึกษาดูงานการศึกษาแล้ว ได้ถวายรายงานต่อสมเด็จพระนโรดม สีหนุ เกี่ยวกับการจัดการศึกษาของประเทศต่างๆ เหล่านั้นเพื่อมาศึกษาเปรียบเทียบกับจัดการศึกษาของประเทศกัมพูชา เมื่อพระองค์ทรงทราบการถวายรายงานแล้วทรงมีพระราชบัญชาไปยังกระทรวงธรรมการและศาสนาให้ดำเนินการจัดการศึกษาของสงฆ์อย่างเร่งด่วน ซึ่งทางกระทรวงฯ ได้จัดตั้งคณะกรรมการมาชุดหนึ่ง มีรัฐมนตรีกระทรวงธรรมการและศาสนาเป็นประธาน และมีสมเด็จพระสังฆนายกทั้ง ๒ รูป เป็นกรรมการ มีความรู้ความสามารถกว่าคฤหัสถ์ เมื่อประชุมวางแผนเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ก็ถวายรายงานต่อสมเด็จพระนโรดม สีหนุ ทรงทราบ พระองค์มีพระราชหฤทัยปีติยินดีอย่างยิ่งที่มีการปรับปรุงสถาบันการศึกษาของสงฆ์ เพื่อให้พระสงฆ์ได้รับศึกษาและมีความรู้ทางด้านพระพุทธศาสนาให้แตกฉานและเป็นทีเคารพศรัทธาของพุทธบริษัทมายาวนาน จึงทรงประกาศจัดตั้งมหาวิทยาลัยฯ ตามพระราชกฤษฎีกาเลขที่ ๘๗๕ นส. ลงวันที่ ๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๕๗ ผ่านทางรัฐสภาทั้ง ๒ สภา ได้มีมติพร้อมกันอนุมัติจัดตั้งขึ้น ขณะนั้นมีคหบดีใจบุญท่านหนึ่งชื่อ เปง ยาน ได้จัดสร้างอาคารมา ๑ หลัง เพื่อเป็นสถานที่ศึกษา และพระองค์ทรงพระราชทานทรัพย์ส่วนพระองค์ส่วนหนึ่งเพื่อสร้างอาคารหลังนี้ด้วยการจัดตั้งมหาวิทยาลัยฯ ด้วยเหตุผลว่าประเทศกัมพูชาเป็นประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาและเป็นศาสนาประจำชาติของกัมพูชาตั้งแต่อดีตที่ระบุไว้ในรัฐธรรมนูญแห่งพระราชอาณาจักรกัมพูชา ซึ่งมีพระสงฆ์เป็นผู้ทำหน้าที่สืบทอดพระพุทธศาสนาและอบรมสั่งสอนประชาชนให้มีแนวทางปฏิบัติที่ถูกต้องตามหลักธรรมคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่พระสงฆ์จะต้องศึกษาให้มีความรู้ถ่องแท้และนำหลักคำสอนมาเผยแผ่สืบไป จุดประสงค์ในการจัดตั้งพุทธิกมหาวิทยาลัยพระสีหนุราช ดังนี้^{๑๔}

๑) เพื่อให้พระสงฆ์ พุทธศาสนิกชนมีความรู้วิชาการต่างๆ ทั้งทางธรรม และทางโลกให้สูงขึ้นสมตามฐานะและกาลเวลา เพราะว่าประเทศทั่วโลกในปัจจุบันล้วนแล้วต้องการให้ประชาชนมีความรู้ทุก ๆ คน โดยพระสงฆ์ก็เป็นทรัพยากรบุคคลที่สำคัญองค์หนึ่งในการช่วย

^{๑๔} พระสุวรรณฐา อินุทริยสัวโร (ลีม), “ศึกษาเปรียบเทียบการศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศไทยกับคณะสงฆ์ในประเทศกัมพูชา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (อ้างแล้ว), หน้า ๒๔๓-๒๔๕.

ปลูกฝังความดีงามแก่พุทธบริษัทให้มีปัญญาปราศจากอบายมุขต่าง ๆ ได้ และถ้าพระสงฆ์ได้รับการศึกษาจนมีความรู้ความสามารถอาจบำเพ็ญศาสนกิจได้ ๒ กรณี คือ

(๑) ช่วยแนะนำพลเมืองในประเทศให้ออกจากทางที่เป็นอกุศล หันมาหาทางที่เป็นกุศลได้

(๒) เป็นทัฬหุทธธรรมทางพระพุทธศาสนา ที่ช่วยฝึกอบรมสั่งสอน และประกาศพระธรรมขององค์พระบรมครูให้เจริญรุ่งเรืองทั้งในประเทศและต่างประเทศ

๒) เพื่อให้พระสงฆ์มีความรู้ที่สูงขึ้น กลายเป็นบัณฑิตที่เป็นสมณเพศด้วยการบำเพ็ญกิจการทางด้านพระพุทธศาสนา และเป็นเกียรติที่ประเสริฐของพระพุทธศาสนาในกัมพูชา

๓) เพื่อให้พระสงฆ์และพุทธศาสนิกชนกัมพูชา หลุดพ้นจากคำนิพนธ์ยาวว่า โง่เขลาเพราะคำว่า โง่เขลา เป็นคำหยาบไม่ควรจะมีในพระสงฆ์ทุกรูป ซึ่งเป็นที่เคารพสักการะบูชาของพุทธศาสนิกชนทั่วไป

๔) เมื่อพระสงฆ์กัมพูชามีความรู้ความสามารถแล้ว ช่วยบำเพ็ญศาสนกิจทั้งในประเทศและนอกประเทศ เพื่อเป็นการรวบรวมพุทธศาสนิกชนชาวต่างชาติเป็นบุคคลที่มีคุณค่า มีประโยชน์และพระพุทธศาสนาก็ได้รับการยกย่องจากพระสงฆ์ที่ได้ทำตามหน้าที่ของสากยบุตร

จากจุดประสงค์นี้ถือเป็นการภารกิจหลักของพระสงฆ์ที่ศึกษาในพุทธนิคมมหาวิทยาลัยพระสีหนุราช มีการพัฒนาตัวเองอยู่เสมอเพื่อเชิดชูสถาบันพระพุทธศาสนาให้มีความเจริญรุ่งเรืองอย่างในสมัยมหานครที่พระสงฆ์ได้รับการศึกษาและเป็นที่ยอมรับของผู้คนที่ได้พบเห็นและสนทนาธรรมด้วย พร้อมทั้งสร้างศรัทธาของคนเหล่านั้นให้ดำเนินชีวิตตามหลักธรรมและ ไม่ประมาทในการกระทำทั้งปวง นอกจากนี้ถ้าหากว่าบรรพชิตรูปใดไม่สามารถอยู่ในสถานะสมณเพศแล้ว เมื่อลาสิกขาออกมาก็เป็นพลเมืองที่ดีของสังคม เป็นผู้มีความรู้ความสามารถและดำเนินชีวิตเป็นแบบอย่างแก่คนอื่นได้ ด้วยการประพฤติปฏิบัติตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาสมกับฐานะประชาชนกัมพูชาสมัยใหม่และเป็นประเทศที่มีเอกราชชาติมีพระพุทธศาสนาเป็นฐานของรัฐ ตั้งแต่โบราณจนถึงปัจจุบัน^{๑๕}

สำหรับการจัดการเรียนการสอนในพุทธนิคมมหาวิทยาลัยพระสีหนุราช มีกระบวนการ บริหารหรือวิธีการจัดการศึกษาระดับอุดมศึกษาของคณะสงฆ์กัมพูชา ตามลำดับหัวข้อ ดังต่อไปนี้

^{๑๕} คณะกรรมการศึกษาค้นคว้าวิทยสถานพุทธศาสนบัณฑิต, ประวัติพุทธศึกษา, (อ้างแล้ว), หน้า ๔๐-๔๖.

๑. การบริหารงานวิชาการ หมายถึง เป็นงานหลักที่ผู้บริหารให้ความสำคัญเป็นอันดับแรกในการดำเนินงาน การจัดการวางแผนและออกนโยบายต่าง ๆ เพื่อให้บุคลากรทางการศึกษาได้ปฏิบัติงานตามหน้าที่ซึ่งได้รับมอบหมายไว้พร้อมทั้งปฏิบัติงานนั้น ๆ ให้สำเร็จลุล่วงด้วยดี เนื่องจากการบริหารงานวิชาการมีความเกี่ยวข้องกับกิจกรรมทุกชนิดในสถาบันศึกษา โดยเฉพาะเกี่ยวกับการปรับปรุงคุณภาพการเรียนการสอนให้มีประสิทธิภาพถือเป็นจุดหมายหลักของสถานศึกษาเป็นเครื่องชี้วัดความสำเร็จและความสามารถของผู้บริหารศึกษาด้วย

ดังนั้น สำหรับผู้บริหารของพุทธนิคมมหาวิทยาลัยพระสิหนุราช นับตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๔๒-๒๕๔๖ ผู้บริหารพุทธนิคมมหาวิทยาลัยพระสิหนุราช คือ นายชิง ยาน เป็นประธาน นายเรือง ยูน รองประธาน มีหน้าที่รับผิดชอบแผนกเทคนิค และนายโต้ว ฌารา มีหน้าที่รับผิดชอบแผนกรัฐบาล แต่ในปี พ.ศ. ๒๕๔๖ เป็นต้นมา ผู้บริหารทั้ง ๓ ท่าน เป็นที่ปรึกษาของพุทธนิคมวิทยาลัยพระสิหนุราช โดยอยู่ภายใต้การกำกับดูแลโดยกระทรวงธรรมการและศาสนา การเปลี่ยนแปลงระบบการบริหารจัดการของพุทธศึกษาที่กล่าวคือ เป็นไปตามที่ได้ประกาศไว้ในพระราชกฤษฎีกา เลขที่ ๘๘ ลงวันที่ ๒๘ สิงหาคม ค.ศ. ๒๕๔๕ รัฐบาลกัมพูชา ได้จัดตั้งให้มีคณะกรรมการบริหารพุทธศึกษาชาติแห่งพระราชอาณาจักรกัมพูชาซึ่งมีหน้าที่รับผิดชอบบริหารจัดการศึกษาตั้งแต่ระดับพุทธปริชญศึกษา จนถึงพุทธอุดมศึกษาทั่วประเทศ ตามความใน มาตรา ๒ แห่งพระราชกฤษฎีกานี้ได้กำหนดบทบาทหน้าที่และภาระงานของสถาบันพุทธศึกษา ดังนี้

๑.๑) บริหาร ปกครอง และปรับปรุงการจัดการศึกษา ให้มีพัฒนาการเป็นไปตามกรรมวิธีการศึกษาของกระทรวงอบรมเยาวชน และกีฬา

๑.๒) สนับสนุนแนวนโยบายการจัดการศึกษาทางด้านพระพุทธศาสนา แผนกธรรมวินัย ชาติ และสันสกฤต

๑.๓) ตรวจสอบโครงสร้าง ปรับปรุง และเผยแพร่การศึกษาตามนโยบายของรัฐบาล

๑.๔) กำหนดปฏิทินการศึกษาให้ชัดเจน สำหรับลงไปประเมินตามศาลาพุทธปริชญศึกษา จนถึงระดับอุดมศึกษาทั่วประเทศ เกี่ยวกับการประกันคุณภาพการศึกษาทุกระดับชั้น

๑.๕) กำหนดจุดประสงค์ และตรวจสอบความถูกต้อง เพื่อคัดเลือกข้อสอบสำหรับนำไปจัดสอบวัดผลประเมินผลการจัดการศึกษาทุกระดับชั้น

๑.๖) ปรึกษาหารือกัน เพื่อแต่งตั้งครูอาจารย์ สำหรับจัดการเรียนการสอนด้วยการสนับสนุนการจัดการศึกษาครุพุทธศึกษาในสมณเพศ หรือคฤหัสถ์ เพื่อปรับปรุงการศึกษาระดับการศึกษาขั้นพื้นฐาน

๑.๗) กำหนดนโยบายเพื่อการจัดตั้งสถานศึกษาพุทธปริชญศึกษา และในระดับอุดมศึกษา ก่อนที่จะผ่านกระทรวงธรรมการและศาสนา

๑.๘) การประสานงานทั้งหลายกับประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาเถรวาทและมี
องค์การศึกษาทางพุทธศึกษา เพื่อให้ผู้บริหารและสมณนิสิตได้ไปศึกษาดูงานตามวิธีที่กำหนด
ส่วนความใน มาตรา ๓ ได้กำหนดบทบาทหน้าที่ของผู้บริหาร ดังต่อไปนี้

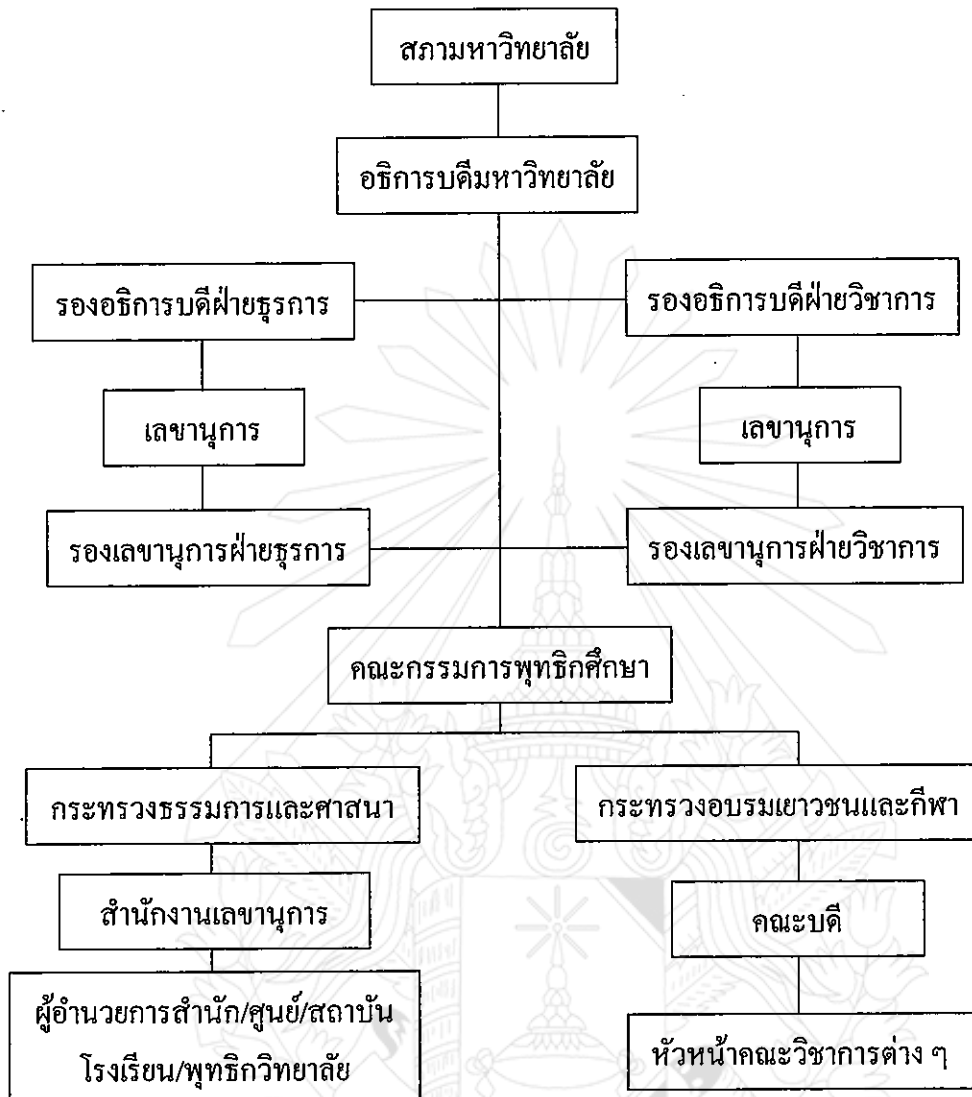
๑. สมเด็จพระมหาสุเมธาธิบดี นน แงด	ประธาน
๒. สมเด็จพระธรรมดิลกิต ลอส ลาย	รองประธาน
๓. สมเด็จพระอุดมมุนี เฮง ลางเฮา	รองประธาน
๔. สมเด็จพระวันรัตน์ ฌอย จรีก	รองประธาน
๕. สมเด็จพระโพธิวงษ์ อม ลิมเฮง	รองประธาน
๖. สมเด็จพระอุดมวงศา ม่วงรา	รองประธาน
๗. พระโฆสธรรม เสาร์ จันทรฐล	รองประธาน และเลขาธิการ
๘. พระสังฆกรรมโกศล เจีย ลำอาง	รองประธาน

โดยภาระงานทั้งหมดที่เกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษาพุทธศึกษา ตามความใน
มาตรา ๔ คือ ได้มอบอำนาจให้พลเอก มิน คิน (H.E. Min Kin) เป็นตัวแทนของกระทรวงธรรมการ
และศาสนา รับผิดชอบและสหากกับผู้บริหารพุทธศึกษาแห่งชาติ ในพระราชอาณาจักร
กัมพูชา^{๒๐}

ดังนั้น การปรับเปลี่ยนระบบการบริหารถือเป็นประวัติศาสตร์ของการศึกษาแผนก
พุทธศึกษา ที่ได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาลอย่างจริงจัง และอยู่ภายใต้การบริหารงานโดยสมเด็จพระ
มหาสุเมธาธิบดี และกระทรวงธรรมการและศาสนา ซึ่งมีเป้าหมายอย่างชัดเจนในการ
พัฒนาการจัดการศึกษาแผนกพุทธศึกษา ให้เป็นไปตามนโยบายของรัฐ เพื่อส่งเสริมให้การศึกษา
ของพระสงฆ์มีความก้าวหน้าอย่างนานาอารยประเทศในโลก โดยเฉพาะประเทศที่นับถือ
พระพุทธศาสนา ซึ่งการบริหารจัดการนี้ เขียนสรุปเป็นโครงสร้างของการบริหารงาน ดังแผนภูมิที่

๓.๑

^{๒๐} คณะกรรมการศึกษาค้นคว้าวิทยสถานพุทธศาสนบัณฑิต, ประวัติพุทธศึกษา, (อ้าง
แล้ว), หน้า ๗๘-๘๐.

แผนภูมิที่ ๓.๑ โครงสร้างการบริหารงานของพุทธมหาวิทยาลัยพระสีหนุราช

๒. การจัดหลักสูตรการเรียนการสอน ของพุทธศึกษาวิทยาลัยพระสีหนุราช ปัจจุบัน ได้แบ่งการเรียนการสอนออกเป็น ๔ คณะ และศูนย์การศึกษา ๑ ศูนย์ ดังนี้

๒.๑ คณะปรัชญา และศาสนา (Faculty of Philosophy and Religions)

๒.๒ คณะครุศาสตร์ และเทคโนโลยีสารสนเทศ (Faculty of Education Technology)

๒.๓ คณะวรรณคดีภาษาเขมร (Faculty of Khmer Literature)

๒.๔ คณะภาษาบาลี-สันสกฤตและภาษาต่างประเทศ (Faculty of Pali-Sanskrit and Foreign Languages)

๒.๕ ศูนย์ฝึกอบรมครู (Center of Teacher Training)

การจัดหลักสูตรการเรียนการสอนทั้ง ๔ คณะ และ ๑ ศูนย์การศึกษา ได้แบ่งการจัดการเรียนการสอนออกเป็น ๓ ภูมิภาค ดังนี้ คือ

(๑) ภูมิภาคชั้นสูงที่ ๑ หรือ อุดมศึกษาปฐมภูมิ ในภูมิภาคนี้ผู้ที่สามารถเข้าเรียนได้ก็ต่อเมื่อมีวุฒิการศึกษามัธยมศึกษาจากพุทธมัธยมศึกษาหรือมีวุฒิมัธยมศึกษาตอนปลาย (High School = Grade ๑๒) จากกระทรวงอบรมเยาวชนและกีฬา การศึกษาในภูมิภาคนี้ใช้เวลาเรียน ๓ ปี เมื่อเรียนจบทั้ง ๓ ปี แล้วถ้าได้สอบผ่านก็จะได้รับสัญญาบัตรชั้นสูงที่ ๑

(๒) ภูมิภาคชั้นสูงที่ ๒ หรือ อุดมศึกษาทุติยภูมิการศึกษาในภูมิภาคนี้ผู้ที่สามารถเข้าเรียนได้ก็ต่อเมื่อมีวุฒิการศึกษาชั้นสูงทางด้านพระพุทธศาสนาชั้นสูงที่ ๑ หรือวุฒิการศึกษาเทียบเท่าจากกระทรวงอบรมเยาวชนและกีฬา เป็นผู้อนุมัติและใช้เวลาเรียน ๔ ปี

(๓) ภูมิภาคชั้นสูงที่ ๓ หรือ อุดมศึกษาดติยภูมิการศึกษาในภูมิภาคนี้ผู้ที่สามารถเข้าเรียนได้ก็ต่อเมื่อมีวุฒิการศึกษาชั้นสูงในทางด้านพระพุทธศาสนาชั้นสูงที่ ๒ (ปริญญาบัตรของมหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนา) หรือวุฒิการศึกษาเทียบเท่าจากกระทรวงอบรมเยาวชนและกีฬา เป็นผู้อนุมัติ การศึกษาในภูมิภาคนี้มีเวลาเรียนอย่างน้อย ๓ ปี แล้วได้ผ่านการนิพนธ์เรื่องราวอย่างใดอย่างหนึ่งแล้วตีพิมพ์ เรียกว่า บัณฑิตมหาวิทยาลัยพุทธศาสนา

นอกจากนี้มีข้อสังเกตอย่างหนึ่งเรื่องของ วุฒิการศึกษา หรือ ปริญญาบัตรของผู้ที่สำเร็จการศึกษาทางประเทศกัมพูชา จะมีการเรียกแตกต่างจากประเทศไทย ดังนี้ คือ

๑) จระดับปริญญาตรี เรียกว่า ปริญญาบัตร

๒) จระดับปริญญาโท เรียกว่า อนุบัณฑิต

๓) จระดับปริญญาเอก เรียกว่า บัณฑิต

ส่วนโครงสร้างหลักสูตรและวิชาที่ได้ดำเนินการจัดการเรียนการสอนและที่กำลังปรับปรุงโดยการอนุมัติเห็นชอบจากรัฐมนตรีกระทรวงธรรมการและศาสนากับกระทรวงอบรมเยาวชนและกีฬา เพื่อจัดการเรียนการสอนในปี พ.ศ. ๒๕๕๓ มีดังนี้ คือ (๑) คณะวรรณคดีภาษาเขมร (Faculty of Khmer Literature) (๒) คณะภาษาบาลี-สันสกฤต และภาษาต่างประเทศ (Faculty of Pali-Sanskrit and Foreign Languages) และ (๓) ศูนย์ฝึกอบรมครู (Center of Teacher Training) ส่วนรายละเอียดของโครงสร้างหลักสูตร และรายวิชาได้ดำเนินการจัดการศึกษาเป็นที่เรียบร้อยแล้วในพุทธศกวิทยาลัยพระสีหนุราชา ดังตารางที่ ๓.๖

ตารางที่ ๓.๖ โครงสร้างหลักสูตรพุทธศึกษากลวิทยาลัยพระสีหนุราช

คณะปรัชญาและศาสนา	คณะครุศาสตร์ และเทคโนโลยีสารสนเทศ
๑. ศีกษาคัมภีร์พระไตรปิฎก	๑. วัฒนธรรม อาริยธรรม
๒. ฉบับรัฐธรรมนูญ	๒. วิทยาศาสตร์นโยบาย
๓. กฎหมายอาญา	๓. รัฐบาลอบรม
๔. กฎหมายแพ่ง	๔. ปรัชญาทั่วไป
๕. ปรัชญา	๕. กฎหมายการศึกษา
๖. สังคมวิทยา	๖. รัฐศาสตร์สำหรับครู
๗. เศรษฐศาสตร์	๗. เศรษฐศาสตร์สำหรับครู
๘. ภาษาอังกฤษ ภาษาฝรั่งเศส	๘. หลักการสอนของพระพุทธเจ้า
๙. ศาสนาเปรียบเทียบ	๙. ประวัติพระพุทธศาสนา
๑๐. ศาสนามหายาน หินยาน	๑๐. การวิจัยทางการศึกษา
๑๑. บรรณารักษ์ศาสตร์	๑๑. อักษรศาสตร์บาลี
๑๒. ดกวิทยา ปรมัตถวิทยา จิตวิทยา	๑๒. พระสงฆ์กับการศึกษา
๑๓. วิทยาศาสตร์อบรม	๑๓. ภาษาอังกฤษ ภาษาฝรั่งเศส
๑๔. ปรัชญาพื้นฐานของศีลธรรมสากล	๑๔. ปรัชญาการศึกษา
๑๕. ปรัชญาวิทยาศาสตร์นิยม	๑๕. ทฤษฎีการศึกษา
๑๖. กิจสหปฏิบัติการสากล	๑๖. การศึกษาตามหลักพระพุทธศาสนา
	๑๗. สังคมวิทยาอบรม
	๑๘. ประวัติจิตวิทยา
	๑๙. พระพุทธศาสนามหายาน
	๒๐. พระสูตร
คณะวรรณคดีภาษาเขมร (กำลังปรับปรุงหลักสูตร)	ศูนย์ฝึกอบรมครู (กำลังปรับปรุงหลักสูตร)
คณะภาษาบาลี - สันสกฤต และภาษาต่างประเทศ (กำลังปรับปรุงหลักสูตร)	

ที่มา : วิทยาลัยสถานพุทธศาสนบัณฑิต ๒๐๐๖ ประวัติพุทธศึกษา

๔. ผู้เรียน หมายถึง เป็นผู้สำเร็จการศึกษาภาคบังคับ ๑๒ ปี ที่ทางรัฐบาลได้จัดการขึ้นทั้งของภาครัฐและเอกชน โดยเป็นไปตามความในมาตรา ๖๘ ฉบับรัฐธรรมนูญแห่งพระราช อาณาจักร กัมพูชา รัฐช่วยจัดการศึกษาแผนกประถมศึกษา และมัธยมศึกษาตามโรงเรียนของรัฐโดยไม่เสียค่าใช้จ่า ย ประชาชนทุกคนมีสิทธิได้รับการศึกษาอย่างน้อย ๕ ปี รัฐช่วยเผยแพร่และสนับสนุนศาลา บาลีและพุทธศึกษา^{๒๐}

จากฉบับรัฐธรรมนูญนี้แสดงให้เห็นว่า รัฐบาลได้จัดการศึกษา และสนับสนุนการศึกษาทั้งแผนกพุทธจักรและอาณาจักรอย่างทั่วถึง โดยเฉพาะการจัดการศึกษาของเยาวชนนั้นเป็นไปตามอายุของการเข้าศึกษาที่รัฐบาลได้กำหนดไว้ ส่วนของพระสงฆ์นั้น มีความหลากหลายในเรื่องของอายุไม่เป็นไปตามเกณฑ์การศึกษาขั้นพื้นฐาน เพราะพระสงฆ์สามเณรหลายรูป เข้ามาบวชเรียนนั้นมีอายุมากแล้วโดยบางรูปนั้นอายุ ๒๐ กว่า จึงจะได้เข้าเรียนในพุทธมัธยมศึกษา ด้วยเหตุที่ว่าระบบการสอบเข้าเรียนต่อในระดับมัธยมศึกษาชั้นปีที่ ๓ และมัธยมศึกษาชั้นปีที่ ๖ ต้องสอบผ่านจึงจะสามารถเรียนต่อได้ คือว่ามีระบบการเรียนซ้ำชั้น เช่น มัธยมศึกษาชั้นปีที่ ๓ สอบเข้าเรียนต่อมัธยมศึกษาชั้นปีที่ ๔ และมัธยมศึกษาชั้นปีที่ ๖ จะต้องสอบจบได้ก่อนแล้วจึงสอบเข้ามหาวิทยาลัย โดยในระดับมัธยมศึกษาชั้นปีที่ ๖ นั้น แต่ละปีมีผู้สอบไม่ผ่านเป็นจำนวนมาก แล้วต้องเรียนซ้ำชั้นอีก ๑-๒ ปี ซึ่งกล่าวได้ว่าการวัดผลประเมินผลของการศึกษาพุทธมัธยมศึกษา เมื่อได้สอบผ่านมัธยมศึกษาชั้นปีที่ ๖ แล้วก็ต้องสอบเรียนต่อในมหาวิทยาลัยอีกหลายปี จึงสอบผ่านและรับจำนวนจำกัดในการเข้าศึกษาด้วย ดังเห็นได้จากตารางที่ ๓.๖

^{๒๐} <http://www.cambodia.gov.kh/umisq12/egov/khmer/organ.comstitution.html> (สืบค้น

ตารางที่ ๓.๗ จำนวนสมณนิสิต-นักศึกษาที่สอบเข้าศึกษาชั้นปีที่ ๑ ทุกปีการศึกษา

คณะสาขาวิชา ชั้นปีที่ ๑	ปีการศึกษา ๒๕๔๘-๔๙	ปีการศึกษา ๒๕๔๙-๕๐	ปีการศึกษา ๒๕๕๐-๕๑	ปีการศึกษา ๒๕๕๑-๕๒	ปีการศึกษา ๒๕๕๒-๕๓
ปรัชญาและ ศาสนา	๕๐ รูป	๕๐ รูป	๕๐ รูป	๕๐ รูป	๕๐ รูป
คณะครุศาสตร์ และเทคโนโลยี สารสนเทศ	๕๐ รูป	๕๐ รูป	๕๐ รูป	๕๐ รูป	๕๐ รูป
คณะวรรณคดี ภาษาเขมร		๕๐ รูป	๕๐ รูป	๕๐ รูป	๕๐ รูป
คณะภาษาบาลี- สันสกฤต และ ภาษาต่างประเทศ			๕๐ รูป	๕๐ รูป	๕๐ รูป
ศูนย์ฝึกอบรมครู		๕๐ รูป	๕๐ รูป	๕๐ รูป	๕๐ รูป
สรุป/ปี	๑๐๐ รูป	๒๐๐ รูป	๒๕๐ รูป	๒๕๐ รูป	๒๕๐ รูป

ที่มา : วิทยาลัยานพุทธศาสนบัณฑิต ๒๐๐๖ ประวัติพุทธศึกษา

จากจำนวนของพระนิสิต ที่สอบเข้าศึกษาในระดับอุดมศึกษา ดังในตารางที่ ๓.๗ ถือว่ามีจำนวนจำกัดประมาณ ๒๕๐ รูป ต่อปี ถ้าเทียบกับอัตราของพระสงฆ์สามเณรที่ศึกษาจบแต่ละปี และสอบเข้าศึกษาต่อมีจำนวนประมาณ ๖,๐๐๐-๗,๐๐๐ รูป ทั้งสอบผ่านและที่สอบตกด้วยโดยผู้สอบผ่านนั้นจะต้องคัดเลือกผู้ที่สอบได้คะแนนสูงสุดและนับลงมาถึงจำนวนที่ทางมหาวิทยาลัยกำหนดไว้ จึงได้ศึกษาต่อ นอกนั้นก็จะต้องรออีก ๑-๓ ปี จึงสามารถเข้ามาศึกษาต่อได้

๕. กิจกรรมการเรียนการสอน หมายถึง เป็นกิจกรรมที่สำคัญของทุกสถาบันการศึกษาที่ผู้บริหารสถานศึกษาจะต้องคำนึงถึงและวางแผนนโยบายจัดการศึกษาให้ประสบผลสำเร็จ โดยมอบหมายภาระหน้าที่มาสายบุคลากรทางสายครู อาจารย์เป็นผู้ดำเนินการ และพิจารณาเลือกสรรวิธีการสอนที่เหมาะสมตามในรายวิชาที่กำหนดขึ้นตามหลักสูตร และนำมาจัดการเรียนการสอนเพื่อสร้างประสบการณ์ และถ่ายทอดความรู้ด้วยวิธีการฝึกอบรม สืบสานและอนุรักษ์วัฒนธรรมดีงามของชาติ พร้อมทั้งสร้างสรรค์ความก้าวหน้าทางวิชาการ สร้างองค์ความรู้อันเกิดจากการจัดสภาพแวดล้อมสังคมแห่งการเรียนรู้ และปัจจัยเกื้อหนุนให้เกิดการเรียนรู้ตลอดชีวิต เพื่อพัฒนาคน

ให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งร่างกาย จิตใจ สติปัญญา และความรู้คู่คุณธรรมสำหรับการจัดกิจกรรม การเรียนสอนของพุทธทศกถาวิทยาลัยพระสิหนุราชก็ไม่แตกต่างจาสถาบันการศึกษา ระดับอุดมศึกษาทั้งของภาครัฐและเอกชนเกี่ยวกับกระบวนการจัดการเรียนการสอนโดยมี วัตถุประสงค์อันเดียวกัน คือ ต้องการให้การจัดการเรียนการสอนนั้นประสบผลสำเร็จ มีคุณภาพ มี ประสิทธิภาพ เป็นไปตามแนวนโยบายของรัฐบาล โดยการนำหลักสูตรจากกระทรวงธรรมการและ ศาสนา ให้มีความสอดคล้องกันกับกระทรวงอปรมเขาวชนและกีฬา มาจัดกิจกรรมการเรียนการ สอน เพื่อให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ทางด้านประสบการณ์โดยตรงและ โดยอ้อม พร้อมทั้งมีทัศนคติที่ดี ต่อตนเองและสังคมรอบข้างด้วย ซึ่งการที่ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้จากประสบการณ์โดยตรง และ ประสบการณ์โดยอ้อม กล่าวคือ^{๒๒}

จากประสบการณ์โดยตรง คือ ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ที่หลากหลายจากครูผู้สอนเช่น การ มอบหมายงาน ทำการศึกษาค้นคว้าอิสระเป็นกลุ่มย่อย เมื่อได้ศึกษาค้นคว้าทำเสร็จสมบูรณ์ก็นำมา เสนอหน้าชั้น และหาข้อสรุปร่วมกันเกี่ยวกับเนื้อหาสาระที่ได้จัดกิจกรรมการเรียนการสอน ซึ่ง กิจกรรมในลักษณะนี้ถือเป็นการฝึกให้ผู้เรียนเกิดความรับผิดชอบ มีความสามัคคีกันในกลุ่มและ กลุ่มอื่น ๆ พร้อมทั้งฝึกประสบการณ์ชีวิตสำหรับนำไปประกอบอาชีพเมื่อจบการศึกษาแล้ว

จากประสบการณ์โดยอ้อม คือ ผู้เรียนเกิดการเรียนจากครู อาจารย์ เป็นภาพรวมโดยวิธีการ สอนนั้นก็จะเป็นการสอนแบบบรรยาย และการบันทึกตามครูผู้สอนเป็นส่วนใหญ่ แม้จะมีการใช้ สื่อช่วยสอนก็ตามแต่การสอนไม่ประสบผลสำเร็จกับผู้เรียนทั้งหมดอย่างทั่วถึงเพราะผู้เรียนเป็น จำนวนมากถ้าไม่สนใจจริง ๆ ก็คงยากที่จะเกิดการเรียนรู้และเข้าใจสาระวิชาที่สอนได้

ดังนั้น สรุปได้ว่า การเรียนการสอนทั้งสองทางที่กล่าวมา เป็นการสอนโดยภาพรวมของ พุทธทศกถาวิทยาลัยพระสิหนุราช กับรายวิชาทั่วไป ที่มีใช้วิชาแก่นทางพระพุทธศาสนา ผู้เรียน จะต้องท่องจำ ฝึกฝนอย่างจริงจังและมีความอดทนอย่างมากในการเรียน ก็คือวิชาภาษาบาลีและ ภาษาสันสกฤตจึงจะสามารถเรียนรู้ได้ และมีข้อสังเกตอย่างหนึ่ง คือ ทางพุทธทศกถาวิทยาลัยพระสิ หนุราช ทุกคณะวิชาทุกชั้นปีจะต้องเรียนภาษาบาลีและภาษาสันสกฤตจนจบการศึกษาออกไป

๖. สื่อการเรียนการสอน การใช้สื่อการเรียนการสอน ในพุทธทศกถาวิทยาลัยพระสิหนุราช คือ มีคณะครุศาสตร์ และเทคโนโลยีเพื่อการศึกษา (Faculty of Education and Information Technology) เป็นผู้ดำเนินการฝึกอบรม ครู อาจารย์ และพระนิสิต นักศึกษาเกี่ยวกับกระบวนการใช้

^{๒๒} พระสุวรรณฐา อินุทริยสัวโร (ลีม), “ศึกษาเปรียบเทียบการศึกษาของคณะสงฆ์ใน ประเทศไทยกับคณะสงฆ์ในประเทศกัมพูชา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (อ้างแล้ว), หน้า ๒๕๗.

สื่อการสอน แม้จะเจอกับปัญหาเกี่ยวกับอุปกรณ์เครื่องใช้ที่นำมาอำนวยความสะดวกให้มีเพียงพอต่อความต้องการของสถาบันก็ตาม แต่พระนิสิต นักศึกษา ส่วนมากก็ได้รับการศึกษาจากสถาบันอื่นที่เปิดสอนพิเศษเป็น (Course) เกี่ยวกับการใช้เทคโนโลยีเปิดสอนโดยเสรีค่าใช้จ่ายต่อหลักสูตรนั้นก็อยู่ประมาณ ๑๕-๓๐ \$ (ดอลลาร์สหรัฐ) โดยมีพระสงฆ์ สามเณร เป็นจำนวนมากที่ไปศึกษาพร้อมทั้งได้รับใบประกาศนียบัตรรับรองจากระทรวงอบรมเยาวชนและกีฬาด้วย

ดังนั้น การใช้สื่อการเรียนการสอน ส่วนมากก็จะมี Projector & Computers ซึ่งทั้งได้รับการบริจาคจากองค์กรอื่น ๆ และการจัดซื้อเพิ่มเพื่ออำนวยความสะดวกต่อการเรียนการสอน ถือว่ากระบวนการเรียนในปัจจุบันมีพัฒนาการอย่างรวดเร็ว ภายหลังสงครามกลางเมืองได้ยุติลง และทางคณะสงฆ์ รัฐบาล ได้มีการฟื้นฟูการเรียนการสอนแผนกพุทธศึกษาขึ้นมาใหม่ทุกระดับชั้นที่ได้หยุดดำเนินการจัดการเรียนการสอนนับแต่ปี พ.ศ. ๒๕๑๘ ซึ่งอาคารสถานที่อุปกรณ์การเรียนการสอน วัสดุสารต่าง ๆ ก็ถูกเผาทำลายเกือบจะหมด ในปี พ.ศ. ๒๕๒๒ เป็นต้นมา ได้ดำเนินการจัดการเรียนการสอนแผนกพุทธศึกษาทุกระดับชั้นทั่วประเทศ โดยในปัจจุบันแหล่งศึกษาค้นคว้าที่สำคัญของประเทศกัมพูชาก็คือ วิทยาลัยพุทธศาสนบัณฑิต (The Buddhist Institute) เป็นแหล่งรวบรวมวิชาการต่าง ๆ เป็นแห่งเดียวที่ยังคงอยู่ในช่วงสมัยปกครองด้วยระบบคอมมิวนิสต์ เขมรแดง และมีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ต่าง ๆ โดยเฉพาะทางด้านวัฒนธรรม ฯลฯ ซึ่งสามารถศึกษาค้นคว้าอ่านได้แต่ไม่อนุญาตให้นำไปถ่ายเอกสารภายนอก^{๒๓}

กล่าวโดยสรุป สื่อการเรียนการสอนที่ได้นำมาจัดกิจกรรมการเรียนการสอนของพุทธศาสนิกวิทยาลัยพระสีหนุราช ยังมีไม่เพียงพอประกอบกับอาคารสถานที่ที่อยู่ในสภาพทรุดโทรม แม้จะมีการสร้างเพิ่มได้รับสนับสนุนจากรัฐบาลแต่ก็ยังไม่เพียงพอ เพราะงบประมาณของชาติส่วนใหญ่ไปพัฒนาทางด้านทหาร การศึกษาของชาติ ด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคม พร้อมกับการพัฒนาประเทศไปพร้อม ๆ กัน ซึ่งมีแนวโน้มการพัฒนาดีขึ้นมาตามลำดับ ตามนโยบายการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช ๒๕๔๖-๒๕๕๘ ของกระทรวงอบรมเยาวชนและกีฬา^{๒๔}

๗. การวัดผลประเมินผล ระบบการวัดผลประเมินผลการศึกษา ในพุทธศาสนิกวิทยาลัยพระสีหนุราช มีลักษณะไม่แตกต่างกันของการวัดผลประเมินการศึกษาระดับพุทธมัธยมศึกษา กล่าวคือ มีการเรียนการสอนเก็บคะแนนตามปกติในห้องเรียน และเมื่อถึงเวลาประเมินผลปลายปี

^{๒๓} Chheat Sreang and Group, *The Buddhist Institute A Short Story*, (Phnom Penh : X7 Design Group.2005), P. 43-44.

^{๒๔} Education for all Nation plan 2003-2015 จาก http://www.moeys.gov.kh/old_moeys.gov/en/index.htm (สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๐ พฤษภาคม ๒๕๕๕).

ทางคณะครู อาจารย์ ก็ประชุมกันออกข้อสอบและเสนอไปยังกระทรวงธรรมการและศาสนา เพื่อให้ดำเนินการตรวจสอบความถูกต้องของข้อสอบ พร้อมทั้งได้รับความเห็นชอบจากกระทรวง อบรมเยาวชน และกีฬาด้วยการสอบประเมินผลปลายภาคทุก ๆ ปี ก็จะนำข้อสอบจากศูนย์กลางคือ กระทรวงธรรมการและศาสนา ไปแจกตามกระทรวงธรรมการ และศาสนา ประจำทุกจังหวัด เพื่อนำไปจัดการสอบประจำโรงเรียนพุทธศึกษาทุกแห่ง โดยเฉพาะระดับพุทธมัธยมศึกษาไม่มีการ สอบซ่อมในบางวิชาที่สอบตก และต้องเรียนซ้ำชั้น ไปอีกปี ส่วนผู้ที่สอบผ่านแล้ว ก็จะต้องสอบเข้า เรียนอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งมีผู้เรียนสอบตกเป็นจำนวนมาก หรืออาจสอบอยู่หลายปี จึงจะสามารถเข้าเรียน ในระดับอุดมศึกษาได้ สำหรับเกณฑ์การวัดผลประเมินผล และการจบหลักสูตรพุทธศึกษาศาลวิทยาลัย พระสิหนุราช หรือ Grade Point ดังตารางที่ ๓.๘

ตารางที่ ๓.๘ เกณฑ์การวัดผลประเมินผลสถาบันพุทธศึกษาศาลวิทยาลัยพระสิหนุราช

ช่วงคะแนนเป็นร้อยละ	ระดับการศึกษา	ผลการศึกษา
๒๗๓ ขึ้นไป	A (Excellent)	ดีเยี่ยม
๒๔๑ - ๒๗๒	B+ (Very Good)	ดีมาก
๒๐๕ - ๒๔๐	B (Good)	ดี
๑๗๓ - ๒๐๔	C+ (Very Fair)	ค่อนข้างดี
๑๖๐ - ๑๗๒	C (Fair)	พอใช้
๐ - ๑๕๕	F (Failed)	ตก

ที่มา : วิทยาลัยพุทธศาสนบัณฑิต ๒๐๐๖ ประวัติพุทธศึกษา

ปัญหาและอุปสรรคการเรียนการสอน

ปัญหาและอุปสรรคการเรียนการสอน ในพุทธศึกษาศาลวิทยาลัยพระสิหนุราชที่ได้ดำเนินการ จัดการศึกษา นับตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๒๒ ได้ประสบกับปัญหาหลัก ๆ คือ (๑) ปัญหาบุคลากรทางการศึกษา (๒) ปัญหาด้านอาคารสถานที่ และ (๓) ปัญหาอุปกรณ์การเรียนการสอน ซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้^{๒๕}

^{๒๕} พระสุวรรณฐา อินุทริยสัวโร (ลิ้ม), “ศึกษาเปรียบเทียบการศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศไทยกับคณะสงฆ์ในประเทศกัมพูชา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (อ้างแล้ว), หน้า ๒๖๐-๒๖๑.

๑) ปัญหาบุคลากรทางการศึกษา คือผู้ที่อยู่ในสายครู อาจารย์ เพราะว่าพระสงฆ์ที่มีความรู้ความสามารถถูกสังหาร ในช่วงการปฏิวัติรัฐประหาร การเกิดสงครามกลางเมือง ถือเป็นยุคมีดของประเทศในขณะนั้น เนื่องจากทั้งทางพระสงฆ์ และฆราวาส ที่มีความรู้ในระดับต่าง ๆ ถูกจับไปประหารชีวิต จำคุก และตายในที่สุด เพราะกลุ่มชนเหล่านี้เป็นตัวการของการต่อต้านระบบคอมมิวนิสต์ นอกจากนี้พระสงฆ์ก็ได้หนีไปอยู่ตามประเทศต่าง ๆ ก็ถือสัญชาติประเทศนั้นไป

๒) ปัญหาด้านอาคารสถานที่ ก็เป็นผลสืบเนื่องจากการทำสงครามกันในระบบคอมมิวนิสต์นั่นเอง โดยในสังคมกัมพูชาตั้งแต่อดีตจนกระทั่งปัจจุบัน ซึ่งการศึกษาเล่าเรียนก็จะมีศูนย์กลางอยู่ในวัด จึงเป็นเป้าสำคัญของผู้ปกครองคอมมิวนิสต์ จะต้องทำลายเพราะเป็นสถานที่ฝึกคนให้ต่อต้านระบบของตน แต่ปัจจุบันสถานที่เล่าเรียนก็เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วทั่วประเทศ ซึ่งได้รับสนับสนุนจากองค์กรต่าง ๆ และได้รับความอุปถัมภ์จากสถาบันพระมหากษัตริย์ ในการฟื้นฟูสถาบันพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองอย่างในอดีต โดยเฉพาะโรงเรียนพุทธศึกษาในระดับมัธยมศึกษาดังกล่าวแล้วในการศึกษาพุทธศึกษาในปัจจุบัน

๓) ปัญหาอุปกรณ์การเรียนการสอน ปัญหาอุปกรณ์การเรียนการสอน ถือเป็นปัญหาสำหรับจัดการศึกษาแก่ผู้เรียน โดยเฉพาะตำราเรียนที่เป็นภาษาต่างประเทศมีจำนวนมาก ทำให้ผู้เรียนที่มีความรู้หลักภาษาต่างประเทศมีความลำบากในช่วงเริ่มแรก แต่พระสงฆ์ สามเณร ได้พัฒนาความรู้ทางด้านภาษาต่างประเทศของตัวเองอย่างรวดเร็ว เนื่องจากในวัดต่าง ๆ ก็จะเต็มไปด้วยนิสิต นักศึกษา เป็นจำนวนมากที่มาอาศัยอยู่ในวัด และก็ได้สอนพระสงฆ์ สามเณรทุก ๆ วัน พร้อมทั้งออกไปเรียนพิเศษเพิ่มเติมอีกด้วย

ฉะนั้น การศึกษาค้นคว้าเรียนรู้ ในตำราเรียนที่เป็นภาษาต่างประเทศนั้นถือเป็นเรื่องธรรมดาในปัจจุบันทั้งแผนกพุทธจักรและอาณาจักรมีลักษณะเป็นสากลอยู่แล้ว เพียงแต่ว่าบุคลากรทางพระสงฆ์ยังไม่ได้รับการสนับสนุนจากฝ่ายต่าง ๆ จากรัฐบาลอย่างจริงจังอย่างทั่วถึงเท่านั้นเอง ก็คือว่า บุคลากรทางการศึกษาพร้อมที่จะตอบสนองต่อความเปลี่ยนแปลงของระบบสื่อสาร (Globalization) แต่อุปกรณ์ทางการศึกษายังมีไม่เพียงพอต่อการดำเนินการ และไม่สมดุคต่อพระสงฆ์ สามเณร จึงไม่น่าแปลกที่มีพระสงฆ์กัมพูชาออกไปศึกษาต่อระดับอุดมศึกษาในต่างประเทศที่สถาบันการศึกษาทางพระพุทธศาสนา เป็นต้นว่าในประเทศไทย

๘. นโยบายการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในปัจจุบัน หลังจากผ่านวิกฤตทางการเมืองในช่วงระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๓๖-๒๕๔๑ กัมพูชาเข้าสู่ความมั่นคงทางการเมืองอีกครั้ง ทำให้รัฐบาลมีโอกาสในการจัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๑ (พ.ศ. ๑๕๓๘-๒๕๔๓) โดยได้กำหนดแนวทางกว้าง ๆ ในเชิงนโยบายยุทธศาสตร์และเป้าหมายในการพัฒนาการศึกษาไว้ ๓ ประการคือ ๑) การให้ประชาชนได้รับการศึกษาอย่างเท่าเทียมโดยทั่วกัน ๒) การยกระดับคุณภาพ

ทางการศึกษา และ ๓) การปรับปรุงการวางแผนบริหารจัดการด้านการศึกษาให้เข้มแข็งมากขึ้น โดยมีแผนการลงทุนด้านการศึกษารองรับในช่วงระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๓๖ - ๒๕๔๓ ต่อมาจากการปรึกษาหารือกับองค์การระหว่างประเทศที่เกี่ยวข้องในระดับหนึ่งแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๒ (พ.ศ. ๒๕๔๔ - ๒๕๔๘) ก็เป็นการสานต่อแนวทางการพัฒนาการศึกษาที่เน้นถึงระดับแผนปฏิบัติการมากขึ้น^{๒๖}

ทั้งนี้แผนยุทธศาสตร์ระดับชาติในการขยายโอกาสทางการศึกษานั้น ประกอบด้วยแผนระยะสั้น ปี พ.ศ.๒๕๔๔-๒๕๔๕ แผนระยะยาวปี พ.ศ.๒๕๔๖-๒๕๕๘ และแผนระยะปานกลางปี พ.ศ. ๒๕๔๖-๒๕๕๑ โดยแผนระยะปานกลางปี พ.ศ.๒๕๔๖-๒๕๕๑ และแผนระยะยาวปี พ.ศ. ๒๕๔๖-๒๕๕๘ เป็นการปรับปรุงจากแผนระยะสั้นปี พ.ศ.๒๕๔๔-๒๕๔๕ กับแผนยุทธศาสตร์ในการลดภาวะความยากจน (Poverty Reduction Strategic Plan: PRSP) เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๕ เป็นหลัก โดยให้สอดคล้องกับแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงทางประชากรและเศรษฐกิจระดับมหภาคในช่วง ๕ ปีข้างหน้าของกัมพูชาพร้อมกับแนวทางจากการประชุม World Education Forum และ Millennium Development Goals ซึ่งเน้น Education for All

แผนระยะยาว ปี พ.ศ. ๒๕๔๖ - ๒๕๕๘ นั้นได้กำหนดให้กัมพูชาบรรลุเป้าหมายดังต่อไปนี้ภายในปี พ.ศ. ๒๕๕๘ มีรายละเอียดดังนี้

- ๑) การเข้ารับการศึกษาก่อนพื้นฐานเพิ่มสูงขึ้นเป็น ๓.๘ ล้านคน
 - ๒) การเพิ่มชั่วโมงการเรียนการสอนในระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษา
 - ๓) การเพิ่มห้องเรียนและสถานที่เรียนในพื้นที่ขาดแคลน
 - ๔) การเพิ่มปริมาณและคุณภาพครูและการฝึกหัดครู โดยเน้นสำหรับระดับมัธยมศึกษา
- มากขึ้นคือปีละประมาณ ๑๐,๐๐๐ คน ด้วยอัตราเงินเดือนเพิ่มสูงขึ้นร้อยละ ๓ - ๕ ต่อปี

ทั้งนี้กัมพูชาได้มีการจัดทำแผนยุทธศาสตร์ทางศึกษามาได้ระยะหนึ่งแล้ว ดังจะเห็นได้จากแผนยุทธศาสตร์ที่เรียกว่า Educational Strategic Plan, ๒๐๐๔-๒๐๐๘ หรือที่เรียกโดยย่อว่า ESP ๒๐๐๔/๐๘ แผนยุทธศาสตร์ทางศึกษาดังกล่าว มีเป้าหมายระยะยาวในการทำให้เด็กและเยาวชนชาวกัมพูชาทุกคน ได้รับโอกาสทางการศึกษาที่มีคุณภาพอย่างทั่วถึงทุกระดับสถานะทางเศรษฐกิจ ทุกเพศ ทุกพื้นที่ ทุกเชื้อชาติ แม้ผู้พิการทางร่างกาย เพื่อให้สอดคล้องกับรัฐธรรมนูญของประเทศ และความผูกพันที่ทางรัฐบาลมีต่อ U.N. Convention on the Rights of the Child แผนดังกล่าวตาม

^{๒๖} พัชรราวดี วังศัญญิติน, แนวทางการพัฒนาการศึกษาของประเทศสมาชิกใหม่อาเซียน : กรณีประเทศไทยและเวียดนาม, จาก http://www.thaiworld.org/th/include/answer_search.php?question_id=948. (สืบค้นเมื่อวันที่ ๒ เมษายน ๒๕๕๕).

รายงานของกระทรวงศึกษาธิการระบุว่าผู้ที่มาสมัครเข้าเรียนระดับประถมศึกษาที่มีจำนวนเกินเป้าหมายที่กระทรวงได้กำหนดไว้ส่วนโรงเรียนมัธยมศึกษาตอนปลายมีผู้สอบไล่ได้ร้อยละเก้าสิบสี่ (๙๔.๕%) โรงเรียนมัธยมศึกษาตอนปลายมีผู้สอบไล่ได้ร้อยละเจ็ดสิบ (๗๐%) สถิตินี้บ่งบอกถึงแนวทางพัฒนาของกระทรวงที่ต้องการลดอัตราผู้ไม่รู้หนังสือ คือ การตั้งใจที่จัดตั้งโรงเรียนมัธยมศึกษาตอนต้นให้ได้ทั่วทุกตำบล ส่วนมัธยมศึกษาตอนปลาย เป้าหมายในอนาคตคือให้ได้ทั่วทุกอำเภอ ทั้งนี้ เพื่อให้คนยากจนทั่วทุกภาคของประเทศมีโอกาสได้ศึกษาได้มากที่สุดเท่าที่ควร หรืออาจกล่าวได้ว่าภาครัฐพยายามลดอัตราคนไม่รู้หนังสือให้เหลือน้อยที่สุด^{๒๗}

ด้านการศึกษาพระพุทธศาสนา แผนพัฒนาของกระทรวงกิจการศาสนาและวัฒนธรรมมีระยะของแผนยาว ๕ ปี (Strategy plan for National Development, 2009 – 2013 : Ministry of Religion and Cults) ซึ่งประเด็นแรกให้น้ำหนักไปที่การประเมินผลงานที่ผ่านมาทางด้านสถาบันการศึกษาพระพุทธศาสนา และการพยายามวางแผนเพื่อกำหนดยุทธศาสตร์ในอนาคต ซึ่งจำแนกได้ดังนี้

๑. ให้ความสำคัญในด้านการสอบเข้าพุทธศึกษา (สถาบันการศึกษาพระพุทธศาสนา) และสอบเอาวุฒิบัตรทุกระดับ และการสอบคัดเลือกทุนศึกษา

๒. เพิ่มอัตราค่าตอบแทน (เงินเดือน) ประจำชั่วโมง แก่ครู อาจารย์ และศาสตราจารย์ทุกระดับของสถาบันการศึกษาของพระสงฆ์

๓. การจัดสัมมนาเพื่อพัฒนาหลักสูตรสถาบันการศึกษาของพระสงฆ์

๔. ส่งเสริมการศึกษาของพระสงฆ์ทุกระดับ

๕. ขยายสถาบันพุทธศึกษาทุกระดับขึ้น

๖. ขยายวิทยาเขตระดับอุดมศึกษา

๗. ปรับแนวทางการบริหารการจัดการพุทธศึกษาทุกระดับขึ้น

๘. การตีพิมพ์เอกสารการศึกษาเกี่ยวกับสถาบันการศึกษาพระพุทธศาสนาทุกระดับขึ้น

๙. การจัดทำทฤษฎีเกี่ยวกับสถาบันการศึกษานี้

นอกจากนี้ แผนพัฒนานี้ยังให้ความสำคัญเกี่ยวกับการส่งเสริมการศึกษาค้นคว้า หรือที่เรียกว่างานวิจัย การแปล คัมภีร์อรรถกถา และรวบรวมตีพิมพ์เอกสารที่มีประโยชน์ในทางด้านวรรณกรรม อักษรศาสตร์ ขนบธรรมเนียมประเพณีที่เกี่ยวข้องพระพุทธศาสนา ทั้งนี้เพื่อยกระดับการศึกษาและศีลธรรมสังคมตามระบอบพระพุทธศาสนา อีกส่วนหนึ่งคือการจัดตั้งห้องสมุดทั่วประเทศ/กรุง เพื่อบริหารแก่พุทธศาสนิกชนทั่วไป พร้อมทั้งการเผยแพร่พระพุทธศาสนาตามระยะลือต่าง ๆ เช่น วิฑูกระจาเยียง โทรทัศน์ วารสาร เป็นต้น

^{๒๗} เรื่องเดียวกัน.

จากแผนพัฒนาดังกล่าวนับได้ว่าเป็นยุทธศาสตร์สำคัญในการขับเคลื่อนการศึกษาของ พระสงฆ์ให้มีความก้าวหน้า เพื่ออบรมศีลธรรม และจริยธรรมแก่สังคม และเพื่อตอบสนองต่อแผน นโยบายของรัฐบาลที่เรียกว่า “The Government ‘s Rectangular Strategy” ที่ให้ความสำคัญด้านการ พัฒนาทรัพยากรบุคคลที่ประกอบด้วยคุณภาพตามระยะการศึกษาเล่าเรียน ซึ่งเรียกว่าการศึกษาเพื่อ ทุกคน (Education for all) ที่มีเป้าหมายหลักคือความเท่าเทียมด้านการศึกษาขั้นพื้นฐาน ลดอัตราผู้ที่ไม่รู้ตัวหนังสือหรือเปิดโอกาสให้คนยากจนได้ศึกษาเล่าเรียนให้ได้มากที่สุด ซึ่งสถาบันการศึกษา พระพุทธศาสนาแห่งนี้ได้ทำหน้าที่อย่างสำคัญในการเปิดโอกาสให้ลูกชาวไร่ชาวนาที่อยู่ห่างจากตัว เมือง ไร้โอกาสด้านการศึกษาจะได้รับการศึกษา เพราะดังที่ได้รับทราบกันทั่วไปแล้วว่า พระสงฆ์ ชาวกำพูชาส่วนใหญ่เป็นลูกชาวไร่ชาวนาที่เข้ามาบวชเพื่อหาโอกาสทางการศึกษาเล่าเรียนทั้งด้าน พุทธจักรและอาณาจักร^{๒๔}

๓.๖) สรุปลการศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศกำพูชา ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

กล่าวสรุปได้ว่า การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศกำพูชา มีลักษณะคล้ายคลึงและ ต่างกันไปตามแต่ละยุคสมัย ดังเช่นในยุคต้น ๆ การศึกษาของคณะสงฆ์นั้นอยู่ในรูปแบบของ มุกข ปาฐะ และมีพระราชมหากษัตริย์ทรงเป็นศาสนูปถัมภ์ทุก ๆ ด้าน และพระพุทธศาสนามีความ เจริญรุ่งเรืองมาตลอด และการศึกษายังอยู่ในรูปแบบถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น โดยเน้นปรีชาธรรมและ ปฏิบัติ คือ ศีล สมาธิ และปัญญา จนมาถึงปลายยุคพระนครต่อมายุคหลังพระนครการศึกษาของ คณะสงฆ์เน้นตามหลักจริตนิยม คือผู้ประสงค์จะเรียนรู้ตัวหนังสือจะต้องเข้ามาบวชเรียน เขียน อ่าน ซึ่งรูปแบบนี้ได้สืบทอดกันมา ลำดับต่อมาการศึกษาของพระภิกษุสงฆ์ พร้อมทั้งการศึกษาของชาติ มิได้ดำเนินการจัดการศึกษาเท่าที่ควร เพราะพระราชชาติปกครองต่อ ๆ มาได้เจอกับปัญหาอุปถัมภ์ ทั้งจากการรุกรานจากประเทศเพื่อนบ้านและปัญหาภายในประเทศด้วยส่งผลให้การศึกษาทางด้าน พระพุทธศาสนาได้เสื่อมลงอย่างรวดเร็ว เนื่องจากผู้ที่บวชเรียนนั้นถูกเกณฑ์ไปเป็นทหารเพื่อรับ ใช้ชาติในการป้องกันประเทศแม้ศูนย์กลางการศึกษาจะอยู่ในวัดก็ตาม แต่การศึกษานั้นเริ่มมีปัญหา มาโดยตลอด จนกระทั่งพระราชอาณาจักรกำพูชาตกเป็นเมืองขึ้นของฝรั่งเศส (Colony of France) การศึกษาของชาติในช่วงการปกครองด้วยระบบฝรั่งเศส พวกฝรั่งพยายามที่จะกลืนวัฒนธรรมและ เปลี่ยนแปลงระบบวัฒนธรรมของชาติให้เหมือนวัฒนธรรมของตน โดยเฉพาะระบบรากฐานของ การพัฒนาประเทศ คือ กระบวนการทางการศึกษาให้ใช้ภาษาฝรั่งเศสในระบบราชการทุกกระทรวง

^{๒๔} พระสุธีธ สุธมฺมธโร (ยนต์), “การศึกษาของคณะสงฆ์ในราชอาณาจักรกำพูชา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (อ้างแล้ว), หน้า ๑๒๒ - ๑๒๓.

ทำให้เกิดกระแสการต่อต้านอย่างรุนแรงจากกลุ่มของพระสงฆ์ได้ทวีคูณรุนแรงเพิ่มขึ้นตามลำดับจนทั่วทั้งประเทศเป็นเวลาหลายปี ทางฝรั่งเศสจึงเปลี่ยนนโยบายมาสนับสนุนพระพุทธศาสนาและการศึกษา โดยใช้ภาษาเขมรในระบบราชการพร้อมทั้งมอบอำนาจทุกอย่างคืนแก่พระมหากษัตริย์ แต่ภาษาฝรั่งเศสก็ยังมีอิทธิพลในระบบโรงเรียนทุกโรงเรียน ความเปลี่ยนแปลงที่วุ่นนี้ได้ส่งผลให้การศึกษาทงพระพุทธศาสนามีความเจริญและมีระบบแบบแผน มีหลักสูตร มีการวัดผล ประเมินผลเป็นที่ชัดเจน และสถานศึกษามีขึ้นทั่วประเทศจนกระทั่งได้รับเอกราชจากฝรั่งเศสอย่างสมบูรณ์

ในช่วงของสมเด็จพระนโรดมสีหนุ การศึกษาของคณะสงฆ์มีความพัฒนาก้าวหน้าอย่างรวดเร็ว เนื่องจากได้ปรับปรุงหลักสูตรและแนวทางการบริหารการจัดการศึกษาใหม่ให้เข้ากับบริบทสังคมในขณะนั้น พร้อมทั้งประยุกต์ใช้รูปแบบการศึกษาในสมัยฝรั่งเศสปกครองเข้ามาด้วย อนึ่งนโยบายพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจแห่งชาติ “พุทธสังคมนิยม” หรือ “แนวทางสายกลาง” มีส่วนในการยกระดับการศึกษาและส่งเสริมพระพุทธศาสนา ส่งผลให้การศึกษาทงพระพุทธศาสนามีความเจริญรุ่งเรืองมีพุทธิกมหาวิทยาลัยพระสีหนุราช เป็นสถานศึกษาระดับอุดมศึกษาสำหรับพระสงฆ์ สามเณร และประชาชนทั่วไปจนถึงปัจจุบัน แต่ความเจริญทั้งหลายที่พระองค์ได้สร้างขึ้นมานั้นก็เสื่อมสลายอย่างรวดเร็วอันเกิดจากการทำปฏิวัติรัฐประหาร โดยคณะรัฐมนตรีของพระองค์มีนายพลลอน นอล พระพุทธศาสนาถูกยกเลิก พระสงฆ์ถูกบังคับให้สึกและถูกสังหารชีวิต ได้ส่งผลกระทบต่อระบบการปกครองทุกอย่างของประเทศ โดยเฉพาะการศึกษา และมีผลสืบเนื่องมาจนถึงการปกครองประเทศในสมัยเขมรแดงของนายพล พต สถาบันการศึกษาทั้งหลายปล่อยเป็นที่ว่างเปล่า เอกสารตำราทางวิชาการต่าง ๆ ก็ถูกเผาทำลายไปหมด วัดวาอารามที่เป็นศูนย์กลางการศึกษาของชาติก็เผาทำลายทิ้งและเป็นที่อยู่อาศัยของทหาร ส่วนพระสงฆ์ สามเณร ก็ถูกจับไปจำคุกและประหารชีวิต เพราะเป็นผู้นำในการต่อต้านระบบคอมมิวนิสต์ ดังนั้น โศกนาฏกรรมอันมีคณของสงครามกลางเมืองภายในประเทศส่งผลกระทบต่ออย่างมหาศาลต่อการพัฒนาในช่วงรัฐบาลของเจีย สม , เฮง สัมริน และฮุน เซน

ในสมัยคณะรัฐบาลปัจจุบัน นับแต่ตั้งมีการเปิดโอกาสให้มีการบวชเรียนโดยเสรีไม่จำกัดเรื่องอายุ พร้อมทั้งประกาศให้เปิดเรียนพระปริยัติธรรมเป็นทางการนับตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๓๓ เป็นต้นมา การศึกษาด้านพระพุทธศาสนาก็มีความเจริญเพิ่มขึ้นอย่างลำดับ เพื่อให้สอดคล้องต่อความต้องการของสังคม นอกเหนือจากนี้ยังมีสถาบันและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์นี้ด้วย แต่ขณะเดียวกันรูปแบบการจัดการศึกษายังยึดรูปแบบดั้งเดิมคือเน้นด้านปริยัติธรรม โดยให้ความสำคัญหลักคือศีล สมาธิ และปัญญา เพื่อสืบทอดอายุ

พระพุทธศาสนาพร้อมทั้งได้ประยุกต์ศาสตร์สมัยใหม่เข้ามาในหลักสูตรนี้ด้วย ปัจจุบันการจัด
การศึกษาของคณะสงฆ์มีถึงสามระดับ คือ นับแต่ระดับประถมศึกษาจนถึงระดับอุดมศึกษา

กล่าวสรุปได้ว่า ตั้งแต่กัมพูชาอยู่ภายใต้อาณานิคมของฝรั่งเศสจนถึงปัจจุบัน หลักสูตร
การศึกษาของคณะสงฆ์กัมพูชาแบ่งออกเป็นสองส่วน คือ ส่วนหนึ่งเป็นวิชาพระพุทธศาสนาเพื่อสืบ
ทอดอายุพระพุทธศาสนา และวิชาทั่วไป (วิชาของคฤหัสถ์) หรือศาสตร์สมัยใหม่ เพื่อให้ความรู้แก่
พระสงฆ์ ทำให้พระพุทธศาสนามีการพัฒนาความรู้เกี่ยวกับสังคม และพัฒนาความรู้เท่าทัน
เทคโนโลยีในโลกปัจจุบัน

บทที่ ๔

วิเคราะห์คุณค่าการจัดการศึกษาของพระสงฆ์ในประเทศไทย

วิเคราะห์ปัญหาในการจัดการศึกษาของพระสงฆ์ในประเทศไทย ซึ่งปัจจุบันการศึกษาของคณะสงฆ์ได้พัฒนาก้าวหน้าอย่างรวดเร็ว จนสามารถเปิดทำการเรียนการสอนได้ทุกระดับชั้น แต่ก็ยังประสบปัญหาและอุปสรรคหลายด้าน ซึ่งมีรายละเอียด ดังต่อไปนี้

๔.๑ วิเคราะห์คุณค่าด้านการพัฒนาสังคม

จากปัญหาและอุปสรรคการเรียนการสอนในอดีต คงไม่มีปัญหามากนักเพราะการเรียนการสอนอยู่ในรูปแบบของมุกขปาฐะ (ความจำ) และมีพระราชาคณะชั้นราชเป็นศาสนูปถัมภ์ทุกๆ ด้านและพระพุทธศาสนามีความเจริญรุ่งเรืองมาตลอด ซึ่งในครั้งอดีตนั้นมีศาสนาอยู่ ๒ ศาสนา คือ ศาสนาพราหมณ์ และพระพุทธศาสนาที่ปรากฏอยู่พระราชอาณาจักรกัมพูชา ตั้งแต่สมัยก่อนเมืองพระนคร และหลังพระนคร การศึกษาทางด้านพระพุทธศาสนานั้นมีความเจริญรุ่งเรืองจนมีพระเถระจากประเทศกัมพูชา ๒ รูป คือ พระสังฆปาละ และพระมันทรเสน ได้ไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสาธารณรัฐประชาชนจีน โดยการแปลคัมภีร์พระไตรปิฎกจากภาษาบาลีเป็นภาษาจีน ถือว่าประเทศกัมพูชานั้นได้ใช้ภาษาบาลีมาแล้วหลายพันปี การศึกษาพระพุทธศาสนาก็ได้เจริญรุ่งเรืองสูงสุดในรัชสมัยของพระบาทชัยวรมันที่ ๗ ทำให้เห็นถึงการศึกษาด้านพระพุทธศาสนามีความเจริญก้าวหน้าทุกๆ ด้าน โดยเฉพาะพระพุทธศาสนานิกายมหายาน มีพุทธมหาวิหารเป็นมหาวิทยาลัยสงฆ์ทางพระพุทธศาสนา ได้ผลิตนักปราชญ์ราชบัณฑิต กวีนิพนธ์ ด้านต่างๆ เป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะทางด้านศิลปกรรมที่ นครวัด นครธม เป็นที่ประจักษ์ชัด ต่อมาสมัยหลังพระนครพระราชอาณาจักรอันยิ่งใหญ่ ก็ได้เสื่อมลงอย่างรวดเร็วโดยอำนาจกิเลสของผู้ปกครองประเทศอันสืบเนื่องมาจากการวิบัติภายในราชวงศ์ขึ้น และจากการรุกรานของอำนาจใหม่ที่กำลังก่อตัวขึ้นจากประเทศเพื่อนบ้าน โดยเฉพาะสมัยกรุงละแวก สมัยกรุงอุดงจักษ์มีชัย การศึกษาพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทแบบลังกาวงศ์ ที่นำเข้าโดยพระภิกษุกัมพูชา คือ พระราชโอรสในพระบาทชัยวรมันที่ ๗ ก็เสื่อมลงตามด้วย การที่พระศาสนาไม่มีเสถียรภาพ เพราะต้องขึ้นอยู่กับผู้ปกครองของประเทศเป็นสำคัญ ถ้าประเทศชาติมีความสงบสุข พระราชาที่จะทรงอุปถัมภ์บำรุงการศึกษาก็มีความเจริญก้าวหน้า เช่น ในรัชสมัยพระบาททวงศ์ดวง การศึกษาด้านพระพุทธศาสนามีความเจริญทุกๆ ด้าน โดยเฉพาะด้านศิลปกรรม คุณธรรม และจัดระบบการปกครอง โดยมอบหมายอำนาจแก่พระราช

วงศานวงศ์ ตลอดจนกระทั่งข้าราชการที่มีสติปัญญา ซึ่งผู้ที่จะเป็นผู้นำของปวงชนจะต้องผ่านการทดสอบความรู้ทางด้านพระพุทธศาสนา คือ สอบแปลคัมภีร์พระไตรปิฎกที่เป็นภาษาบาลี ฎีกาต่าง ๆ จึงสามารถดำรงตำแหน่งที่มอบหมายได้ นอกจากนี้ก็ทรงเป็นพระอาจารย์สอนภาษาบาลีแก่พระภิกษุสงฆ์ ตลอดทั้งประชาราษฎร์ด้วย

ต่อมาราชอาณาจักรกัมพูชาตกเป็นเมืองขึ้นของฝรั่งเศส ทำให้การศึกษาของพระภิกษุสงฆ์พร้อมทั้งการศึกษาของชาติมิได้ดำเนินการจัดการศึกษาเท่าที่ควร เพราะพระราชที่ปกครองต่อมาได้เจอกับปัญหาอุปสรรคทั้งจากการรุกรานจากประเทศเพื่อนบ้านและปัญหาภายใน ประเทศด้วย ส่งผลให้การศึกษาทางด้านพระพุทธศาสนาได้เสื่อมลงอย่างรวดเร็ว เนื่องจากผู้ที่บวชเรียนนั้นถูกเกณฑ์ไปเป็นทหารเพื่อป้องกันประเทศชาติ แม้ศูนย์กลางการศึกษาจะอยู่ในวัดก็ตาม และฝรั่งเศสพยายามที่จะกลืนวัฒนธรรมและเปลี่ยนแปลงระบบวัฒนธรรมของชาติให้เหมือนวัฒนธรรมของตน โดยเฉพาะระบบรากฐานของการพัฒนาประเทศ คือ กระบวนการทางการศึกษา ให้ใช้ภาษาฝรั่งเศสในระบบราชการทุกกระทรวง ทำให้เกิดกระแสการต่อต้านอย่างรุนแรงจากกลุ่มของพระสงฆ์และได้ทวีคูณรุนแรงเพิ่มขึ้นทั่วทั้งประเทศตามลำดับ ทางฝรั่งเศสจึงเปลี่ยนนโยบายมาสนับสนุนพระพุทธศาสนาและการศึกษา โดยให้ใช้ภาษาเขมรในระบบราชการ พร้อมทั้งมอบอำนาจทุกอย่างคืนแก่พระมหากษัตริย์ แต่ภาษาฝรั่งเศสก็ยังมีอิทธิพลในระบบ โรงเรียนทุกโรงเรียนความเปลี่ยนแปลงที่วุ่นวายนี้ได้ส่งผลให้การศึกษาทางพระพุทธศาสนามีความเจริญขึ้นและมีระบบแบบแผนที่แน่นอน มีหลักสูตร การวัดผลประเมินผลเป็นที่ชัดเจนและสถานศึกษาได้เกิดขึ้นทั่วประเทศ จนกระทั่งได้รับเอกราชจากฝรั่งเศส

ต่อมาในยุคสมัยของสมเด็จพระนโรดม สีหนุ มีความเจริญก้าวหน้าอย่างรวดเร็วจนสามารถเปิดทำการเรียนการสอนถึงระดับอุดมศึกษา เป็นยุคที่มากด้วยสงฆ์บัณฑิตมีความรู้ทั้งทางโลกและทางธรรม เป็นที่เคารพนับถือของพุทธศาสนิกชนชาวกัมพูชา สาเหตุที่ทำให้การศึกษาในสมัยนั้นมีความเจริญก้าวหน้าอย่างรวดเร็ว จากการศึกษาพบว่าทฤษฎีพุทธสังคมนิยมซึ่งเป็นแผนพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจของประเทศมีส่วนในการส่งเสริมและยกระดับพระพุทธศาสนา และการศึกษาของคณะสงฆ์ อีกส่วนหนึ่งรัฐบาลในนามสมเด็จพระนโรดมสีหนุมีส่วนในการพัฒนาการศึกษาของคณะสงฆ์ ที่สำคัญคือการปรับปรุงหลักสูตรและแนวทางการบริหารการจัดการศึกษา พร้อมทั้งมอบทุนการศึกษาแก่คณะสงฆ์ไปศึกษาที่ต่างประเทศจนมีการยกระดับการศึกษาในขณะนั้นว่าเป็น “มาตรฐานการศึกษาแบบนานาชาติ” เข้าสู่ยุคมีดทางประวัติศาสตร์ของกัมพูชา ซึ่งในยุคของเขมรแดงได้โค่นล้มอำนาจของนายพลลอน นอล ทำให้ระบบการศึกษาทั้งสถาบันรัฐ เอกชน และสถาบันพุทธศึกษาของคณะสงฆ์ไม่มีความหมายในสายตาของเขมรแดง หรือ

คอมมิวนิสต์กัมพูชาประชาธิปไตย สถาบันการศึกษาทุกแห่งถูกสั่งปิด จึงนับได้ว่าเป็นยุคมืดทางประวัติศาสตร์ของกัมพูชาหรืออาจเรียกได้ว่าปัญญาชนเป็นเครื่องหมายแห่งความตาย

กล่าวสรุปได้ว่า ปัญหาและอุปสรรคการศึกษาในอดีต ในด้านอาคารสถานที่ เนื่องจากการทำสงครามกันในระบบคอมมิวนิสต์ การศึกษาเล่าเรียนจะมีศูนย์กลางอยู่ในวัดเท่านั้น จึงเป็นเป้าสำคัญให้ผู้ปกครองประเทศในระบบคอมมิวนิสต์ต้องทำลาย เพราะเป็นสถานที่ฝึกคนให้ต่อต้านในระบบของตน ปัญหาทางด้านบุคลากรทางการศึกษา พบว่า ผู้ที่อยู่ในสายครู อาจารย์ และพระสงฆ์ที่มีความรู้ความสามารถจะถูกจับไปประหารชีวิต จำคุก และตายในที่สุด เพราะกลุ่มชนเหล่านี้เป็นตัวการของการต่อต้านระบบคอมมิวนิสต์ ภายหลังสงครามกลางเมืองได้ยุติลง และทางคณะสงฆ์รัฐบาลได้มีการฟื้นฟูการเรียนการสอนแผนกพุทธศึกษาขึ้นมาใหม่ทุกระดับชั้นที่ได้หยุดดำเนินการจัดการเรียนการสอนนับแต่ปี พ.ศ. ๒๕๑๘ ซึ่งอาคารสถานที่อุปกรณ์การเรียนการสอนวัดอารามต่าง ๆ ก็ถูกเผาทำลายเกือบจะหมด ในปี พ.ศ. ๒๕๒๒ เป็นต้นมา ได้ดำเนินการจัดการเรียนการสอนแผนกพุทธศึกษาทุกระดับชั้นทั่วประเทศ โดยในปัจจุบันแหล่งศึกษาค้นคว้าที่สำคัญของประเทศกัมพูชาก็คือ วิทยาลัยพุทธศาสนบัณฑิต (The Buddhist Institute) เป็นแหล่งรวบรวมวิชาการต่าง ๆ เป็นแห่งเดียวที่ยังคงอยู่ในช่วงสมัยปกครองด้วยระบบคอมมิวนิสต์ เขมรแดง และมีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ต่าง ๆ โดยเฉพาะทางด้านวัฒนธรรม ฯลฯ ซึ่งสามารถศึกษาค้นคว้าอ่านได้แต่ไม่อนุญาตให้นำไปถ่ายเอกสารภายนอก^๑

๔.๒ วิเคราะห์คุณค่าด้านการพัฒนาประเทศ

ปัญหาและอุปสรรคการศึกษาในปัจจุบัน จำแนกได้ดังนี้

๔.๒.๑ ปัญหาด้านนโยบายและการจัดการศึกษา มีดังนี้

๑) คณะสงฆ์ไม่มีนโยบายและขอบเขตการจัดการศึกษาที่ชัดเจน ซึ่งการขาดนโยบายที่ชัดเจนทำให้คณะสงฆ์ขาดกรอบและทิศทางที่จะพัฒนาการจัดการศึกษาให้ดีขึ้นได้ อีกทั้งยังไม่สามารถอำนวยความสะดวกต่อสังคมตามที่ควร และจากการขัดแย้งระหว่างสถาบัน ได้แก่ กระทรวงกิจการศาสนาและวัฒนธรรม กับสถาบันสำนักงานพุทธศึกษาแห่งชาติ ซึ่งสองสถาบันนี้มีความคิดเห็นแตกต่างกันในการจัดนโยบายและระบบแบบแผนพัฒนาการศึกษา ด้านหนึ่งมองว่าพระสงฆ์ควรได้รับการศึกษาเหมือนคนทั่วไป ที่สำคัญคือ หลักสูตรเพื่อวิสัยทัศน์กว้างไกลทันต่อกระแสโลก อีกด้านหนึ่งมองว่าการจัดในรูปแบบด้านจริยธรรมคืออยู่แล้วเพื่อรักษาวัฒนธรรมดั้งเดิม

^๑คณะกรรมการศึกษาค้นคว้าวิทยาลัยพุทธศาสนบัณฑิต, ประวัติพุทธศึกษา, (พนมเปญ : โรงพิมพ์วิทยาลัยพุทธศาสนบัณฑิต, ๒๐๐๖), หน้า ๕๓-๕๘.

ของสงฆ์ กล่าวคือ วินัยของสงฆ์นั่นเอง ซึ่งต่างคนต่างมองแตกต่างกันอย่างไรข้อยุติจนทำให้สถาบันการศึกษาแห่งนี้ต้องถ้ำซ้า

๒) นโยบายในการบริหารจัดการศึกษาในระดับอุดมศึกษาในพุทธทศกสิณวิทยาลัยพระสิหนุราชกรพัฒนาปรับปรุงการศึกษาระดับอุดมศึกษาไม่มีความต่อเนื่อง โดยในระยะแรกตอนที่ฝรั่งเศสปกครองประเทศ และได้เปลี่ยนนโยบายมาสนับสนุนการศึกษาทางคณะสงฆ์ส่งผลให้ได้รับความเจริญรุ่งเรืองอย่างมากทั้งระดับปริญญาตรี ปริญญาโท และปริญญาเอก ซึ่งช่วงนี้ถือว่าวิสัยการศึกษาของทางคณะสงฆ์นั้นมีพัฒนาการอย่างรวดเร็วตั้งแต่ระดับพุทธมัธยมศึกษาจนถึงมหาวิทยาลัย แต่ความเจริญทั้งหลายที่ได้ปรากฏขึ้นมานั้นเป็นภาพชั่วคราวสำหรับพุทธศาสนิกชนและก็สลายไปในที่สุด ซึ่งจากผลกระทบของสงครามกลางเมืองในอาณาจักรกัมพูชา สมัยรัฐบาลเขมรแดงวิสัยการศึกษาของพระสงฆ์และของชาติได้หยุดดำเนินการทุกอย่าง ครู บออาจารย์ บรรพชิต และคฤหัสถ์ถูกจับไปสังหารและถูกกักขังคุก เพราะเขาถือว่าเป็นผู้ที่มีปัญญา นับว่าเป็นสัญญาณที่ร้ายแรงของการต่อต้านระบบคอมมิวนิสต์ ด้วยเหตุผลนี้อาคารสถานที่ตำราวิชาการต่างๆ ที่เป็นแหล่งปลูกฝังความรู้ทั้งหลายจะต้องถูกเผาทำลายทิ้งให้หมดสิ้น จนกระทั่งคณะผู้บริหารประเทศปัจจุบันได้เปิดโอกาสให้พระสงฆ์ได้บวชด้วยเสรีไม่จำกัดอายุ การศึกษาของคณะสงฆ์จึงกลับคืนมามีบทบาทใหม่ในสังคมกัมพูชา และกำลังเจริญขึ้นอย่างรวดเร็วตามลำดับ

๓) นโยบายการรับเข้าการศึกษาในแต่ละปีรับจำนวน ๕๐ รูป/คน ซึ่งการสอบเข้าเรียนต่อในระดับมัธยมศึกษาชั้นปีที่ ๓ และมัธยมศึกษาชั้นปีที่ ๖ ต้องสอบผ่านจึงจะสามารถเรียนต่อในระดับมหาวิทยาลัยได้ ทำให้พระสงฆ์และสามเณรหลายรูปที่เข้ามาบวชเรียนนั้นในแต่ละปีมีผู้สอบไม่ผ่านเป็นจำนวนมาก และการรับเข้าศึกษาต่อในระดับมหาวิทยาลัยก็เปิดรับจำนวนจำกัดในการเข้าศึกษาด้วย

๔.๒.๒ ปัญหาด้านงบประมาณสำหรับส่งเสริมและพัฒนาบุคลากร มีดังนี้

๑) การขาดงบประมาณในการบริหารจัดการศึกษาของสถาบันพุทธศึกษา แห่งคณะสงฆ์กัมพูชามีกระทรวงธรรมการและศาสนาเป็นผู้รับผิดชอบสนองงานกิจการทางคณะสงฆ์ เพื่อให้การดำเนินการจัดการศึกษาของพระสงฆ์ทั่วประเทศนั้นเกิดพัฒนาการเจริญรุ่งเรือง โดยมีเจ้าสำนักเรียนแต่ละแห่งรับผิดชอบจัดการศึกษาในทุก ๆ ด้าน เนื่องจากงบประมาณสนับสนุนจากรัฐบาลของการช่วยเหลือการศึกษาในส่วนภูมิภาคนั้นยังไม่ทั่วถึง โดยเฉพาะครู อาจารย์ ที่สอนในระดับพุทธศึกษาทั้ง ๒ แผนก คือ แผนกธรรมวินัย และแผนกพุทธศึกษาทั้ง ๓ ชั้น ที่อยู่ตามจังหวัดต่าง ๆ ทั่วประเทศ ส่วนเงินเดือนที่ได้นำมาเป็นค่าตอบแทนครู อาจารย์ ภาระเหล่านี้จึงตกอยู่กับเจ้าอาวาสวัดต่าง ๆ พร้อมด้วยอุบาสก อุบาสิกา เป็นผู้จัดหาและดำเนินการเองเป็นหลัก ซึ่งงบประมาณของชาตินำไปพัฒนาทางด้านการทหารเป็นส่วนใหญ่

๒) ขาดการสนับสนุนด้านงบประมาณอย่างจริงจังจากภาครัฐ ปัจจุบันนับได้ว่ามีส่วนสำคัญมากที่สุด แม้ว่าตามรัฐธรรมนูญจะระบุว่าพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาของรัฐ รัฐต้องให้การสนับสนุนพุทธศึกษา หรือพุทธศึกษาอยู่ใต้การดูแลของรัฐบาล แต่ตรงข้ามกันสถาบันเหล่านี้กลับได้รับการสนับสนุนงบประมาณไม่เพียงพอจากภาครัฐ ที่สำคัญคืองบประมาณด้านบุคลากรทางการศึกษา แม้ว่ารัฐบาลจะมอบทุนการศึกษาให้พระสงฆ์ศึกษาในสถาบันศึกษาศาสนาทุกระดับชั้นก็ตาม (เรียนปริพุทธระดับชั้น) แต่จากรายงานประจำปี ของสำนักงานพุทธศึกษาแห่งชาติระบุว่า มีครูที่บรรจุเป็นข้าราชการน้อยมาก ตัวอย่างเช่น พุทธมัธยมศึกษาดอนตัน (Pali Junior High School) ซึ่งมีอยู่ ๑๖ เขต/กรุง มีครูบรรจุเพียง ๕๑ รูป/คน อัตราจ้าง ๒๓ รูป/คน อาสาสมัคร ๑๒๘ รูป/คน รวมเป็น ๒๐๘ รูป/คน จำนวนนักเรียน ๔,๔๖๘ รูป/คน ห้องเรียน ๕๕ ห้อง พุทธมัธยมศึกษาดอนปลาย (Pali Senior High School) ซึ่งมีอยู่ ๑๑ เขต/กรุง มีจำนวนนักเรียน ๒,๓๘๖ รูป/คน ห้องเรียน ๕๒ ห้อง ส่วนจำนวนครูบรรจุ อัตราจ้าง และอาสาสมัครยังไม่ได้ระบุในแผนรายงาน ส่วนพุทธปริถมศึกษา (Pali Primary School) ซึ่งมีอยู่ ๒๑ เขต/กรุง มีจำนวนนักเรียน ๑๐,๐๔๑ รูป/คน ห้องเรียน ๖๒๘ ห้อง จำนวนครูบรรจุ ๕๓ รูป/คน อัตราจ้าง ๑,๗๓๓ รูป/คน อาสาสมัคร ๗๗๘ รูป/คน รวมเป็น ๗๔๔ รูป/คน จากตัวเลขข้างต้นจะพบว่า จำนวนบุคลากรของรัฐทางสถาบันการศึกษาของคณะสงฆ์มีน้อยมาก ส่วนครูอัตราจ้าง และอาสาสมัครก็อยู่ใต้การดูแลของโรงเรียนแต่ละสำนัก ซึ่งหมายความว่าวัดไหนที่เปิดพุทธศึกษาต้องหางบประมาณในการอุดหนุนครูที่มาสอนเอง ทั้งนี้อาจจะเนื่องมาจากรัฐบาลคงจะเข้าใจได้ว่าพุทธศึกษาเป็นโรงเรียนกุศล หรือเป็นโรงเรียนสังคมสงเคราะห์ น่าจะได้รับความอุปถัมภ์อย่างดีจากพุทธศาสนิกชนภายใน และนอกประเทศ ปัจจุบันจึงกล่าวได้ว่าเห็นว่าภาครัฐยังเข้าไปมีส่วนร่วมในการพัฒนาการศึกษาของ คณะสงฆ์มีน้อยมาก ฉะนั้น ทางคณะสงฆ์ผู้ใหญ่ รัฐมนตรีกระทรวงธรรมการและศาสนา องคมนตรีเอกชน โดยเฉพาะรัฐบาลควรเข้ามาสนับสนุนการศึกษาของสงฆ์อย่างจริงจังสุจริตใจ และไม่หวังผลตอบแทนอย่างอื่น

๓) การขาดบุคลากรที่ทำหน้าที่ในการสอนและปัญหาคุณภาพของครู อาจารย์ เนื่องจากเป็นผู้ที่มีหน้าที่ถ่ายทอดความรู้แก่นักเรียน นักศึกษา และไม่เพียงแต่เป็นผู้ถ่ายทอดความรู้เท่านั้น แต่ต้องประกอบด้วยจรรยาบรรณวิชาชีพ ความเป็นครูหรือคุณธรรมความเป็นครู สำหรับการจัดการศึกษาของพระสงฆ์ภิกษุสงฆ์ เรื่องการพัฒนาครู คณาจารย์ หรือบุคลากรทางการศึกษา ยังเป็นปัญหาจนถึงทุกวันนี้ เพราะผู้ที่สอนในสถาบันนี้ ส่วนมากครู คณาจารย์ระดับประถมศึกษา และมัธยมศึกษายังไม่ผ่านวิชาชีพครู แม้ว่ามีศูนย์อบรมวิชาชีพครู (Center for Teacher Training or Pedagogy of Teaching) ก็ตาม ดังรายงานประจำปีของพุทธมหาวิทาลัยพระสิหนุราช พนมเปญ ประจำปี ค.ศ. ๒๐๐๖ - ๒๐๐๗ และ ๒๐๐๗-๒๐๐๘ และระหว่างปี ค.ศ. ๒๐๐๗ - ๒๐๐๘ มีผู้ที่สอบ

เข้าศึกษาในศูนย์วิชาชีพรู้ หรือ Pedagogy of Teaching มีจำนวน ๑๐ รูป/คน เท่านั้น ซึ่งไม่เพียงพอต่อการพัฒนาบุคลากรทางการศึกษา หากเปรียบเทียบกับสถิติโรงเรียนพุทธศึกษาที่มีจำนวนเพิ่มทุกปี ส่วนบุคลากรระดับอุดมศึกษามักได้รับอบรมจากมหาวิทยาลัยภูมิพนมเป็ญ ซึ่งพบว่า ครูและ คณาจารย์ยังขาดเทคนิควิธีการ และความเข้าใจเรื่องเทคนิคการสอน ส่วนมากมีความรู้ความเข้าใจด้านพระพุทธศาสนาอย่างเดียว ซึ่งจากการขาดบุคลากรมีความรู้ความสามารถที่จะดำเนินการเรียน การสอน ไม่สอดคล้องความต้องการของสถานศึกษา และการขาดความสมดุลของสมณศึกษาที่เข้ามาศึกษาเป็นจำนวนมาก จึงได้ส่งผลกระทบต่อระบบการเรียนการสอนของผู้เรียน ไม่มีประสิทธิภาพ และจากการบอกเล่าของบรรดาคณาจารย์ และครูตาม โรงเรียนต่าง ๆ ส่วนมากบุคคลที่มาทำหน้าที่ ณ สถาบันแห่งนี้ เนื่องจากมีความเลื่อมใสในทางพระพุทธศาสนาอยากเอาความรู้มาฝากไว้กับ ศาสนา เพื่อเป็นบุญกุศลในอนาคตจึงมาสอนด้วยความตั้งใจและเต็มใจ แม้ว่าค่าตอบแทนจะน้อยนิดก็ตาม

สำหรับวิธีการจัดการเรียนการสอนในโรงเรียนธรรมวินัยหรือโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกธรรม มีลักษณะการเรียนการสอนเป็นพี่สอนน้อง คือผู้ที่ได้ศึกษาจบนักธรรมชั้นเอก ก็สอนนักธรรมชั้นโท และนักธรรมชั้นตรี ตามลำดับ ทำให้ความใกล้ชิดระหว่างผู้สอนกับผู้เรียนนั้นมีความสนิทสนมเป็นกันเอง ไม่เข้มงวดมากจนเกินไป ส่วนพระสงฆ์ระดับพระราชคณะ รองลงมาตามลำดับ ได้เป็นส่วนสำคัญในการอุปถัมภ์การศึกษาของลูกศิษย์เต็มที และนอกจากนี้พระสงฆ์ที่ได้เรียนมาเยอะก็จะสอนพระสงฆ์รุ่นน้องตามกุฎิของท่าน ส่วนลูกศิษย์ที่อาศัยในวัดเพื่อการศึกษาตามวิทยาลัย และมหาวิทยาลัยของรัฐนั้น ก็ได้สอนพระสงฆ์ สามเณรด้วย ดังนั้น เห็นว่าการเรียนการสอนของคณะสงฆ์กับฆราวาส มีลักษณะเป็นการช่วยเหลือกันระหว่างพระสงฆ์รุ่นพี่กับพระสงฆ์รุ่นน้อง และระหว่างลูกศิษย์วัดจากรุ่นหนึ่งไปอีกรุ่นหนึ่งสืบเนื่องจนถึงปัจจุบัน ซึ่งทุกวันนี้ในวัดต่างๆ ที่อยู่ใกล้กับสถาบันการศึกษาของรัฐในระดับต่าง ๆ ก็จะเต็มไปด้วยนักเรียน นิสิต นักศึกษา ซึ่งลักษณะเช่นนี้ถือว่าการดีในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกันทั้งทางคติ โลกและคดิธรรมควบคู่กันไป ทำให้นักเรียน นิสิต นักศึกษามีจรรยาบรรณอ่อนน้อมถ่อมตน มีศีลมีธรรม แม้มิได้บวชกายแต่ก็ถือว่าการบวชใจก็ได้ ฉะนั้นวัดเป็นสถานที่ให้ทุกอย่างกับพุทธศาสนิกชนทุก ๆ คน

๔.๒.๓ ปัญหาและอุปสรรคด้านการจัดตั้งสถาบันการศึกษา มีดังนี้

๑) ความไม่ชัดเจนของคณะสงฆ์เกี่ยวกับการจัดสถาบันการศึกษา หรือการจัดตั้งโรงเรียนพุทธศึกษา (บางครั้งเรียกว่าพุทธศึกษา) ดูเหมือนว่าไม่ค่อยจะเป็นระบบแบบแผนที่ชัดเจน เช่น การตั้งโรงเรียนพุทธศึกษา ยังมีลักษณะต่างคนต่างจัด ไร้ทิศทาง บางครั้งต้องอิงบารมีของพระเถระผู้ใหญ่หรือผู้มีอำนาจทางการเมือง จากรายงานประจำปีของสำนักงานพุทธศึกษาแห่งชาติพบว่า การจัดตั้งโรงเรียนส่วนมากตั้งตามชื่อพระมหาเถระและผู้มีอำนาจทางการเมือง เช่น

พุทธสิกขมาเถว วงศ์นิโรธรังสี, พุทธสิกขมาเถวลาส พาย สันสมกุศล, พุทธสิกขมาเถวอัมมสัมมามานนตรี พุทธสิกขมาเถวปวัรรี, พุทธสิกขมาเถวเจยสิม ตรอเพยงญก, พุทธสิกขมาเถวจวน ณาต กำปงจาม, พุทธสิกขมาเถวสุน เช่น ไปลิน เป็นต้น ทั้งนี้ก็เนื่องจากพระมหาเถระ และผู้มีอำนาจทางการเมืองเป็นผู้ที่สนับสนุนด้านงบประมาณบางครั้งเป็นผู้จัดการหรือเป็นผู้อำนวยความสะดวกด้วยตนเอง ในที่ประชุมสมัชชาสงฆ์ประจำปี ค.ศ. ๒๐๐๕ เมื่อวันที่ ๒๕-๓๑ ธันวาคม ๒๐๐๕ ซึ่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกิจการศาสนาและวัฒนธรรม ได้กล่าวในที่ประชุมความในตอนหนึ่งว่า จะมีการเปลี่ยนแปลงชื่อสถาบันพุทธศึกษาบางแห่งในอนาคต เช่น พุทธิกอุดมศึกษาจังหวัดกา ปงจาม และบัคคา บอง เป็นต้น ซึ่งมีชื่อเป็นพุทธิกมหาวิทยาลัยพระนโรคม สีหนุ อยู่แล้ว แต่ต้องการเปลี่ยนมาเป็นชื่อนักการเมืองระดับชาติ เช่น จะเปลี่ยนชื่อมาเป็นพุทธิกมหาวิทยาลัยสมเด็จอัครมหาเสนาบดีเดโช ฮุน เซน กาปงจาม และพุทธิกมหาวิทยาลัยสมเด็จอัครมหาธรรมโพธิสาล เจีย ซิม บัคคา บอง เป็นต้น ทั้งนี้ ก็คงจะเป็นการคาดหวังผลทางการเมือง หรือผู้มีอำนาจทางการเมืองให้ความสนับสนุนด้านงบประมาณ

๒) ปัญหาด้านอาคารสถานที่ เป็นผลสืบเนื่องมาจากการทำสงครามกันในระบบคอมมิวนิสต์นั่นเองและเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่มีความสำคัญเช่นเดียวกัน ที่ผ่านมาการจัดตั้งสถาบันหรือก่อสร้างโรงเรียนพุทธศึกษา มักเกิดจากความศรัทธาของพุทธศาสนิกชนทั่วไป อีกส่วนหนึ่งได้จากปัจเจกบุคคลทางคณะสงฆ์และนักการเมืองสำคัญ ๆ จนต้องตั้งชื่อของบุคคลเหล่านั้นเป็นชื่อสถาบันพุทธศึกษา ส่วนงบประมาณของภาครัฐด้านก่อสร้างอาคารพุทธศึกษาดูเหมือนว่ามีน้อยมาก อีกประเด็นหนึ่ง การสร้างอาคารพุทธศึกษาส่วนมากไม่มีลักษณะแบบแผนมาตรฐานที่ชัดเจน กระทรวงกิจการศาสนาและวัฒนธรรมที่มีหน้าที่ในการดูแลด้านนี้ไม่ค่อยให้ความสำคัญ ซึ่งการจัดแผนพัฒนาของกระทรวงกิจการศาสนาและวัฒนธรรมไม่ได้กล่าวถึงในประเด็นนี้

๔.๒.๔ ปัญหาด้านการจัดหลักสูตรการศึกษา มีดังนี้

ปัญหาเรื่องการจัดหลักสูตรนับเป็นอีกปัญหาหนึ่งที่ยังประสบอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน แม้ว่าจะมีการปรับเปลี่ยนแนวทางพัฒนากันมาเป็นเวลานาน นับแต่มีการจัดแบบจารีตนิยมมาจนถึงพัฒนาเป็นระบบแบบสมัยใหม่ ดังนั้น การจัดระบบหลักสูตรของพระสงฆ์ ต้องอาศัยหลักสูตรของฆราวาสกับหลักสูตรพระพุทธานุศาสน์ผสมผสานเข้าด้วยกัน แต่ต้องมีความสมดุลซึ่งกันและกัน ซึ่งจากการจัดหลักสูตรการศึกษาของพระสงฆ์ไม่เพียงแต่คำนึงถึงวิชาทางพระพุทธศาสนาเท่านั้นยังคำนึงถึงหลักสูตรของกระทรวงศึกษาธิการที่เป็นหลักสูตรบังคับทั่ว ๆ ไป โดยเฉพาะวิชาพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญด้านศีลธรรมสังคม และเอกลักษณ์ด้านวัฒนธรรมวิชาของกระทรวงศึกษาธิการให้ความสำคัญด้านวิชาชีพและแนวทางแก้ปัญหาสังคม ซึ่งการจัด

การศึกษาควรให้ความสำคัญทั้งพระปริยัติและปฏิบัติให้เท่าเทียมกัน จึงจะทำให้พระพุทธศาสนามีความเจริญเคียงคู่อยู่กับสังคมอีกนานแสนนาน

กล่าวโดยสรุปได้ความว่า ภายใต้การบริหารประเทศโดยคณะรัฐบาลปัจจุบัน นับตั้งแต่มีการเปิด โอกาสให้มีการบวชเรียน โดยเสรีไม่จำกัดเรื่องอายุในกฎข้อบังคับ ๘ ประการ ดังกล่าว การศึกษาทางด้านพระพุทธศาสนาก็มีความเจริญเพิ่มขึ้นตามลำดับ แต่ก็เจอกับปัญหาหลาย ๆ ด้าน เกี่ยวกับ การศึกษาของคณะสงฆ์ โดยเฉพาะอาคารสถานที่ อุปกรณ์การเรียนการสอน ครู อาจารย์ที่ทำหน้า การสอนและสิ่งอำนวยความสะดวกอื่น ๆ เป็นจำนวนมาก อาคารเรียนปัจจุบันก็ ยังใช้อาคารหลังเก่าเป็นส่วนใหญ่ ส่วนที่สร้างขึ้นมานั้นก็ยังมีไม่ทั่วถึง เนื่องจากทางคณะสงฆ์ ยังขาดงบประมาณในการจัดสร้างขึ้นมาใหม่ พร้อมทั้งเงินสนับสนุนจากรัฐบาลนั้นมีไม่เพียงพอต่อ จำนวนเพิ่มขึ้นของ พระสงฆ์ สามเณร นิสิต นักศึกษา ที่เข้ามาศึกษาในสถาบันการศึกษาทั้งแผนก พุทธศึกษา และพุทธศึกษากลวิทย์ฯ ซึ่งปัจจุบันก็ได้ขยายสาขาวิชาไปยังจังหวัดต่าง ๆ ในประเทศ เพิ่มมากขึ้น

บทที่ ๕

สรุปผล และข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง ศึกษาวิเคราะห์ปัญหาในการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศไทย ในครั้งนี้ผู้วิจัยได้กำหนดวัตถุประสงค์ของการวิจัยดังต่อไปนี้

๑. เพื่อศึกษาพัฒนาการของศาสนาพุทธในประเทศไทย ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน
๒. เพื่อศึกษาการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศไทย ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน
๓. เพื่อศึกษาวิเคราะห์คุณค่าการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศไทย

ในการศึกษาวิจัยได้รวบรวมข้อมูลจากศึกษาการวิจัยจากเอกสาร (Documentary Research) ซึ่งจากการศึกษาสามารถสรุปผล และข้อเสนอแนะ ได้ดังนี้

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

๕.๑.๑ พัฒนาการของศาสนาพุทธในประเทศไทย ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน

การเข้ามาของพระพุทธศาสนาในประเทศไทยได้พัฒนามาทุกยุคสมัย ซึ่งแต่ละยุคสมัยมีเหตุการณ์เกิดขึ้นแตกต่างกันไปตามบริบทของสังคมนั้น ๆ แต่โดยส่วนใหญ่แล้วมีความผูกพันทางการเมือง โดยเฉพาะในยุคต้น ๆ เมื่อผู้นำประเทศนับถือศาสนาหรือนิกายไหน ๆ ศาสนาหรือนิกายนั้น ๆ ย่อมมีความเจริญ ส่วนพุทธศาสนิกชนชาวกัมพูชาถึงแม้ว่าวิถีชีวิตได้ประยุกต์ใช้กับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา แต่ก็ยังไม่ละเลิกความเชื่อดั้งเดิมที่ได้รับอิทธิพลจากศาสนาพราหมณ์ ซึ่งเป็นการเคารพนับถือผสมผสานกันระหว่างศาสนาพราหมณ์ พระพุทธศาสนาเถรวาทและพระพุทธศาสนาเถรวาท จนมีการสร้างศาสนสถานเป็นอนุสรณ์สำหรับศาสนา และนิกายนั้น ๆ พระพุทธศาสนาในสมัยยุคฟูนันนั้นมีความเจริญมากพอสมควรมีการเผยแผ่อย่างกว้างขวาง ดังที่ได้พบเห็นตามศิลาจารึก และพระพุทธรูปมากมาย มีนักวิชาการหลายท่านแสดงความเห็นว่า ชาวฟูนันนับถือพระพุทธศาสนาเถรวาท เช่น ศิลาจารึกบางแห่ง มีข้อความเป็นแบบเถรวาท ส่วนคัมภีร์วิมุตติมรรคที่สังฆปาละแปลก็เป็นของฝ่ายเถรวาท ต่อมาศาสนาฮินดูนิกายไศวะได้แผ่เข้ามาทางชนชั้นปกครอง และทั้งพระพุทธศาสนาและศาสนาฮินดูได้เจริญรุ่งเรืองอยู่คู่เคียงกันตลอดจนถึงยุค ต่อมาในสมัยเจนละนั้นช่วงแรกจะเป็นการแย่งชิงราชสมบัติเป็นส่วนใหญ่ คือหลังจากที่พระราชาทูกพระองค์ทรงขึ้นครองราชย์แล้ว ก็พยายามทำให้บ้านเมืองมีความร่มเย็นเป็นสุขปราศจากการวิวาทกันทั้งภายในประเทศ ซึ่งทางด้านพระพุทธศาสนานั้นพระราชาทูกพระองค์ก็

มิได้ทรงทอดทิ้งพระพุทธศาสนาได้มีการสร้างเทวสถานและพระวิหารเพื่ออุทิศแด่พระพุทธศาสนา
นี่เป็นการชี้ให้เห็นชัดถึงการนับถือและสืบทอดอายุของพระศาสนาเรื่อยมาไม่ขาดสาย

แต่อย่างไรก็ตามพระพุทธศาสนาในยุคหลังพระนครได้รับผลกระทบเป็นอย่างมากจากความไม่มั่นคงทางบ้านเมืองครั้งเมื่อประเทศกัมพูชาตกอยู่ภายใต้การปกครองของฝรั่งเศส
พระพุทธศาสนาได้กลายเป็นเครื่องมือทางการเมือง ทั้งพระสงฆ์ พุทธศาสนิกชน และนักการเมือง
ทำการเคลื่อนไหวต่อต้านเจ้าหน้าที่ฝรั่งเศสเพื่อเรียกร้องสิทธิเสรีภาพ และเอกราชในฐานะเจ้าของ
ประเทศ ถึงแม้ว่าในยุคของสมเด็จพระนโรดม สีหนุ ประเทศจะได้รับการเอกราชจากฝรั่งเศส แต่
พระพุทธศาสนายังมีบทบาทสำคัญทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ที่สำคัญคือผู้นำประเทศได้นำ
เอาหลักธรรม “สายกลางหรือพุทธสังคมนิยม” เป็นแนวทางการบริหารประเทศ เนื่องจากทฤษฎีนี้
อยู่บนพื้นฐานแนวความคิดทางพุทธศาสนา โครงสร้างทางสังคม วัฒนธรรม และวิถีชีวิตของชาว
กัมพูชา โดยเน้นหลักความเสมอภาค ความเป็นอยู่ที่ดีของคนยากจน และเอกลักษณ์ของชาติ ซึ่ง
หมายความว่าเพื่อส่งเสริมบารมีทางการเมืองนั่นเอง และทางการเมืองก็มีส่วนในการยกระดับ
พระพุทธศาสนาให้พัฒนาก้าวหน้า ขณะเดียวกันพระพุทธศาสนาในยุคสมัยเขมรแดง พระสงฆ์ถูก
นักการเมืองหลายฝ่ายโฆษณาชวนเชื่อให้เข้าข้าง และเผยแพร่อุดมการณ์ทางการเมือง จนกระทั่ง
พระสงฆ์มีส่วนร่วมในการปฏิวัติในยุคกัมพูชาประชาธิปไตยที่รู้จักในนามเขมรแดง ซึ่งยุคนี้เองที่
พระพุทธศาสนาและความเชื่อถูกยกเลิก พระสงฆ์ถูกบังคับให้สึกและสังหารชีวิต ซึ่งเป็นจุดจบของ
พระพุทธศาสนาในประเทศกัมพูชา ภายหลังรัฐบาลเขมรแดงถูกโค่นล้ม พระพุทธศาสนาได้รับ
ฟื้นฟูอีกครั้ง แต่อยู่ในบริบทข้อจำกัด เนื่องจากผู้ที่ประสงค์บวชจะต้องมีอายุ ๕๐ ปี ขึ้นไปตาม
ข้อบังคับของภาครัฐ ปัจจุบันพระพุทธศาสนาได้รับการดูแลและสนับสนุนเป็นอย่างดีจากภาครัฐ
และพุทธศาสนิกชนทั่วไป ขณะเดียวกันพระพุทธศาสนายังเป็นเครื่องสำคัญทางการเมือง ดังที่พบ
เห็นเป็นประจำที่นักการเมือง ไปพบปะประชาชนและได้นิมนต์พระสงฆ์ไปร่วมรับฟังในครั้งนี้ด้วย

กล่าวสรุปได้ว่า กัมพูชาได้รับพระพุทธศานานับตั้งแต่สมัยพระเจ้าอโศกมหาราช
ซึ่งการเข้ามาของพระพุทธศาสนานั้นได้พัฒนามาทุกยุคสมัย แต่แต่ละยุคสมัยมีเหตุการณ์เกิดขึ้น
แตกต่างกันไปตามบริบทของสังคมนั้น ๆ แต่โดยส่วนใหญ่แล้วมีความผูกพันทางการเมือง
พระพุทธศาสนาได้รับการส่งเสริมและสนับสนุนจากรัฐบาล คำสอนในทางพระพุทธศาสนา เข้าไป
แทรกซึมกับวิถีชีวิตของชาวบ้าน ทำให้ผู้คนในสังคมรู้จักการช่วยเหลือแบ่งปันซึ่งกันและกัน ซึ่งวิถี
ชีวิตดังกล่าวได้สืบทอดเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

๕.๑.๒ การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศกัมพูชา ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน

เมื่อกกล่าวถึงความเป็นมาของการศึกษาในพระพุทธศาสนาที่สืบมาแต่ครั้งพุทธกาล
จะพบว่าการศึกษาคือส่วนหลักหรือเรียกได้ว่าเป็นเนื้อตัวของพระพุทธศาสนา จนได้รับการเรียก

ขานจากนักการศึกษาทั้งหลายว่า “ศาสนาพุทธเป็นศาสนาแห่งการศึกษา” ซึ่งคำว่า “การศึกษา” ตามความหมายของพุทธศาสนานั้นหมายความถึง “การพัฒนาชีวิต” ด้วยการเข้าถึงความจริงที่สมบูรณ์ และเป็นสัจจะเป็นสาระสำคัญ โดยการพัฒนาชีวิตให้เข้าถึงความจริงที่สมบูรณ์ นี้ถือว่าเป็นเป้าหมายหลักของการศึกษาในพระพุทธศาสนาควบคู่กับการดำรงอยู่ในบริบทของประเทศกัมพูชา เมื่อพระพุทธศาสนาได้ถูกนำมาเผยแพร่ให้ตั้งมั่นอยู่ในประเทศนี้ ในสมัยพูน้น การศึกษาของพระสงฆ์นั้นจากหลักฐานทั้งหมดที่ได้กล่าวมานั้นเป็นการศึกษาภาษาสันสกฤตและภาษาบาลีเป็นหลัก แม้ว่าเรามีอาจทราบได้ว่า มีการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน และการวัดผลประเมินผลในรูปแบบใดก็ตาม แต่ลักษณะของการเรียนการสอนนั้นคงจะเป็นการบอกเล่าต่อๆ กันมาโดยอาศัยความจำเป็นหลัก เรียกว่า มุขปาฐะ และแปลคัมภีร์เป็นภาษาบาลีมาเป็นภาษาเขมร หรือจากภาษาเขมรมาเป็นภาษาบาลี ซึ่งวิธีนี้ได้สืบทอดจากรุ่นสู่รุ่น จนในยุคสมัยพระนรท ธิอว่าลัทธิศาสนาเถรวาทแบบลังกาวงศ์ ที่เผยแผ่เข้ามาพร้อมทั้งมีวิวัฒนาการเจริญรุ่งเรืองขึ้นมาตามลำดับ โดยได้รับการสนับสนุนจากราชมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้อุปถัมภ์ ซึ่งได้ทำให้การศึกษาของพระสงฆ์ในยุคนี้มีเจริญมากที่สุดยุคหนึ่ง พร้อมกันนั้นก็ได้เผยแผ่พระพุทธศาสนาแพร่หลายไปยังประเทศเพื่อนบ้าน จนมาถึงยุคที่กัมพูชาค่อยๆ ภายใต้อิทธิพลของฝรั่งเศสในยุคอานานิคม รูปแบบการจัดการศึกษาดั้งเดิมได้เปลี่ยนแปลงไปในรูปแบบใหม่ กล่าวคือ มีการจัดเป็นระบบแบบแผนมากขึ้นทั้งระบบเช่น การบริหารการจัดการ การจัดตั้งคณะผู้บริหาร การตีพิมพ์หนังสือในรูปแบบสมัยใหม่ การจัดหลักสูตร มีลักษณะสองอย่าง คือ ส่วนหนึ่งเป็นวิชาพระพุทธศาสนาและอีกส่วนหนึ่งเป็นวิชาสมัยใหม่ จึงทำให้การศึกษาในสมัยนี้มีลักษณะ โดดเด่น แต่อย่างไรก็ตามรูปแบบการจัดการศึกษานี้ได้รับอิทธิพลจากรูปแบบจัดการศึกษาของคณะสงฆ์สยาม ดังนั้น วัตถุประสงค์หลักของการจัดการศึกษาคณะสงฆ์กัมพูชาในสมัยฝรั่งเศสปกครองก็เพื่อค้ำอำนาจของสยามด้วย ครั้นเมื่อกัมพูชาได้รับเอกราชจากฝรั่งเศสการศึกษาของคณะสงฆ์มีความพัฒนาก้าวหน้าอย่างรวดเร็ว เนื่องจาก ได้ปรับปรุงหลักสูตรและแนวทางการบริหารการจัดการศึกษาใหม่ให้เข้ากับบริบทสังคมในขณะนั้น พร้อมทั้งประยุกต์ใช้รูปแบบการศึกษาในสมัยฝรั่งเศสปกครองเข้ามาด้วย อนึ่งนโยบายพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจแห่งชาติ “พุทธสังคมนิยม” หรือ “แนวทางสายกลาง” มีส่วนในการยกระดับการศึกษาและส่งเสริมพระพุทธศาสนา ซึ่งพุทธสังคมนิยมนี้มีส่วนในการส่งเสริมและยกระดับการศึกษาของคณะสงฆ์กัมพูชาเป็นอย่างมาก ระบบการบริหารจัดการตลอดจนหลักสูตรก็ได้ปรับเปลี่ยนใหม่ ระบบการจัดการศึกษาได้พัฒนาทุกระดับ ทั้งพุทธศึกษาจนถึงระดับอุดมศึกษา มีพระสงฆ์ได้รับทุนศึกษาไปต่างประเทศ และได้ทำปริญญาบัตรชั้นสูงที่ฝรั่งเศส ซึ่งการจัดการศึกษาในยุคนี้ นับได้ว่าเป็น “ยุคทองแห่งการจัดการศึกษาของพระพุทธศาสนา” แต่การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ได้เริ่มเสื่อมสลายอย่างรวดเร็วอันเกิดจากการทำปฏิวัติรัฐประหาร โดยคณะรัฐมนตรีของพระองค์มี

นายพลลอน นอล พระพุทธศาสนาถูกยกเลิก พระสงฆ์ถูกบังคับให้สึกและถูกสังหารชีวิต ได้ส่งผลกระทบต่อระบบการปกครองทุกอย่างของประเทศ โดยเฉพาะการศึกษา และยิ่งตกต่ำถึงขั้นขีดสุดในสมัยเขมรแดง ภายใต้การนำของนายพล พต รัฐบาลเขมรแดงปกครองประเทศอย่างเข้มงวด และเปลี่ยนแปลงสังคมกัมพูชาอย่างถึงรากถึงโคน สถาบันการศึกษาทั้งหลายปล่อยเป็นที่ว่างเปล่า เอกสารตำราทางวิชาการต่าง ๆ ก็ถูกเผาทำลายไปหมด วัดวาอารามที่เป็นศูนย์กลาง การศึกษาของชาติก็เผาทำลายทิ้งและเป็นที่อยู่อาศัยของทหาร ส่วนพระสงฆ์ สามเณร ก็ถูกจับไปจำคุกและประหารชีวิต เพราะเป็นผู้นำในการต่อต้านระบบคอมมิวนิสต์ จนพระพุทธศาสนาสูญสิ้นไปจากประเทศกัมพูชา อย่างไรก็ตามพระพุทธศาสนาได้รับการฟื้นฟูอีกครั้งในรัฐบาลของเฮง สาร์ริน หลังจากเขมรแดงถูกโค่นล้มแต่การศึกษายังไม่ได้รับฟื้นฟูเท่าที่ควร ในสมัยคณะรัฐบาลปัจจุบันนับตั้งแต่มีการเปิดโอกาสให้มีการบวชเรียน โดยเสรี ไม่จำกัดเรื่องอายุ พร้อมทั้งประกาศให้เปิดเรียนพระปริยัติธรรมเป็นทางการนับตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๓๓ เป็นต้นมา การศึกษาทางด้านพระพุทธศาสนาก็มีความเจริญเพิ่มขึ้นอย่างลำดับ เพื่อให้สอดคล้องต่อความต้องการของสังคม นอกเหนือจากนี้ยังมีสถาบันและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์นี้ด้วย แต่ขณะเดียวกันรูปแบบการจัดการศึกษายังยึดรูปแบบดั้งเดิม คือ เน้นด้านปริยัติธรรม โดยให้ความสำคัญหลักคือ สมาริ และปัญญา เพื่อสืบทอดอายุพระพุทธศาสนาพร้อมทั้งได้ประยุกต์ศาสตร์สมัยใหม่เข้ามาในหลักสูตรนี้ด้วย

กล่าวสรุปได้ว่า การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศไทยตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน ในอดีตให้ความสำคัญด้านวิชาพระพุทธศาสนาอย่างเดียวคือทั้งปริยัติธรรมและปฏิบัติธรรม จนถึงยุคปัจจุบันตั้งแต่มีการเปิดให้มีการบวชเรียนการศึกษาทางพระพุทธศาสนาก็มีความเจริญเพิ่มขึ้นเป็นลำดับ นอกเหนือจากนี้ยังมีสถาบันและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ พร้อมทั้งได้ประยุกต์ศาสตร์สมัยใหม่เข้ามาในหลักสูตรนี้ด้วย คือ ส่วนหนึ่งเป็นวิชาพระพุทธศาสนาเพื่อสืบทอดอายุพระพุทธศาสนาและวิชาทั่วไป หรือศาสตร์สมัยใหม่ เพื่อให้ความรู้แก่พระสงฆ์ ทำให้พระพุทธศาสนามีการพัฒนาความรู้เคียงคู่กับสังคม และพัฒนาความรู้เท่าทันเทคโนโลยีในโลกปัจจุบัน

๕.๑.๓ วิเคราะห์คุณค่าการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศไทย

ด้านการพัฒนาสังคม ตั้งแต่ราชอาณาจักรกัมพูชาตกเป็นเมืองขึ้นของฝรั่งเศส ทำให้การศึกษาของพระภิกษุสงฆ์ พร้อมทั้งการศึกษาของชาติมิได้ดำเนินการจัดการศึกษาเท่าที่ควร ส่งผลให้การศึกษาทางด้านพระพุทธศาสนาได้เสื่อมลงอย่างรวดเร็ว เนื่องจากผู้ที่บวชเรียนนั้นถูกเกณฑ์ไปเป็นทหารเพื่อป้องกันประเทศชาติ จนกระทั่งได้รับเอกราชจากฝรั่งเศส ในยุคสมัยของสมเด็จพระนโรดมสีหนุมีความเจริญก้าวหน้าอย่างรวดเร็วจนสามารถเปิดทำการเรียนการสอนถึง

ระดับอุดมศึกษา เป็นยุคที่มากด้วยสงฆ์บัณฑิตมีความรู้ทั้งทางโลกและทางธรรม ในยุคสมัยปัจจุบัน ถึงแม้ว่าการศึกษาของคณะสงฆ์กับฆราวาสได้พัฒนาก้าวหน้าอย่างรวดเร็ว ทำให้สามารถเปิดทำการเรียนการสอนถึงระดับอุดมศึกษา ขณะเดียวกันการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์กับฆราวาสก็ยังประสบกับปัญหาและอุปสรรคหลายด้าน

ด้านการพัฒนาประเทศ ขาดการวางแผนนโยบายการจัดการศึกษาที่เป็นเอกภาพระหว่างสถาบันที่เกี่ยวข้องทั้งในส่วนกลางและส่วนภูมิภาค การจัดสรรงบประมาณไม่เพียงพอจากภาครัฐ ไม่ว่าจะเป็นงบประมาณด้านการพัฒนา ฝึกอบรม และผลิตครูผู้สอน งบประมาณการสร้างอาคารเรียน งบประมาณอุปกรณ์การศึกษา ตลอดจนงบประมาณค่าตอบแทนครูผู้สอน การกำหนดหลักสูตรการศึกษาของสถาบันการศึกษาสงฆ์ยังไม่สอดคล้องกับการจัดการศึกษาในระบบโรงเรียน/สถานศึกษาของรัฐ บางครั้งให้ความสำคัญวิชาพระพุทธศาสนามากกว่าวิชาสมัยใหม่ และบางครั้งให้ความสำคัญวิชาสมัยใหม่มากกว่าวิชาพระพุทธศาสนา นอกจากนี้ยังมีปัญหาอีก เช่น ขาดความเข้าใจเพียงพอต่อการจัดการศึกษาและการไม่เป็นเอกภาพของหลักสูตรการศึกษา พร้อมทั้งขาดการประสานงานกันระหว่างสถาบันที่เกี่ยวข้องอันเป็นปัญหาหนึ่งทำให้นักเรียนนักศึกษาที่เป็นพระสงฆ์ต้องหันไปสนใจวิชาชีพมากกว่าวิชาทางพระพุทธศาสนา ยิ่งทำให้พระสงฆ์ห่างไกลจากพระพุทธศาสนา

จึงสรุปได้ว่า ภายใต้การบริหารประเทศโดยคณะรัฐบาลปัจจุบัน การศึกษาทางด้านพระพุทธศาสนาก็มีความเจริญเพิ่มขึ้นตามลำดับ แต่ก็เจอกับปัญหาหลาย ๆ ด้าน เกี่ยวกับการศึกษาของคณะสงฆ์ โดยเฉพาะอาคารสถานที่ อุปกรณ์การเรียนการสอน ครู อาจารย์ที่ทำหน้าที่การสอน และสิ่งอำนวยความสะดวกอื่น ๆ เป็นจำนวนมาก อาคารเรียนปัจจุบันก็ยังมีใช้อาคารหลังเก่าเป็นส่วนใหญ่ ส่วนที่สร้างขึ้นมาใหม่นั้นก็ยังมีไม่ทั่วถึงเนื่องจากทางคณะสงฆ์ขาดงบประมาณในการจัดสร้างขึ้นมาใหม่ พร้อมทั้งเงินสนับสนุนจากรัฐบาลนั้นมีไม่เพียงพอต่อจำนวนเพิ่มขึ้นของพระสงฆ์ สามเณร นิสิต นักศึกษา ที่เข้ามาศึกษาในสถาบันการศึกษาทั้งแผนกพุทธศึกษา และพุทธศึกษาวิทยาลัย ฉะนั้นกระบวนการทางการศึกษานับว่าเป็นหัวใจสำคัญที่สุดในการพัฒนาชาติโดยมีคนเป็นกลไกหลัก เพราะการศึกษาจะช่วยให้คนสมบูรณ์ขึ้น เมื่อคนมีประสิทธิภาพ มีความรู้ มีความสามารถ มีคุณธรรม มีจริยธรรม ก็อยู่ในสังคมได้ พร้อมทั้งได้จรรโลงสถาบันครอบครัว และสังคม และยังทำคุณประโยชน์ให้เกิดขึ้นแก่สถาบันชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาวิเคราะห์ปัญหาในการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศไทย ในครั้งนี้ ผู้วิจัยจึงมีข้อเสนอแนะในเชิงนโยบายและเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป ดังนี้

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

๑. รัฐควรกำหนดคนโยบายและแนวทางการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ให้ชัดเจนเป็นระบบและให้สอดคล้องกันในทุกระดับชั้น ทั้งในส่วนกลางและส่วนภูมิภาค เพื่อให้การจัดการศึกษาเป็นไปในรูปแบบและแนวทางเดียวกัน ซึ่งจะทำให้การศึกษาของคณะสงฆ์เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพและมีประสิทธิผล

๒. รัฐควรพิจารณาอุดหนุนและจัดสรรงบประมาณและพัฒนาบุคลากรให้มากขึ้น เพื่อเป็นการสนับสนุนการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ให้เป็นอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะงบประมาณด้านการพัฒนาฝึกอบรมครูผู้สอน งบประมาณการก่อสร้างอาคารเรียนและอุปกรณ์ทางการศึกษาที่ทันสมัย ตลอดจนการนำเทคโนโลยีสมัยใหม่มาใช้ในระบบการเรียนการสอน เช่น โทรทัศน์ คอมพิวเตอร์ และสื่อการสอนต่าง ๆ เป็นต้น

๓. รัฐควรจัดตั้งสถานศึกษาอย่างบูรณาการทุกศาสนาขึ้นมาในระดับใดระดับหนึ่ง เป็นแหล่งศึกษาร่วมกันระหว่างพุทธบริษัทกับศาสนิกอื่น ๆ เพื่อที่จะได้นำแนวคิดที่ได้รับจากการศึกษาไปดำเนินการจัดการศึกษาให้เป็นไปในแนวทางเดียวกันก็สามารถสร้างสันติสุขให้เกิดขึ้นแก่สังคมโลกได้

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัย

๑. ควรศึกษาวิจัยเรื่อง รูปแบบหลักสูตรของพุทธศึกษา กับหลักสูตรสายสามัญของกัมพูชา

๒. ควรศึกษาวิจัยเรื่อง รูปแบบการจัดการปกครองของคณะสงฆ์กัมพูชาในสมัยเฮง สัมริน

๓. ควรศึกษาวิจัยเรื่อง รูปแบบการบริหารงานของโรงเรียนพระปริยัติธรรมในประเทศไทยกัมพูชา

บรรณานุกรม

ข้อมูลปฐมภูมิ

๑) พระไตรปิฎกภาษาไทย

มหามกุฏราชวิทยาลัย, มูลนิธิ. พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ ๒๕. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหา
มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

ข้อมูลทุติยภูมิ

๑) หนังสือทั่วไป

กระทรวงวัฒนธรรมและศาสนา. เอกสารการประชุมมหามหาสันนิบาตของพระสงฆ์. พนมเปญ :
กระทรวงวัฒนธรรมและศาสนา, ๒๐๐๕.

เขียน ชีรวินัย และสุชัย ผาสุข. กัมพูชา : ประวัติศาสตร์ สังคม เศรษฐกิจ ความมั่นคง การเมือง
และการต่างประเทศ. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย และสถาบัน
เอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

คณะกรรมการศึกษาค้นคว้าวิทยสถานพุทธศาสนบัณฑิต. ประวัติพุทธศึกษา. พนมเปญ : โรงพิมพ์
วิทยสถานพุทธศาสนบัณฑิต, ๒๐๐๖.

โคลด ชิดา. พระพุทธศาสนาในชีวิตชาวเขมร. พนมเปญ : มหาวิทยาลัยแห่งพนมเปญ, ๑๙๙๕.

จ่านงค์ ทองประเสริฐ. ประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในเอเชียอาคเนย์. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุ
สภาลาดพร้าว, ๒๕๓๔.

ชาติรี เปรมฤดี. ชะตากรรมพระพุทธศาสนาระหว่างสงครามในสาธารณรัฐเขมร. กรุงเทพมหานคร :
ชุดิมาการพิมพ์, ๒๕๑๗.

ชา อวม, ไพ ผง และ โสม อิม. ประวัติศาสตร์กัมพูชา. แปลโดย ศานติ ภักดีคำ. กรุงเทพมหานคร :
บริษัทพิมพ์เนส พรินท์ติ้ง เซ็นเตอร์ จำกัด, ๒๕๔๖.

ชุมพล เลิศรัฐการ. กัมพูชาในการเมืองโลก. กรุงเทพมหานคร : วิทยาลัยพหุศึกษา, ๒๕๓๖.

โซม งวน. แสงแห่งพระพุทธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ ๒. พนมเปญ : ม.ป.ส., ๒๐๐๕.

คนัย ไชยโยธา. พระมหากษัตริย์กับพระพุทธศาสนาในประวัติศาสตร์. กรุงเทพมหานคร : โอ.
เอส.พรินท์ติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๔๘.

เดวิด แชนด์เลอร์. ประวัติศาสตร์กัมพูชา. แปลโดย พรรณงาม เเงาธรรมสาร และคณะ. พิมพ์ครั้งที่
๓. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๐.

- ตริง เจีย. ประวัติศาสตร์เขมร. พนมเปญ : พนมเปญ, ๑๙๗๑.
- _____ . อารยธรรมเขมร. พิมพ์ครั้งที่ ๓. พนมเปญ : พนมเปญ, ๑๙๗๕.
- _____ . ประวัติศาสตร์เขมร ภาค ๒. พนมเปญ : สาภักวิทยาพนมเปญ, ๑๙๗๑.
- ธีระ นุชเปียม. การพัฒนาเศรษฐกิจและการเมืองกัมพูชา. กรุงเทพมหานคร : โครงการ จัดพิมพ์คบไฟ, ๒๕๔๒.
- นภดล ชาติประเสริฐ. เจ้านโรดม สีหนุ กับนโยบายความเป็นกลางของกัมพูชา (Norodom Sihanouk and Cambodian Non alignment Policy. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๔๐.
- นวน สุทธิมน. สงครามระหว่างสหรัฐอเมริกากับเขมรในสมัยของลอน นอลกับสมัย เขมรแดง ฉบับที่ ๒, พนมเปญ : ม.ป.ส., ๒๐๐๕.
- นักองค์ นพรัตน์. ราชพงศาวดารกรุงกัมพูชา แปลโดย ทองดี ธนรัชต์. พิมพ์ครั้งที่ ๒. จันทบุรี : สำนักพิมพ์ศรีปัญญา, ๒๕๕๐.
- พระเทพเวที (ประยูรค์ ปยุตโต). พระพุทธศาสนากับการศึกษาในอดีต. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓.
- พระธรรมปิฎก (ประยูรค์ ปยุตโต). พระพุทธศาสนาในเอเชีย. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๐.
- พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ฐมมจิตโต). สารนโยบายพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน. กรุงเทพมหานคร : หจก. เซน ปรีนตั้ง, ๒๕๕๑.
- พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ จิตญาโณ). ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, ๒๕๔๒.
- พีระพงษ์ สุขแก้ว. ย้อนรอยเทวราชา ผ่านกษัตริย์แห่งนครธม. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ปราชญ์สยาม, ๒๕๔๘.
- ที สุวีระ. พัฒนาการประวัติ ศาสนาบาลีชั้นสูง พระราชบรรณालย์ และกรมขุมขุม ๓. พนมเปญ : สถาบันพุทธศาสนบัณฑิต, ๒๕๕๒.
- สูง ลิว. พระพุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์. พิมพ์ครั้งที่ ๒. พนมเปญ : บรรณาการขยายตาธรรม, ๑๙๗๒.
- สุชาติ หงษา. ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาจากอดีตสู่ปัจจุบัน. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๔๕.
- แสม ไชร์. วัฒนธรรมอินเดีย-เขมร. พนมเปญ : ม.ป.ส., ๑๙๗๑.

พุทธศาสนบัณฑิต. พุทธศาสนา ๒๕๐๐. พิมพ์ครั้งที่ ๓. พนมเปญ : วิทยาลัยพุทธศาสนบัณฑิต, ๒๐๐๑.

_____ . พุทธศาสนา ๒๕๐๐. พิมพ์ครั้งที่ ๓. พนมเปญ : สถาบันพุทธศาสนบัณฑิต, ๒๕๔๕.

มิเชล ตราณ. ประวัติศาสตร์กัมพูชา : ยุคอาณาจักรเจนละ (ศตวรรษที่ ๖ - ๘). พนมเปญ : สถาบันพุทธศาสนบัณฑิต, ๑๙๙๘.

อินท์ โอมสาเมง. ประวัติปรัชญา ศาสนา ศิลธรรม และการเมือง. พนมเปญ : ม.ป.ส., ๒๕๔๘.

๒) บทความในวารสาร

วารสารกัมพูชาสุริยา, เล่มที่ ๑๓ ปีที่ ๔๒, (ธันวาคม ค.ศ. ๑๙๗๐) : ๑๕

วารสารปณต้อจกร, เล่มที่ ๑๒, (ตุลาคม-พฤศจิกายน-ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๐๖) : ๕๔

๓) บทความจากอินเทอร์เน็ต

<http://th.wikipedia.org/wiki>, เข้าสืบค้นเมื่อ ๒๒ เมษายน ๒๕๕๙.

<http://www.cambodia.gov.kh/umisq12/egov/khmer/organ.comstitution.html>, เข้าสืบค้นเมื่อ ๑๐ มีนาคม ๒๕๕๙.

http://www.moeys.gov.kh/old_moeys.gov/en/index.htm, เข้าสืบค้นเมื่อ ๑๐ พฤษภาคม ๒๕๕๙.

พัชรราวลัย วงศ์บุญสิน, “แนวทางการพัฒนาการศึกษาของประเทศสมาชิกใหม่อาเซียน: กรณีประเทศไทยกัมพูชาและเวียดนาม”. สืบค้นจาก http://www.thaiworld.org/th/include/answer_search.php?question_id=948. เข้าสืบค้นเมื่อ ๒ เมษายน ๒๕๕๙.

๔) วิทยานิพนธ์/สารนิพนธ์/รายงานการวิจัย

ปอหามา แซ่ลี้ม, พระ. “ผลกระทบของสงครามการเมืองต่อพระพุทธศาสนาในกัมพูชา ค.ศ. ๑๙๗๐-๑๙๙๑”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : สถาบันธรรมกายนานาชาติ, ๒๕๔๙.

ระพิน คิ้วกลอย, พระ. “การศึกษาศาสนาภาพของพระสงฆ์กัมพูชา ระหว่าง ค.ศ. ๑๙๗๕-๑๙๘๙”. สารนิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิตประวัติศาสตร์เอเชีย. กรุงเทพมหานคร : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๔๕.

สุเรียม สุวณฺณเดโร (ยนต์), พระ. “การศึกษาของคณะสงฆ์ในราชอาณาจักรกัมพูชา”. วิทยานิพนธ์
พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
๒๕๕๓.

สุวรรณฐา อินุทริยส์วโร (ลิ้ม), พระ. “ศึกษาเปรียบเทียบการศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศไทยกับ
คณะสงฆ์ในประเทศกัมพูชา”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย :
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

๕) ภาษาอังกฤษ

Chan Bunny. **Buddhist Education in Cambodia from 1940-1953**. (2000, Trimester 1), January-
March, 2000 : Aksornsat - Manutsat, 2543.

Chheat Sreang and Group. **The Buddhist Institute A Short Story**. Phnom Penh : X7 Design
Group, 2005.

Harris Ian. **Cambodian Buddhism: History and Practice**. Chiang Mai : Silkworm Books,
2006.

Sam Nhean. **The History of Buddhism In Cambodia**. Phnom Penh : Trairat, 1976.

Samsopheap Preap. **Comparative study of Thailand and Khmer Buddhism**. International
Master Degree of Arts Program Gratitude School. Buddhist Studies. (Bangkok :
Mahachulalongkomrajavidyalay University), 2548.

Toasanavadey Buddhika Siksa. **Buddhist Studies Journal**. (Preah Sihanouk Raja Buddhist
University : Phnom Penh, 1959), 1959.

Yang Sam. **Khmer Buddhism and Politics from 1954 to 1984**. A resesearch Project
PublicationSubport by Indochina Studies Program/Social Science Research Concil
Khmer studies Institute, 1945.

Yang Sam. **Buddhism in Cambodia, 1795 – 1954**. Thesis of Master of arts, cornel University,
1990.

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ - ฉายา - นามสกุล : พระสาถอน กลุยานการี (โตน)
- วัน เดือน ปี เกิด : วันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๓๐
- สถานที่เกิด : ๖๐ ตำบลจันทร อำเภอสทิงหมี่ จังหวัดเสียมเรียบ ประเทศกัมพูชา
- ที่อยู่ปัจจุบัน : วัดสิรินธรเทพรัตนาราม, ๒๖ หมู่ ๗ ตำบลอ้อมใหญ่, อำเภอสางขาม, จังหวัดนครปฐม ๗๓๑๖๐
- วุฒิการศึกษา
- พ.ศ. ๒๕๕๐ : นักธรรมชั้นเอก
- พ.ศ. ๒๕๕๖ : ศาสตราจารย์บัณฑิต (ศน.บ.) มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตสิรินธรราชวิทยาลัย

